

Міністерство освіти і науки України

**Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди**

**Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова**

**Установа адукацыі «Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя
П.М. Машэрава»
Гістарычны факультэт**

ІППО КМПУ ім. Б.Д.Грінченка

**Актуальні проблеми методики навчання історії,
правознавства та суспільствознавчих дисциплін**

Випуск 6

Харків – 2014

Рецензенти:

Бережна С.В., доктор філософських наук, професор кафедри правознавства Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди.

Богдашина О.М., доктор історичних наук, професор кафедри історії України Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди.

Кравченко О. В., кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства Харківської академії залізничного транспорту;

Кучемко М. М., завідувач кафедри всесвітньої історії Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди, доктор історичних наук, професор;

Олійник М. М., завідувач кафедри українознавства Національного дослідного університету «Белгородський державний університет», доктор історичних наук, професор.

*Затверджено редакційно-видавничою радою
Харківського національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди
протокол № _____ від _____ 2014 р.*

Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми методики навчання історії, правознавства та суспільствознавчих дисциплін» / [упоряд. Г. Г. Яковенко]. – Х., 2014. – 147 с.

МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ ТА СУСПІЛЬСТВОЗНАВСТВА

УДК 378.147

Бережна С.В., доктор філософських наук,
професор, декан історичного
факультету Харківського національного
педагогічного університету імені
Г. С. Сковороди

Впровадження системи дистанційного навчання в освітні практики українських вишів: проблеми та перспективи

В статті обґрунтовано необхідність широкого впровадження дистанційного навчання у вищі навчальні заклади України. Надано порівняльний аналіз економічної, соціальної та суспільної доцільності функціонування дистанційної освіти на прикладі провідних країн світу (США, Велика Британія, Франція, Польща, тощо). Зроблено висновки щодо доцільності впровадження дистанційного навчання в сучасні українські вищі.

В статье обоснована необходимость широкого внедрения дистанционного обучения в высшие учебные заведения Украины. Дан сравнительный анализ экономической, социальной и общественной целесообразности функционирования дистанционного образования на примере ведущих стран мира (США, Великобритания, Франция, Польша и т.д.). Сделаны выводы о целесообразности внедрения дистанционного обучения в современные украинские вузы.

In the article the need for broad implementation of distance learning in higher educational institutions of Ukraine. Provided by comparative analysis of the economic, social and public usefulness of distance education as an example of leading countries (USA, UK, France, Poland, etc.). The conclusions on the feasibility of implementation of distance learning in modern Ukrainian higher.

Прийняття нового Закону України «Про вищу освіту» відкрило значні обрії українським освітянам. Так, нарівні із денною та заочною формами навчання було визнано і дистанційне навчання.

Історіографія проблеми в Україні особливо активізувалась за останні 10 років. Автори робіт розглядають законодавство України щодо дистанційного навчання (Пахолко С.А.) [1], особливості впровадження дистанційної освіти в навчальний процес (Тришин В.В., Хассон В.Д.) [2-3], аналізують світовий досвід навчання за дистанційними формами (Москаль Ю.) [4], вказують на переваги дистанційної освіти для людей з особливими потребами (В. А. Красномовець) [5].

Джерельною базою роботи є нормативно-правові документи в системі дистанційної освіти України: Закон України «Про вищу освіту» від 6.08.2014 [6]; Положення «Про дистанційне навчання» від 30.04.2013 [7]; Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні від 20.12.2000 р. [8]; Вимоги до внз та закладів післядипломної освіти, наукових, освітньо-наукових установ що надають послуги за дистанційною формою навчання з підготовки та підвищення кваліфікації фахівців за акредитованими напрямками і спеціальностями від 31.10.2013 [9]; Національна програма інформатизації від 16.10.2012 [10].

Також при написанні статті були використані власні спостереження щодо розвитку дистанційної освіти в Польщі на прикладі Варшавського університету у зв'язку із участю в проєкті «Інноваційний університет та лідерство» (6.10 – 31.10. 2014 р., Польща, Варшава).

Мета статті – проаналізувати перспективи запровадження дистанційного навчання у вищих навчальних закладах України.

Завдання:

- надати порівняльний аналіз світового досвіду функціонування дистанційної освіти;
- розглянути українську законодавчу базу щодо формування передумов розповсюдження дистанційної освіти в вищих навчальних закладах країни;

Дистанційна освіта – це форма навчання, яка, згідно Закону України «Про вищу освіту» рівноцінна з очною, вечірньою, заочною та екстернатом, що реалізується, в основному, за технологіями дистанційного навчання (Інтернет в голосовому і текстовому режимах, e-mail, телефонний і факсимільний зв'язок, відео конференції або традиційна пересилка навчальних матеріалів звичайною поштою (друкарських, аудіо, відео і електронних навчальних матеріалів).

В світі такі технології застосовуються не один десяток років. Такі країни як США, Великобританія, Німеччина, Індія широко застосовують дистанційну освіту на всіх ланцюгах освітнього процесу – бакалавріаті, магістратурі, докторських програмах або при перекваліфікації та стажуванні тощо.

Щорічно у світі ринком дистанційних освітніх послуг користуються 20 мл. осіб. Так, у США в системі дистанційної освіти навчається близько 1 млн. чол. Національний центр дистанційної освіти у Франції забезпечує дистанційне навчання 35000 студентів у 120 країнах світу, де у підготовці і підтриманні 2500 навчальних курсів бере участь більше 5000 викладачів. В Національному відкритому університеті Індіри Ганді навчається приблизно 4 мл. осіб, які проживають в різних країнах. В газеті «Нью-Йорк Таймс» надана велика стаття, де зазначено, що нерідко слухачами мовних он-лайн курсів є студенти із США а викладачі – з Індії. І це пов'язано із економічним фактором – середня вартість одного он-лайн уроку у американського викладача коштує \$50 та більше, у індійського – \$ 20.

Економічний фактор є одним із стимулів поширення дистанційного навчання. Так в Азії щорічні доходи від дистанційного навчання складали в 2013 році 7,1 млрд. дол. та прогнозується збільшення до 11,5 млрд. дол. у 2016 року.

В Північній Америці доходи, отримані від дистанційного навчання складають 23,8 млрд. дол. (у 2013 р.) та за оцінками аналітиків очікуються, що у 2016 р. прибутки досягнуть 27,1 млрд дол.

В Західній Європі доходи на ринку дистанційної освіти складали у 2013 році 6,8 млрд. дол. у 2016 р. передбачено 8,1 млрд дол. Тільки уряд Великобританії щорічно інвестує 100 млн. фунтів стерлінгів в дистанційну освіту.

В університетах застосовуються різні форми та методи передачі знань в он-лайн режимі. Так, в іспанському Fern University широко використовують канал YouTube, офіційну сторінку на Facebook, а також власний віртуальний простір в Second Life. В США – публічне телебачення.

Значне розповсюдження у світовому освітньому просторі отримали різні за змістом он-лайн курси. Причому, в таких країнах як Франція, Китай та Йорданія засновано національні платформи Міжнародних відкритих освітніх курсів.

В Польських вишах йде поєднання очної (заочної) та дистанційної форми освіти. Тут головна увага зосереджена на різних он-лайн курсах. Так, в Варшавському університеті з 1999 р. працює Центр Відкритої та Мультимедійної освіти. Для широкого запровадження дистанційної освіти керівництво Центру за погодженням з ректором розпочало з введення он-лайн курсу «Психологія мотивації» для Phd професорів. І саме ці люди після захисту дисертацій стали головними провідниками в сфері дистанційної освіти університету. Курси розраховані як на студентів університету, для яких вони є безкоштовними так і на всіх бажаючих з будь-якого куточку світу. На он-лайн курси студенти записуються на початку семестру і це йде студенту в залік як дисципліна з варіативної частини навчального плану. На 500 онлайн – курсах у 2014 році навчається 33 тис. слухача. Всі он-лайн курси схвалені Вченими радами відповідних факультетів. Центр надає технічну допомогу в оформленні тексту лекцій, створення аудіо файлів (для мовників) та анімацій (для технічних, природничих

дисциплін), тестів. На одного викладача приходиться група із 30 студентів. Після закінчення курсів відбувається також і оцінювання викладача студентами (евалюація).

Як зазначали працівники Центру Відкритої та Мультимедійної освіти, то на початку формування он-лайн курсів було багато скептичних висловлювань. Так, викладачі боялися, що їх лекції хтось «вкраде», та натякали на необхідність захисту авторських прав. Але, як з'ясувалося, курси відкриті тільки для зареєстрованих слухачів. Була інша думка, що ці курси більше схожі на самоосвіту, тому викладач стане непотрібним. Однак, і з цим можна посперечатися, адже слухач зобов'язаний бути постійно на платформі, своєчасно здавати поточні тести, а для тих хто навчається на мовних курсах обов'язковим є проміжний аудіо контроль (аудіо файл із записом голосу відправляється викладачеві). Підсумковий тест всі слухачі курсів складають в аудиторії в присутності викладача. Висловлювались думки, що ці курси для «лінивих професорів», буцім-то написав один раз лекції і не треба нічого робити. Однак, викладач заангажований постійно – є модератором в дискусіях, на форумі, перевіряє тести, тощо.

Отже, як свідчить світовий досвід, дистанційне навчання може проходити як синхронному так і асинхронному режимі. При синхронному режимі відбувається взаємодія між суб'єктами дистанційного навчання, під час якої всі учасники одночасно перебувають у веб-середовищі дистанційного навчання. Показовим є проведення конференцій в режимі он-лайн. Наприклад, на історичному факультеті ХНПУ імені Г.С.Сковороди проводяться міжнародні конференції з історичним факультетом Вроцлавського університету, Національним університетом імені Драгоманова, Білоруським державним університетом.

При асинхронному режимі спостерігається взаємодія між суб'єктами дистанційного навчання, під час якої учасники спілкуються між собою із затримкою у часі. Як приклад, можемо навести відкриті лекції провідного методиста з Канади В. Курилів, що були прочитані для студентів четвертого курсу історичного факультету ХНПУ імені Г. С. Сковороди в режимі відеозапису. Викладачі факультету широко застосовують електронну пошту для консультування та перевірки курсових, дипломних та магістерських проектів. Такий вид дистанційного навчання особливо корисним є для студентів заочної форми навчання. Через соціальні мережі (контакти, Фейсбук) викладачі надають інформацію про книжкові новинки. Технології дистанційної освіти застосовуються і до студентів, які навчаються за індивідуальним графіком або за станом здоров'я не можуть відвідувати заняття. Викладачі факультету проводять консультування, в тому числі в он-лайн режимі для учнів, які виконують науково-дослідницькі роботи у Малій академії наук.

Отже, повномасштабне введення дистанційної освіти у вищі навчальні заклади України має декілька переваг:

1. Дистанційна форма навчання є ресурсомісткою як з точки зору економії фінансового, так і часового ресурсу.
2. У порівнянні з іншими формами освіти дистанційне навчання здатне задовольняти потреби самого широкого кола споживачів освітніх послуг (від навчання за освітньо-кваліфікаційними рівнями «бакалавр» та «магістр» до отримання диплома Phd доктора).
3. Технології дистанційного навчання дозволяють здобути освіту людям з особливими потребами та людям з географічно віддалених регіонів.
4. Впровадження дистанційної освіти надає право обдарованим дітям обирати свій темп навчання.
5. Надає можливість отримати нові знання, пройти стажування та перекваліфікацію не відволікаючись від свого робочого місця та від родини.
6. Дозволяє громадянам України та особам з інших країн отримати диплом українського вищого навчального закладу.
7. Надає можливість в межах академічної мобільності отримувати другу вищу освіту в режимі он-лайн.

Те, що впровадження дистанційного навчання є важливим для сучасних вишів можуть свідчити відкриті фактично у більшості ВНЗ України Центри дистанційної освіти. Вони вже мають власний науково-методичний, кадровий та виробничий потенціал, інформаційні ресурси та технології навчання. Тому, необхідно тільки об'єднати їх зусилля та зусилля всіх

зацікавлених суб'єктів разом із державними інституціями, що надасть поштовх для інтеграції в Європейський та світовий освітній простір.

Отже, можемо констатувати, що на сьогодні відбувається поступовий перехід від принципу «освіта на все життя» до принципу «освіта протягом життя», тому впровадження дистанційного навчання в сучасні вищі навчальні заклади України дозволить підвищити рівень освіченості суспільства та соціальної і професійної мобільності населення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пахолко С.А. Стан впровадження дистанційної освіти в Україні // С.А. Пахолко / Вісн. Черкаського університету. Серія «Педагогічні науки». – Черкаси, 2009. – Вип. 155. – С. 89-95.
2. Тришин В.В. Сучасні системи дистанційної освіти в Україні / В.В. Тришин // Вісн. Черкаського університету. Серія «Педагогічні науки». – Черкаси, 2009. – Вип. 163. – С. 136-141.
3. Хассон В.Д. Критерії якості дистанційної освіти / В.Д. Хассон, Е.К. Воттермен // Вища школа. – №1. – 2004. – С. 92-99.
4. Москаль Ю. Світові тенденції розвитку заочної та дистанційної освіти / Ю. Москаль // Психологія і суспільство. – №3. – 2008. – С. 116-122.
5. Красномоєць В.А. Впровадження інновацій в освіті як передумова розвитку в Україні осіб з обмеженими фізичними можливостями / В.А. Красномоєць // Актуальні проблеми економіки. – №6 (108). – 2010. – С. 199-203.
6. ЗУ «Про вищу освіту» від 6.08.2014 // Електронний ресурс: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
7. Положення «Про дистанційне навчання» від 30.04.2013 // Електронний ресурс: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13>.
8. Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні від 20.12.2000 р. // Електронний ресурс: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
9. Вимоги до ВНЗ та закладів післядипломної освіти, наукових, освітньо-наукових установ що надають послуги за дистанційною формою навчання з підготовки та підвищення кваліфікації фахівців за акредитованими напрямками і спеціальностями від 31.10.2013 // Електронний ресурс: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
10. Національна програма інформатизації від 16.10.2012. // Електронний ресурс: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1534-18>.

УДК 371.333

Буланов Ю.І., методист
Зачепилівського районного Будинку
дитячої та юнацької творчості
Зачепилівської районної ради
Харківської області

Використання відеосвідчень очевидців на уроках історії

Вивчення історії на сучасному етапі розвитку шкільної освіти не повинно зводитися тільки до накопичення фактів, дат та засвоєння інтерпретацій, що надаються підручниками. Учні мають особисто осмислювати суспільну дійсність через залучення до історичного пошуку, до відкриття для себе історії людства. Тому науковці-історики і вчителі-історики мають надавати різнобічну інформацію, спонукати школярів до роздумів та обговорення найрізноманітніших тем, використовуючи таку джерельну базу, як відеосвідчення очевидців подій.

Ключові слова: інтерпретації, відеосвідчення очевидців, критичне мислення.

Изучение истории на современном этапе развития школьного образования не должно сводиться только к накоплению фактов, дат и усвоению интерпретаций, изложенных в учебниках. Учащиеся должны лично осмысливать общественную действительность через приобщение к историческому поиску, открывать для себя историю человечества. С этой целью ученым-историкам и учителям-историкам необходимо предоставлять разностороннюю информацию, побуждать школьников к размышлению и обсуждению самых разнообразных тем, используя такую базу первоисточников, как видеосвидетельства очевидцев событий.

Ключевые слова: *интерпретации, видеосвидетельства очевидцев, критическое мышление.*

The study of history on the modern stage of development of school education should not be confined only to the accumulation of facts, dates and assimilation of interpretations provided by textbooks. Students must personally make sense of social reality through the introduction to the historical search, to discover the history of mankind. Therefore, historians and teachers of history should provide diverse information, encourage students to think and discuss, using this source base, as video testimonies of eyewitnesses to the events.

Key words: *interpretation, testimonies of witnesses, critical thinking.*

Постановка проблеми. Вивчення історії на сучасному етапі розвитку шкільної освіти не повинно зводитися тільки до накопичення фактів, дат та засвоєння інтерпретацій, що надаються підручниками. Учні мають особисто осмислювати суспільну дійсність через залучення до історичного пошуку, до відкриття для себе історії людства. Тому науковці-історики і вчителі-історики мають надавати різнобічну інформацію, спонукати школярів до роздумів та обговорення, використовуючи разом із традиційною такою джерельну базу, як відеосвідчення очевидців подій. ХХ століття «подарувало» нам багато контроверсійних тем, які не можна обійти при вивченні новітньої історії. Тому використання відеосвідчень людей, які пережили тоталітарні режими сталінського Радянського Союзу і нацистської Німеччини, дає можливість не лише краще зрозуміти, «зануритися» у цей період історії, а й допомагає усвідомити головні цінності сучасних демократичних суспільств.

Аналіз актуальних досліджень. Важливим джерелом знань для тих, хто вивчає історію, є свідчення учасників подій. Знайомство із цими спогадами дозволяє відтворити не тільки сам історичний факт, а й історію соціальних груп і народів, особливості їхньої культури, традицій, відтворити повсякденне життя різних категорій населення. За останні десятиріччя накопилось багато відеоматеріалів із спогадами пересічних людей щодо моментів історії ХХ століття. Враховуючи, що свідків і учасників з кожним роком стає менше, а отже, не кожен вчитель має можливість запросити в клас тих, хто жив у ті історичні часи, досить актуальним є використання відеозаписів бесід із ними.

Проблемою використання візуальних джерел при викладанні шкільного курсу історії на початку ХХІ століття зацікавилася група педагогів Всеукраїнської асоціації викладачів історії та суспільних дисциплін «Нова Доба», результатом творчої праці яких став навчальний посібник для 10 класу «Історія епохи очима людини. Україна та Європа в 1900-1939 рр.» (2004 рік) [1]. Питання використання відеосвідчень очевидців при викладанні історії знайшли своє втілення у роботах викладача суспільних дисциплін гімназії імені Олени Пчілки міста Гадяча Полтавської області Олександра Войтенка [2-4], який у рамках кількох проектів Фонду Шоа Університету Південної Кароліни (США) розробляв методіку використання документального кіно та відеосвідчень для навчання.

Виклад основного матеріалу. Використання відеосвідчень людей, які відчували на собі дію тоталітарних режимів Радянського Союзу та нацистської Німеччини, дозволяє не лише краще зрозуміти історію «кривавих земель», а й відчути дух епохи, наслідки пропаганди на повсякденну свідомість і світогляд пересічної людини. Перегляд подібних свідчень дозволяє краще осмислити соціокультурне середовище, в якому жив респондент, а отже, наблизитися до історичного часу, що відображається у спогадах. Знайомлячись із відео свідченнями, учні мають можливість не лише почути історії з життя пересічних людей, а й зрозуміти їхні особисті почуття та ставлення до того, про що вони розповідають.

Разом з тим, спогади про Голодомор, сталінські чистки та репресії, расову політику Третього рейху, Голокост розкривають проблему незахищеності пересічної людини від сваволі держави, відчуті вразливість людського існування, незахищеність перед дискримінацією, відсутність механізмів захисту та важелів впливу на тоталітарну владу з боку міжнародної спільноти.

Одним з головних завдань навчання історії є формування в учня здатності до критичного мислення та вміння аналізувати минуле з метою винесення певних уроків і формування власного світогляду. Це пов'язано з тим, що багато питань в історичних курсах є дискусійним, які викликають серед істориків суперечки у поглядах та оцінках минулого. В умовах демократії, на відміну від тоталітарних режимів, свобода висловлювань у широкому спектрі поглядів на певну проблему дає можливість кожному учаснику дискусії краще зорієнтуватися в усьому тематичному полі, аби дійти власних висновків з урахуванням інших перспектив.

Складні, суперечливі теми і питання можуть бути і болючими, дражливими для вивчення, а значить, складними для розуміння. Вони можуть викликати спротив сприйняття, загострювати упередження, що вже склалися, ятрити особисті переживання. Але саме розгляд таких питань дає можливість учням усвідомити одну з головних особливостей історії – одні й ті самі події можуть тлумачитися по-різному. Крім того, працюючи з історичними матеріалами зі складних тем, що викликають суперечки навіть серед фахівців, учні навчаються критично мислити, аналізувати, робити власні умовиводи. Навчившись цьому, вони зможуть більш відповідально та критично ставитися до подій свого життя.

У процесі навчання викладачу слід звернути увагу на кілька складових:

- осмислення складності проблеми;
- з'ясування аргументації різних груп і окремих осіб;
- вміння відрізняти суттєву інформацію від несуттєвої;
- здатність використовувати різні джерела інформації;
- визначати прогалини в отриманій інформації;
- давати оцінку інформації з огляду на її достовірність і повноту;
- вміння з'ясувати міру упередженості людей, які надають інформацію;
- вміння приймати рішення у суперечливій і неоднозначній ситуації.

Аналізуючи відеосвідчення, молоді люди навчаються краще розуміти, а значить, і поділяти певною мірою почуття і переживання людей інших поколінь; слухати, розпитувати та спілкуватися.

Разом з тим фахівці виділяють два аспекти звернення до особистих свідчень як історичного джерела: 1) спроба реконструювати події минулого, тобто можливість дізнатися про історичні події чи розширити свої знання про них, 2) спосіб зрозуміти, як минуле сприймалося та сприймається безпосередніми учасниками подій. Цінність таких свідчень полягає у тому, що розкривається не лише історичний контекст, а робиться спроба «оживити» факт, бо особисті спогади наповнені емоційними переживаннями, оціночними судженнями, несуть важливу інформацію про ставлення, уподобання людей, вони відтворюють для школярів не лише історичний факт, а й ментальність різних соціальних груп і, у певній мірі, суспільства в цілому.

Робота з історичними свідченнями сприяє формуванню в учнів важливих навичок:

- уваги до суб'єктивних елементів історичної інформації;
- систематизації та критичного переосмислення отриманої інформації з огляду на різні погляди та бачення описуваних подій;
- встановлення автентичності джерел шляхом їхнього порівняння;
- набуття необхідних комунікативних компетентностей.

Аби учні зрозуміли приклади, про які йдеться у відеосвідченнях, учитель повинен надавати коротку довідку про історичний контекст, якщо даний відеофрагмент не є ілюстрацією до конкретної теми з історії України чи всесвітньої історії. Крім того, обов'язково надається інформаційна довідка про самого респондента, щоб оцінити наскільки його інформації можна довіряти.

Історія у викладі очевидців – це їхні індивідуальні спогади про минуле, яке вони вже пережили особисто, та, водночас, вироблене наступним життям ставлення до цього минулого. Використовуючи такі свідчення у навчально-виховному процесі, слід враховувати, що на особисті враження очевидця з часом вплинуло офіційне тлумачення цих подій, а також відомості з інших джерел. Тобто слід пам'ятати, що «чистих» свідчень ніколи не буде, не можна абсолютизувати свідчення суб'єктивних джерел інформації.

Отже, учитель повинен звернути увагу на відносність достовірності інформації, що подається конкретною людиною; її свідченням можна довіряти лише після зіставлення з іншими джерелами. Розповідаючи про певні події, людина переказує власну версію того, що відбувалося у той час, фокусується на власних судженнях, відсуваючи інше на другий план. Тому критичний аналіз різноманітних джерел дає можливість зробити достатньо об'єктивний висновок.

Висновки. Перед сучасною школою стоїть завдання сформувати громадянина демократичного суспільства, який володіє навичками критичного мислення, усвідомлює, що історичний факт може мати різні інтерпретації, різні оцінки, котрі з часом можуть змінитися, оскільки з'явиться додаткова інформація, відбудуться зміни у суспільній свідомості, політиці, моралі тощо. Але незмінними повинні залишитися повага до людської гідності, цінності людського життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сучасні підходи до історичної освіти. Методичний додаток до навчального посібника «Історія епохи очима людини. Україна та Європа в 1900-1939 рр.» /Укладачі: І. Костюк, П. Кендзьор. – Львів: НВФ «Українські технології», 2004. – 128 с.
2. Голодомор в Україні 1932-1933 років. Людський вимір трагедії /Автор-упорядник: О. Войтенко. – К.: Майстер книг, 2010. – 56 с.
3. Де починаються права людини: уроки історії і сучасні підходи (Мультимедійний навчально-методичний посібник для вчителів загальноосвітніх навчальних закладів) /Автор-упорядник О. Войтенко. – К.: ТОВ «Майстер книг», 2013. – 304 с.
4. Назустріч пам'яті: Навчально-методичний посібник до фільму про Голокост в Україні «Назви своє ім'я» /Автори-упорядники: О. Войтенко, М. Тяглий. – К.: Майстер книг, 2012. – 240 с.

Васильев В.А., доктор
культурології, професор
Чувашского государственного
университета имени И.Н. Ульянова
(г. Чебоксары, Чувашская Республика,
Российская Федерация)

Значение исследований чувашской диаспоры в преподавании истории и культуры родного края*

Чуваши (*чӳвашсем*) – народ тюркского происхождения, коренное население Чувашской Республики. В 2002 году их численность составляла 1637,2 тыс. чел., однако в самой республике проживают всего 889,3 тыс.чел. За ее пределами насчитывается 45,7% всех чувашей. Поэтому, на наш взгляд, исследования чувашских диаспор в мире в учебных дисциплинах «История и культура родного края», преподаваемой в средних общеобразовательных школах, а также «История и культура Чувашии» изучаемой в вузах, должны иметь большое значение.

Убедительным доказательством тому является Первая этнокультурная экспедиция по изучению истории и культуры чувашей Западной Сибири, которая прошла с 18 по 23 августа 2014 года в Тюменской области под нашим руководством.

Ее плодотворной работе способствовали научные консультации видного ученого, доктора культурологии, профессора, директора Института музыки, театра и хореографии Тюменской государственной академии культуры, искусств и социальных технологий Л.В. Деминой. Большую помощь в проведении исследования оказали ученые и руководители чувашской диаспоры Западной Сибири В.Н. Логинов – председатель Координационного совета чувашских национально-культурных и общественных объединений Уральского федерального округа, кандидат экономических наук, И.Н. Маслова – культуролог, президент ТООО «Ассоциация чувашей “Тӳван”». В работе экспедиции приняли также участие М.В. Тимофеева – художник и педагог, Д.Е. Хорин – магистр Тюменского государственного университета [1].

Предварительные итоги экспедиции нашли широкое освещение в средствах массовых информационных и на сайтах учебных и научных учреждений.

Участники экспедиции изучили уклад жизни национальной чувашской диаспоры, а в автономном учреждении «Культура» Нижнетавдинского муниципального района был организован «круглый стол» по проблеме «Чуваши Западной Сибири: вопросы сохранения этнокультурной самобытности в современных условиях».

Изучение творчества фольклорных коллективов чувашской песни «Гантӳш» («Ровесник») в Канаше, «Тӳван» («Родня») в Горьковке, «Йӳмра» («Ивушка») в Нижней Тавде, «Пике» («Красная девица») в селе Першино Заводоуковского района представило большую научную и практическую значимость.

Живой интерес вызвало исполнение одной из старейших жительниц села Канаш Нижнетавдинского района А.Н. Архиповой старинных народных песен верховых чувашей.

Важное место в научной программе экспедиции было уделено изучению тобольского периода жизни и деятельности выдающегося синолога, чуваша Н.Я. Бичурина. С учеными Лаборатории истории освоения Сибири Тобольской комплексной научной станции Уральского отделения Российской академии наук рассмотрены вопросы совместных исследований в этом важном научном направлении. Председатель Комитета по делам национальностей Тюменской области Е.М. Воробьев поддержал инициативу участников экспедиции об установлении в Тобольске мемориальной доски Н.Я. Бичурину на здании бывшего монастыря, в котором жил великий ученый-китаевед.

Пристальное внимание было уделено и одному из сакральных мест Сибири – Чувашскому мысу. Овеянный легендами о Чӳваш-паттӳре (Чуваше- богатыре) мыс находится на правом берегу реки Иртыш, в 3 км. от устья реки Тобол, близ г. Тобольск. Здесь, вблизи города Искер, столицы Сибирского ханства 23 октября (4 ноября) 1582 года состоялась историческая битва между дружиной Ермака и войском татарского хана Кучум, завершившаяся победой казачьего атамана. Некоторыми участниками экспедиции была высказана гипотеза о чувашском происхождении Ермака.

Первые сведения о заселении чувашами Сибири относятся к началу XVI века. Есиповская, Строгановская и Ремезовская сибирские летописи свидетельствуют о чувашах, служивших в войске сибирского хана Кучума и о сражениях отряда Ермака за взятие Чувашского городка, который защищали в основном чувашские воины.

О заселении края в этот период чувашами убедительно доказывают и чувашские топонимы, широко распространенные по всей территории Сибири. Устойчиво используемые чувашские топонимы не только в Кунгурском летописце и Ремезовской летописи, но и в Есиповской и Строгановской летописях, не могли сложиться за короткое время, с 1564 г. к 80-м годам XVI века. В сборнике «Сибирские летописи», где представлены Есиповская, Строгановская и Ремезовские летописи, они встречаются 44 раза: Чувашьё, Чувашево, Чувашино, Чувашский мыс, Чувашская гора высокая, Чувашский городок, городок Чуваши, Чувашский град. А такие названия присваивались не иначе как первопроходцами. По всей вероятности, эти широко употребляемые, устойчивые чувашские топонимы, возникли еще в первые десятилетия XVI века[2].

Тюменская область – один из наиболее многонациональных регионов страны. Здесь проживают представители ста пятидесяти народностей. В сибирском крае создаются благоприятные условия для развития всех национальных культур.

В регионе проводятся недели национальных культур и фестиваль национальных культур «Мост дружбы», который в июне 2014 года прошел в Тюмени в двадцатый раз. Сюда съехались около 2,5 тысячи участников из областной столицы и муниципалитетов, гости из автономных северных округов и других республик. 25 национально-культурных объединений региона представили более 200 коллективов и исполнителей. Свои обычаи и традиции представили чувашаи, татары, киргизы, таджики, ингуши, казаки, украинцы, белорусы, русские, корейцы, представители малочисленных народов Севера, немцы и многие другие[4].

Фестиваль позволяет увидеть всю палитру традиций и обычаев, обрядов и особенностей быта, национальной кухни, ремесел разных народов, живущих на тюменской земле.

У каждого народа, чья жизнь связана с земледелием, издревле был праздник, венчающий окончание сбора урожая. Есть он и чувашей – «Кёр пуянлăхё» («Богатство осени»). По окончании осенней страды, после завершения молотбы чувашаи усердно готовились к зиме, тщательно сортировали зерно: лучшую его часть оставляли на семена, другую – на муку, а что похуже – на корм скоту. Затем, нагрузив телеги мешками с зерном, отвозили на мельницу. С мельницы хозяин возвращался с чувством собственного достоинства и исполненного долга. Тем временем женщины проращивали зерно, затем сушили его в овинах и готовили солод для пива. Пиво варили по специальному рецепту, являвшимся семейным секретом и передаваемым из поколения в поколение. Свидетельство тому крестьянское подворье фермера А.В. Штанова в д. Малый Хутор Нижнетавдинского района.

Проводимый Тюменской областной общественной организацией «Ассоциация чувашей “Тăван”» при поддержке комитета по делам национальностей Тюменской области в Тюменском крае ежегодно областной чувашский праздник «Кёр пуянлăхё» («Богатство осени») – гимн крестьянскому труду, возрождается, наполняется новыми традициями.

Основными целями праздника являются:

- сохранение и популяризация языка, культуры, обычаев и традиций чувашского народа;

- упрочение дружественных связей и обмен опытом между национально-культурными объединениями чувашей Тюменской и Свердловской областей, Ямало-Ненецкого и Ханты-Мансийского автономных округов;

- укрепление национального самосознания и сбережение этнокультурной идентичности чувашей, проживающих в Западной Сибири.

В основе праздника «Кёр пуянлăхё» («Богатство осени») лежит другой обрядовый праздник освящения нового урожая «Кёр сăри» («Пиво осени»). Он сопровождался общинной трапезой, поклонением и жертвоприношением духам природы, умершим предкам. Из нового урожая пекли хлеб и варили пиво – национальный напиток. Пиво варили в каждой чувашской семье по специальному рецепту, являвшимся родовым секретом и передаваемым из поколения в поколение. Свидетельство тому пиво, сваренное в августе 2014 года в крестьянском подворье фермера А.В. Штанова в д. Малый Хутор Нижнетавдинского района.

Поэтому в рамках праздника «Кёр пуянлӑхӑ» («Богатство осени») ежегодно проводится конкурс пивоваров – в котором могут принять участие лица, достигшие 18 лет. Конкурсное задание включает:

- приготовление пива (домашнее задание). Каждый участник должен научить варить пиво своего преемника (родственника, близкого человека или знакомого) и представить жюри и присутствующим напиток, приготовленный учеником (или собственное приготовление).

- презентацию пива. Каждый участник (вместе с группой, которая принимает участие в презентации) должен подготовить оригинальный способ представления (демонстрации) своего напитка.

- викторину. Блиц-опрос по технологии приготовления пива, об особенностях выращивания и хранения хмеля. В викторине участвуют учитель вместе с учеником или группой, поддерживающей участника.

- оформление рецепта (домашнее задание). Каждый участник красочно оформляет карточку с рецептом приготовления пива, который представлен на конкурс.

-осеннюю композицию (домашнее задание). Каждый участник оформляет выставку с оригинальной осенней композицией (например: из овощей, цветов, сухоцвета, домашних заготовок и др.). Приветствуются оформление карточки с рецептами домашних заготовок.

-по результатам конкурса выявляются победители, которым присуждается звание «Чи тутлӑ сӑра» («Лучший пивовар») и «Чи илемлӑ сӑтел» («Оригинальное оформление праздничного стола») и им вручается главный приз. За лучшую Осеннюю композицию вручается отдельный приз.

Остальные участники получают поощрительные призы и дипломы [3].

Научные результаты исследования используются автором при чтении курса «История и культура Чувашии» на ряде факультетов в Чувашском государственном университете имени И.Н. Ульянова.

Предварительные итоги приводят нас к не очень оптимистичному выводу о том, что на исторической родине, в сравнении с чувашскими диаспорами, обряды и традиции менее сохраняются и развиваются, что может привести к исчезновению на Земле в XXI веке чувашей – одного из древних народов мира.

ПРИМЕЧАНИЕ

*Публикация подготовлена в рамках поддержания РГНФ научного проекта № 14-14-2101

ЛИТЕРАТУРА

1. *Васильев В.А.* Чуваши в Западной Сибири: этнокультурная экспедиция. – Ульяновец. – 2014. – №27. – 4 сентября.

2. *Димитриев В.Д.* О чувашах в Сибирском ханстве //Чувашский гуманитарный вестник. – 2011. – Вып. 6.

3. Положение о проведении областного чувашского праздника «Кёр пуянлӑхӑ». – Тӑван. – 2014. – 7 августа.

4. *Суворова Е.Н.* Братство милее богатства. – Тюмень областной сегодня. – 2014. – 10 июня.

Гармай Н.В., викладач вищої категорії, старший викладач Харківського автотранспортного технікуму (ХАТТ)

Скирда І.М., викладач вищої категорії, викладач-методист Харківського училища культури

Проблеми викладання історії України у ВНЗ I-II рівнів акредитації

«Учитель історії розповідає учням, що відбувалося; професор розмірковує зі студентами, що це минуле означає».

В. Ключевський

Метою даної статті є огляд проблем історичної освіти у ВНЗ I-II рівнів акредитації, а також аналіз стану методичного та дидактичного забезпечення навчальної дисципліни «Історія України», окреслення певного кола проблем, які стримують процес оновлення методики викладання історії у навчальних закладах цієї ланки.

Незважаючи на значну кількість підручників і навчально-методичних посібників з історичних дисциплін, виданих останнім часом, проблема методики навчання історії у ВНЗ I-II рівнів акредитації залишається до цього часу маловивченою. Розробленими є загальнодидактичні основи методики вищої школи (А. Алексюк [1], С. Вітвицька [2], М. Євтух [3], В. Нагаєв [4] та інші), методики навчання у загальноосвітній школі (К. Баханов [5], Л. Пометун, Г. Фрейман [6], М. Короткова, О. Степаніщев [7], та інші) та відмінностей наукового та навчального історичного пізнання (І. Гирич [8], Я. Грицак [9], Н. Яковенко [10] та інші).

Суспільно-політичні виклики сьогодення висувують нові вимоги до історичної освіти, серед яких, насамперед, формування національної самосвідомості студентів, їх патріотизму, обґрунтованого вибору власних пріоритетів, усвідомлення ними національної ідентичності та відповідальності за долю держави. За цих умов значно зростає відповідальність викладачів історії, обов'язком яких є розвиток у студентів основних загальнолюдських цінностей, громадянськості, моральних якостей, відповідальності за власну долю та майбутнє своєї держави.

Якість історичної освіти у ВНЗ I-II рівнів акредитації залежить від багатьох факторів, зокрема наявності відповідної матеріальної бази, готовності студентів до оволодіння компетентностями, рівня професійної компетентності викладачів-істориків. Викладач історії не лише носій знань чи модератор навчального процесу, своєю власною життєвою позицією впливає на національну свідомість студентів, сприяє формуванню їх історичної пам'яті. Викладач історії несе відповідальність за реакцію молоді на суспільно-політичні виклики сьогодення, за її готовність до захисту суспільних інтересів і державної безпеки. Але, на жаль, для забезпечення гідного рівня знань студентів з історії України однієї ініціативи та фаховості викладача замало.

Останнім часом проблеми викладання історії у вищій школі, зокрема і методичного і дидактичного забезпечення цієї навчальної дисципліни, стають об'єктом обговорення на семінарах та методичних об'єднаннях викладачів. Так у Київському політехнічному інституті відбувся П'ятий Міжвузівський науково-методичний семінар «Актуальні проблеми викладання історії України та історії української культури у вищій школі». Серед проблем, які обговорювалися під час семінару була піднята проблема створення підручників нового покоління, які мають бути розроблені та створені саме українськими авторами і будуть відображати національне бачення історії України на тлі всесвітньої історії.

На базі Білоцерківського гуманітарно-педагогічний коледжу відбулося засідання обласного методичного об'єднання викладачів історії ВНЗ I-II рівнів акредитації. У своїх виступах доповідачі зупинилися на передумовах та необхідності активного впровадження інноваційних та інформаційно-комунікативних технологій на заняттях суспільних дисциплін, розглянули питання міжпредметних зв'язків. Жваве обговорення викликали питання якості сучасних підручників з історії та необхідності доопрацювання програм з суспільних дисциплін.

У жовтні 2014 р. відбулося обласне методичне об'єднання викладачів історії та суспільних дисциплін на базі Харківського автотранспортного технікуму (ХАТТ). У своїх виступах доповідачі зупинилися на питанні методики викладання проблемних тем з історії України. На подібних обласних методичних об'єднаннях викладачі неодноразово нарікали на слабку базу методичного і дидактичного забезпечення навчальної дисципліни «Історія України».

Перша проблема, яка виникає у викладачів історії ВНЗ I-II рівнів акредитації – недостатня кількість лекційних і семінарських годин для опанування навчальним предметом «Історія України». Чинною навчальною програмою для ВНЗ I-II рівня акредитації [11] передбачено 54 навчальні години (мінімальна кількість). У навчальній програмі відзначено, що навчальний заклад має право збільшити кількість годин в межах резерву навчальних годин циклу гуманітарної та соціально-економічної підготовки, але на ділі цього не відбувається. Згідно з чинною програмою навчальний заклад має право 1/3 від загального обсягу часу на вивчення предмета відвести на самостійну роботу студента. Це означає, що мінімальна кількість лекційних годин має бути –36. На практиці маємо наступне – кількість лекційних годин у ВНЗ I-II рівнів акредитації є набагато меншою (наприклад, в ХУК – 28 годин, в ХАТТ – 32 години). У зв'язку з цим у викладача виникає ціла низка питань: *Як за таку кількість годин можна вчитати весь матеріал курсу від найдавніших часів до наших днів? Як знайти час для роботи з писемними джерелами, картою, візуальними джерелами? Коли застосовувати інноваційні методи навчання? Коли проводити заняття контролю знань? І взагалі наскільки можливо перейти до реалізації принципово нового підходу до викладання історії України при такій кількості годин?* Адже новий підхід передбачає те, що у вищій школі студенти, на прикладах досліджень провідних істориків, мають знайомитися зі зразками застосування різних методів історичного пізнання на лекціях, семінарах та під час самостійної роботи, оволодівати навичками самостійного дослідження на практичних заняттях.

Ще однією проблемою навчальної програми є відсутність диференційованого підходу до закладів гуманітарного та технічного спрямування. Якщо, можливо, 36 годин для технічних закладів може бути прийнятною кількістю, то для закладів гуманітарного спрямування цього явно не достатньо. На сьогоднішній день випускники технікумів, училищ, коледжів поставлені перед необхідністю проходити для вступу до ВНЗ вищого рівня акредитації ЗНО. Більшість студентів гуманітарних навчальних закладів за профільний вступний предмет мають історію України, а значить мають здавати ЗНО за цією дисципліною. *І що випускник ВНЗ I-II рівнів акредитації має в результаті?* На випускному курсі маємо курс «молодшого спеціаліста» 28-32 години. *Чи достатньо цього для гідної підготовки студентів для складання ЗНО з історії України? Наскільки конкурентоспроможними вони будуть поряд з випускниками шкіл?*

Чинною програмою після вивчення курсу передбачений обов'язковий іспит, враховуючи, що історія України є нормативною дисципліною. Але на практиці така форма контролю у більшості ВНЗ I-II рівнів акредитації відсутня (маємо або диференційований залік або взагалі підсумкову оцінку).

Однією з відкритих залишається проблема підручників, розрахованих саме на студентів цієї ланки освіти. Підручників для даних навчальних закладів з грифом Міністерства освіти та науки немає взагалі. В практичній роботі викладачі історії намагаються вирішити цю проблему шляхом розробки власних конспектів лекцій. Але має бути підручник з грифом МОН. У викладачів ВНЗ I-II рівнів акредитації є потенціал для розробки подібного підручника. Зокрема, харківські історики (у тому числі й автори даної статті) готові взяти участь у конкурсі на створення подібного навчального посібника. Але для початку такий конкурс необхідно організувати і провести. А це знаходиться у компетенції Міністерства освіти і науки України.

Дається взнаки й відсутність відповідної навчально-методичної літератури з історії України, яка б ґрунтувалася б на оновленому змісті історичної науки з урахуванням нових методик викладання історії, розрахована саме на студентів ВНЗ I-II рівнів акредитації. У зв'язку з цим виникає проблема методичного та дидактичного забезпечення навчальної дисципліни «Історія України». Для організації ефективного навчального процесу викладачі історії мають розробити тематику та методичні рекомендації до семінарських занять, методичні рекомендації до самостійної роботи студентів та критерії оцінювання. Для поточного та підсумкового контролю знань студентів доцільно використовувати комплекс тестових завдань різних рівнів у відповідності до навчальної програми. Бажано, щоб весь цей комплекс дидактичного забезпечення вийшов друком і став доступним як студентів так і для викладів. Але на все це потрібні кошти.

Наш сучасний світ все більше стає залежним від інформаційних технологій. Їх використання у ВНЗ I-II рівнів акредитації – об'єктивний і природний процес. Сьогодні на

заняттях гуманітарного циклу, поряд із використанням книги, телевізора, відеомагнітофона, комп'ютер виступає як найдосконаліший інформаційний засіб. Але і тут викладач історії залишається сам на сам із вирішенням цієї проблеми, адже не вистачає комп'ютерів, мультимедійних проекторів, екранів тощо.

Створення комп'ютерних освітніх ресурсів і мультимедійних уроків-презентацій для студентів ВНЗ I-II рівнів акредитації – ще одна проблема, яку необхідно вирішувати викладачу. Така робота вимагає більш серйозної і ретельної підготовки, ніж до традиційних занять. Необхідно продумати послідовність технологічних операцій, форми і способи подачі інформації на великий екран, визначити, як буде проходити управління навчальним процесом, постійний зворотний зв'язок зі студентами. Домогтися цього можливо, якщо мультимедійні уроки-презентації, виступатимуть як самостійні «міні-технології», тобто як розробки із заданими навчальними цілями і завданнями, орієнтованими на цілком певні результати навчання. Такі презентації мають достатній набір інформаційної складової та дидактичний інструментарій. Мультимедійні уроки тільки тоді будуть мати максимальний навчальний ефект, коли стануть осмисленим цілісним продуктом, а не випадковим набором слайдів. Забезпечити мультимедійними презентаціями весь курс «Історії України» одному викладачеві надзвичайно важко. І тут на допомогу викладачу могли б прийти державні гранти або програми, спрямовані на вирішення цієї проблеми.

Таким чином, на сьогоднішній день відбулися певні зрушення у методиці викладання історії України у ВНЗ, з'явилися окремі розробки науковців, які дозволяють покращити вивчення історії у вишах. Однак залишається ціла низка проблем, які заважають у повній мірі студентам ВНЗ I- II рівнів акредитації опанувати у повному об'ємі історичними знаннями необхідними для їхнього подальшого розвитку. Це пов'язано в першу чергу з відсутністю спеціалізованих підручників, недосконалістю чинної програми з історії України, малою кількістю лекційних годин, особливо для закладів гуманітарного напрямку. В зв'язку з цим весь тягар методичного та дидактичного забезпечення навчальної дисципліни «Історія України» лягає на плечі окремого викладача, від кваліфікації і відповідальності якого залежить рівень знань студентів цієї ланки освіти. Перспективним напрямком розвитку історичної освіти на сучасному етапі є створення комп'ютерних освітніх ресурсів і мультимедійних уроків-презентацій для студентів ВНЗ I-II рівнів акредитації

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексюк А.М. «Педагогіка вищої школи: Курс лекцій: Модульне навчання» / А. М. Алексюк. – К.: ІСДО, 1993. – 220 с.
2. Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи: Підручник за модульно-рейтинговою системою навчання для студентів магістратури / С.С. Вітвицька – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 384 с.
3. Євтух М.Б. Інноваційні методи оцінювання навчальних досягнень / М.Б. Євтух, Е.В., Лузік, Л.М. Дибкова – К: КНЕУ, 2010 – 248 с.; Євтух М.Б. Пріоритети професійної підготовки вчителя в системі університетської освіти / М.Б. Євтух, М.І. Соловей, Є.С. Спіцин, З.М. Шалік // Гуманізація навчально-виховного процесу. – Слов'янськ, 2001.– Вип. 12. –С.33 – .44.
4. Нагаєв В.М. Методика викладання у вищій школі / В.М. Нагаєв– К.: Центр учбової літератури, 2007. — 232 с.
5. Баханов К.О. Сучасна шкільна історична освіта: інноваційні аспекти / К.О. Баханов – Донецьк: Юго-Восток, 2005. – 384 с. ; Баханов К.О. Організація особистісно орієнтованого навчання: Порадник молодого вчителя історії / К.О. Баханов. – Харків: Видавнича група «Основа», 2008. – 159 с.
6. Пометун О.І. Методика навчання історії в школі / О.І. Пометун, Г.О. Фрейман – К.: Генеза, 2006. – 330 с.; Пометун О. І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук.-метод. посібн. / О. І. Пометун, Л.В. Пироженко — К.: Видавництво А.С.К., 2004. — 192 с.

7. Короткова М.В. Методика обучения истории в схемах, таблицах, описаниях / М.В. Короткова, М.Т. Студеникин – М.: Владос, 1999. – 190 с.
8. Гирич І. Б. Концептуальні проблеми історії України / І.Б. Гирич. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2011. – 224 с.
9. Грицак Я. Страсті за націоналізмом: Історичні есеї / Грицак Я. – К.: Критика, 2004. – 176 с.
10. Яковенко Н. Одна Клію, дві історії // Критика. – 2002. – №. 12; Яковенко Н. Академічний підручник: канон і новація // Критика. – 2007. – №. 7-8; Яковенко Н. Вступ до історії / Н. Яковенко – К.: Критика, 2007. – 375 с.
11. Історія України. Навчальна програма для вищих навчальних закладів I-II рівня акредитації, які здійснюють підготовку молодших спеціалістів на основі базової загальної середньої освіти. – К., 2011. – 48 с.

УДК 378.046 – 021. 64: 9: [908] – 028.77 – 057.874

Демиденко Т.П., кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Готовність до керівництва учнівськими науковими дослідженнями як складова методичної освіти студентів

Базуючись на досвіді викладання курсу «Актуальні проблеми методики навчання історії» у Полтавському національному педагогічному університеті імені В.Г.Короленка, автор робить спробу розглянути можливості навчальної дисципліни щодо підготовки майбутніх учителів історії до керівництва науково-дослідницькими роботами школярів з історичного краєзнавства.

Базируясь на опыте преподавания курса «Актуальные проблемы методики обучения истории» в Полтавском национальном педагогическом университете имени В.Г.Короленко, автор предпринимает попытку рассмотреть возможности учебного предмета в подготовке будущих учителей истории к руководству научно-исследовательскими работами школьников по историческому краеведению.

Being guided by experience of teaching the course “Topical problems of teaching history” at Poltava national pedagogical university after V.G.Korolenko, the author makes an attempt of considering the subject possibilities in training future history teachers for directing and coordinating their future pupils’ research on historical local lore s

Постановка проблеми. Одним із основних напрямів діяльності закладів освіти є створення цілісної скоординованої системи з виявлення, розвитку і підтримки та стимулювання талановитої молоді. Надійним шляхом пізнання кожним школярем своїх творчих можливостей, а часом і професійного самовизначення старшокласників є науково-дослідницькі проекти, до яких залучається учнівська молодь у системі діяльності Малої академії наук України. Незмінною популярністю у юних науковців користується історичне відділення МАН, з-поміж секцій якого чи не найбільший простір для реалізації власне дослідницького, пошукового потенціалу школяра, широкого вибору ще не вивчених питань регіональної історії забезпечує секція історичного краєзнавства. Через вивчення емоційно досяжної, близької і зрозумілої історії рідного краю юні дослідники оволодівають навичками наукової роботи, формують ціннісні орієнтири, а їхні проекти являють собою реальний внесок у пізнання регіональної історії, на відміну від здебільшого компілятивних учнівських робіт загально історичної тематики.

Проте, перші кроки юних дослідників на теренах наукового пошуку, визначення його напрямку, оволодіння необхідними навичками для підготовки науково-дослідницької учнівської роботи потребують кваліфікованої допомоги вчителя-наставника. На жаль, ані програми з методики навчання історії у педагогічних університетах, ані зміст курсової перепідготовки вчителів-істориків у інститутах післядипломної педагогічної освіти не передбачають озброєння вчителя необхідними знаннями для керівництва науково-дослідницькою діяльністю школярів. Логічним і доцільним уявляється розв'язання цієї проблеми в межах методичної складової навчання студентів історичних факультетів педуніверситетів.

Аналіз актуальних досліджень. Певні кроки на шляху створення методичних засад керівництва вчителем учнівськими науково-дослідницькими роботами вже здійснені, хоча вважати їх достатніми, на жаль, підстав немає. Так, 2005 р. вийшов у світ збірник статей «МАН: підготовка науково-дослідницьких проектів» [5], в якому розкрито деякі аспекти підготовки школярів до написання робіт (етапи, орієнтовна тематика НДР, зразки учнівських досліджень тощо). Упорядник адресує представлені в брошурі матеріали вчителям, науковим консультантам, членам МАН, методистам. Віддзеркалюючи досвід діяльності наукових товариств учнів, містячи поради з підготовки і написання НДР, збірник становить інтерес як акумуляція накопиченого досвіду конкретних вчителів з тих чи інших напрямів науково-дослідницької роботи, серед яких, проте, історичне краєзнавство не представлене.

Більш універсальні й всеохоплюючі поради стосовно дослідницької діяльності історика-початківця містить блискуча праця Н.М.Яковенко «Вступ до історії» [10]. Авторка – чільний український історик, професор Києво-Могилянської академії – подає в ній цілком конкретні рекомендації, покликані допомогти дослідникові опанувати основи обраної діяльності, навчитися професійного ставлення до роботи з джерелами, до написання дослідницького тексту. Висвітлюючи засадничі принципи наукової творчості, її визначальні основи, Н.М.Яковенко щасливо уникає заакадемізованого менторського тону, подаючи складні й важливі чинники роботи науковця доступно й привабливо для історика-початківця.

Не можна не брати до уваги в контексті задекларованої теми й навчально-методичні посібники регіонального масштабу, покликані дати вчителям та учням конкретні рекомендації здебільшого з певного напрямку діяльності МАН. У Полтавській області ініціатором їх підготовки та видання стали Полтавське територіальне відділення Малої академії наук, Полтавський обласний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді, науковці місцевих ВНЗ [2; 6].

Орієнтиром у здійсненні керівництва учнівськими НДР виступають також нормативні акти Міністерства освіти і науки України [7], публікації з історії становлення МАН, поради методичних служб [3].

Однак, беручи до уваги поважний вік такої педагогічної системи, як Мала академія наук, її популярність і вагомість у підготовці учнів-дослідників, практичну обов'язковість для кожного вчителя, що прагне професійної досконалості і кар'єрного росту керівництва учнівськими дослідницькими роботами [4, с.69], мусимо визнати неприродність відсутності у програмі методичної підготовки вчителя, підвищення його кваліфікації такої теми, як «Учитель – організатор науково-дослідницької роботи школярів». Як наслідок, і в сучасній

методичній літературі загалом, і в діючих підручниках з фахової методики для педагогічних ВНЗ немає систематизованого викладу основ керівництва вчителем діяльністю юних дослідників [1; 8; 9].

Мета статті. Виходячи з нагальної необхідності підготовки майбутніх учителів історії до організації науково-дослідницької діяльності школярів у системі МАН України, автор прагне показати досвід цієї роботи в межах курсу «Актуальні проблеми методики навчання історії», що викладається на історичному факультеті Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка.

Виклад основного матеріалу. Багаторічний досвід роботи автора а журі другого (обласного) етапу Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів – членів МАН в секції історичного краєзнавства, аналіз причин успіху чи неуспіху перших кроків юних дослідників-краєзнавців дають підстави для висновку про визначальну роль у цьому процесі вчителя історії, ступеня його готовності до керівництва науковцями-початківцями. Усвідомлення цієї обставини, а також відсутність у діючих програмах з фахової методики бодай згадки про цей аспект діяльності вчителя спонукало до включення у програму курсу «Актуальні проблеми методики навчання історії», який викладається для випускників історичного факультету в обсязі 54 годин, теми «Учитель історії як організатор науково-дослідницької роботи учнів», а також залучення п'ятикурсників до певних видів практичної діяльності в системі МАН.

Спочатку ця проблема докладно розглядається у лекційній складовій курсу. Зокрема, студенти знайомляться з історією створення та основними віхами діяльності Малої академії наук, її структурою, напрямками роботи. При цьому наголошується на особливо широких можливостях для власне дослідницької, самостійної пошукової роботи учнів секції історичного краєзнавства, працюючи в якій школярі мають перспективу вивчення ще не досліджених питань історичної регіоналістики, оволодіння методикою пошуку джерел, їх аналізу, знайомства з подіями, що відбувалися на малій батьківщині, можливість спілкування з їхніми свідками або безпосередніми учасниками. Особлива увага в лекційному викладі приділяється таким питанням, як вибір теми дослідження, етапи керівництва підготовкою НДР, вимоги до них, а також організація основних етапів Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів – членів МАН. Теоретична основа лекційного матеріалу вагомо доповнюється наведенням конкретики, типових проблем, досягнень і вузьких місць в керівництві НДР з історичного краєзнавства, зібраних і систематизованих лектором упродовж тривалої роботи в журі обласного туру конкурсу-захисту учнівських досліджень.

Інформація, одержана студентами-істориками в лекційному курсі, розширюється і поглиблюється на практичних заняттях з означеної теми, на які відводиться 4 години. Крім участі в обговоренні актуальних проблем плану заняття, обов'язковим є виконання індивідуальних практичних завдань, перше з яких полягає у формулюванні та обґрунтуванні п'яти тем учнівських науково-дослідницьких робіт з історичного краєзнавства та оприлюдненні і захисті запропонованої тематики. Це завдання завжди сприймається студентами з неабияким інтересом. У більшості випадків сформульовані ними теми стосуються того регіону Полтавської області, звідки молодь прибула на навчання і де збирається працювати по його закінченню. Незаангажованість і розкута дослідницька уява студентів забезпечують оригінальність, актуальність проблематики історичної регіоналістики. Теми учнівських робіт жваво обговорюються в академгрупах, при цьому критеріями їх оцінки виступають поради молодим дослідникам, подані в уже згадуваній книзі Н.М.Яковенко «Вступ до історії» [10, с.292-303]. Студенти зважають на повноту джерельної бази, її доступність для юного краєзнавця, реальність його особистого внеску у дослідження проблеми, ступінь її інтересу для учнівської аудиторії певного віку. Теми, визнані найвдалішими, систематизуються і вносяться до каталогу краєзнавчих учнівських досліджень, яким у подальшому користуються і випускники, і вчителі історії шкіл області. Таким чином, студенти не тільки здобувають досвід зваженого й обґрунтованого вибору напрямів краєзнавчих досліджень школярів, але й створюють реєстр можливої їх тематики для практичного використання в системі МАН.

Друге індивідуальне практичне завдання, яке мають виконати студенти-історики на основі детального вивчення рекомендованої літератури, полягає у складанні ними пам'яток для учнів-дослідників «Як написати науково-дослідницьку роботу з історичного краєзнавства», котрі повинні містити точні й конкретні поради науковцям-початківцям стосовно усіх етапів їх діяльності: від вибору теми до захисту. Як правило, це дуже цікаві й творчі студентські роботи, в яких майбутні вчителі історії демонструють володіння методикою дослідницької праці, знання структури учнівського проекту, вимог до його оформлення, секретів успішної презентації одержаних результатів тощо.

Оприлюднення і обговорення на занятті складених студентами пам'яток перетворюється на ефективний методичний практикум для набуття знань і умінь, так необхідних майбутньому учителю в керівництві учнівськими дослідженнями. Не зайвим є звернення до цих проблем і з точки зору їх актуальності для студентів-випускників напередодні захисту ними власних досліджень – дипломних робіт.

Оскільки курс «Актуальні проблеми методики навчання історії» вивчається в Х семестрі, опрацювання теми «Учитель історії – організатор науково-дослідницької роботи учнів» збігається в часі з проведенням обласного етапу Всеукраїнського конкурсу-захисту робіт членів МАН. П'ятикурсники запрошуються на засідання секції історичного краєзнавства, де мають можливість ознайомитися з тематикою учнівських робіт, прослухати їх захист, наочно побачити досягнення й недоліки, характерні для досліджень з регіональної історії.

Заключним етапом вивчення теми є для студентів рецензування (за згодою керівництва секції) уже захищених робіт з історичного краєзнавства, аналіз їхніх сильних і слабких сторін, порівняння оцінок, виставлених експертами-науковцями, з оцінками студентів. Майбутні вчителі вчать аргументувати свої оціночні судження, співвідносити засвоєні ними вимоги до учнівських НДР з реальним рівнем їх виконання тощо.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Використання бодай скромних можливостей курсу «Актуальні проблеми методики навчання історії» для підготовки майбутніх учителів історії до організації науково-дослідницької роботи школярів дає можливість уже на студентській лаві озброїти вчительське поповнення знаннями й умінями, так необхідними їм у професійному становленні. З урахуванням запровадження профільного навчання у старшій школі, реальної необхідності вибору школярами того чи іншого напрямку у здобутті освіти, роль учнівської науково-дослідницької діяльності як засобу професійного самовизначення зростатиме. Це вимагатиме від учительства кваліфікованих порад, готовності надати допомогу школярам у пізнанні ними своїх творчих можливостей, у підтримці й стимулюванні талановитої молоді.

З огляду на важливу роль у здійсненні цих завдань Малої академії наук варто, на наш погляд, розглядати підготовку студентів вищих педагогічних навчальних закладів до керівництва учнівськими НДР як обов'язковий компонент їхнього навчання, включивши відповідні теми до програм нормативних курсів фахової методики, до змісту курсової перепідготовки вчителів у системі післядипломної педагогічної освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вяземский Е.Е., Стрелова О.Ю. Теория и методика преподавания истории: Учеб. для студ. высш. учеб. заведений / Евгений Евгеньевич Вяземский, Ольга Юрьевна Стрелова. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – 384 с.
2. Збірник навчальних програм для використання в гуртках, наукових секціях Полтавського територіального відділення Малої академії наук. Випуск 1. – Полтава, 2009. – 147 с.
3. Іванисик М.Д. Мала академія наук України: кроки становлення // Вісник Малої академії наук України. – 1998. – №1. – С.5-7.
4. Круцило О., Захарчук В. Атестація педагогічних працівників / Ольга Круцило, Віктор Захарчук. – К.: Шкільний світ, 2006. – 176 с.
5. МАН: підготовка науково-дослідницьких проектів / Упор. М.Голубенко. – К.: Ред. загальнопед. газ., 2005. – 128 с. – (Б-ка «Шк. світу»).

6. Методичні рекомендації щодо написання науково-дослідницьких робіт школярів / Упор. С.В.Комісар. – Полтава, 2008. – 76 с.
7. Положення про Малу академію наук учнівської молоді // Інформ. збірник МОН України. – 2006. – №8-9. – С.50-64.
8. Пометун О. Методика навчання історії в школі / Олена Іванівна Пометун, Григорій ОшеревичФрейман. – К.: Генеза, 2005. – 328 с.
9. Студеникин М.Т. Методика преподавания истории в школе: Учеб. для студ. высш. учеб. заведений / Михаил Трофимович Студеникин. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2002. – 240 с.
10. Яковенко Н. Вступ до історії / Наталя Яковенко. – К.: Критика, 2007. – 376 с.

**Жадько О. директор ЗОШ № 2
м. Марганець.**

Використання ІКТ у викладанні суспільствознавчих дисциплін на прикладі зарубіжного досвіду

У статті розглядається проблема впровадження інформаційних і комунікаційних технологій (ІКТ) у суспільствознавчу галузь освіти, подано аналіз досвіду європейських країн, надано приклади застосування ІКТ у предметах суспільствознавчого циклу загальноосвітньої школи.

Ключові слова: інформаційні і комунікаційні технології, суспільствознавчі предмети, середня освіта.

В статье рассматривается проблема внедрения информационных и коммуникационных технологий (ИКТ) в отрасль обществоведения в образовании, подан анализ опыта европейских стран, предоставлены примеры применения ИКТ в предметах обществоведческого цикла общеобразовательной школы.

Ключевые слова: информационные и коммуникационные технологии, обществоведческие предметы, среднее образование.

In the article the problem of information and communication technologies (ICT) introduction into the social science branch is considered, the analysis of experience of the European countries is submitted; examples of ICT application in the subjects of social science cycle of general school are given.

Keywords: information and communication technologies (ICT), subjects of social science, general school.

Вступ. Сьогодні в Україні відбувається реформа навчально-виховного процесу всієї шкільної освіти. Суспільнознавчі дисципліни своїми специфічними можливостями мають сприяти розвитку нових рис особистості, її активній інтеграції у демократичне суспільство, що розвивається, та розумінню його цінностей. Тому суспільнознавчі дисципліни потребують нового концептуального підходу як до змісту шкільної освіти, так і до відбору та створення сучасних, найбільш ефективних навчальних, педагогічних технологій (моделей організації навчання).

Тому питання про використання інформаційних і комунікаційних технологій (ІКТ) у навчально-виховному процесі сучасної школи теоретично обґрунтоване.

Педагоги-практики, дослідники та науковці як зарубіжних країн, так і вітчизняні шукають ефективні шляхи запровадження ІКТ у зміст освіти та використання інформаційних і комунікаційних технологій у виховній роботі.

Слід зазначити, що в сучасній як вітчизняній, так і зарубіжній педагогіці помітна тенденція підвищення уваги до предметів суспільствознавчого циклу. Історичні події, а саме:

зміна державних устроїв, політичних ідеологій, розпад соціальних систем, що хвилию пройшли у 90-ті роки ХХ століття по країнах соціалістичного табору та інших країнах, створили передумови для демократичних перетворень, інтегративних процесів, які відбуваються в багатьох галузях життєдіяльності людства в усьому світі. У новій площині почали висвітлюватися багато проблем, зокрема, проявилися «відкриті» питання у галузі освіти, серед яких викладання предметів суспільствознавчої галузі. Процес оновлення ядра історичних знань, уведення до шкільного навчального плану нових предметів та курсів, як то громадянська освіта, основи філософії, економіки, права й т.і., стало вимогою для шкільної освіти і виховання. Взагалі, характерною для сучасної педагогіки стала тенденція до періодичного перегляду та оновлення змісту освіти. Поява в освітній галузі гнучких технологій ІКТ, крім їхніх нових можливостей використання у навчанні, продемонструвала можливість реалізації цих викликів суспільства.

Освітня галузь «Суспільствознавство» розкриває суть і закономірності соціальних явищ і процесів, що відбувалися в ході історичного розвитку людства загалом і української нації, зокрема, формує в учнів здатність аналізувати історичні події і давати їм власні оцінки. Громадянська освіта, що складає змістове наповнення галузі, зокрема, її соціальні і правові аспекти, спрямована на формування у школярів рис патріота-громадянина України. Галузь допомагає учням пізнати ідеї гуманізму, демократичні цінності, ознайомлює з поняттями різних суспільних наук (історії, філософії, соціології, права, економіки тощо). Вона сприяє формуванню у свідомості учнів соціальної картини світу [1]. Завдання, що визначені вітчизняними законодавчими документами, полягають у формуванні в учнів критичного мислення, досвіду емоційно-оцінної діяльності, навичок соціалізації, національних та загальнолюдських цінностей, активної життєвої позиції та ін. Загальні змістові наскрізні лінії освітньої галузі: людина – людина, людина – суспільство, людина – природа. Структурними компонентами освітньої галузі є історія рідного краю, історія України, всесвітня історія, право, мораль, економіка, філософія, громадянська освіта [3]. Вітчизняні вчені, що опікувалися як теоретичними, так і практичними питаннями розробки і впровадження суспільствознавчих дисциплін у зміст шкільної освіти, педагоги-компаративісти – Єгоров Г.С., Ігнатенко І.Г., Овчарук О.В., Пометун О.І., Сухомлинська О.В., Тараненко І.Г.; суспільствознавці – Андрущенко В.П., Губерський Л.В., Дашутін Г.П., Михальченко М.І., Кремінь В.Г., Курас І.Ф., Міщенко М.Д., Ткаченко В.П. та ін. Серед фахівців зарубіжних країн, які розробляли проблеми суспільствознавчої галузі освіти, варто назвати Ц. Бірзеа, Р. Вулфса, Р. Дарендорфа, К. Дурра, Креола Л. Хена, Дж. Н. Пітерса.

Історичний екскурс на шкільному уроці стане більш наочним, таким, що запам'ятається, якщо у матеріал, що вивчається, включити документальне або історичне художнє кіно (чи його уривок), попрацювати з віртуальним часовим історичним відрізком, події на якому будуть відображені на мультимедійній часовій стрічці з гіперпосиланнями, яка дає змогу учням і вчителю миттєво пересуватися від однієї події до іншої і, використовуючи гіперпосилання, розв'язувати навчальні завдання. Такі та багато інших можливостей у процесі навчання предметам суспільствознавчої галузі надають інформаційні та комунікаційні технології.

Використання ІКТ здатне істотно поглибити зміст матеріалу, оновити форми та методи викладання, забезпечити застосування нетрадиційних методик навчання, зробити помітним, ефективним вплив ІКТ на процес формування практичних умінь і навичок у ході засвоєння історичного і суспільствознавчого матеріалу. Згідно досліджень європейських педагогів Корта Вернера та Товіаса Хюзінга станом на 2006 рік на кожних 5 учнів у Європі припадав 1 комп'ютер. У вивченні галузі «Гуманітарні і суспільствознавчі науки» 75% учителів використовували комп'ютер. Порівняємо ці цифри, наприклад, для вчителів, що викладають предмети галузі «Математика, інформатика, науки», їх кількість складає 80%, для вчителів початкової школи – 78%, у професійній освіті – 77%, для вчителів літератури і мови – 70%, фізичного виховання, ручної праці та мистецтва – 68% [11]. З наведених фактів ми бачимо, що ІКТ у вивченні предметів суспільствознавчого циклу, зокрема, стають звичайним інструментом учителя і учнів. У публікаціях західних фахівців, що опікуються питаннями набуття навичок ІКТ у життєдіяльності людини по всьому світу, вирує думка, підтверджена

багатьма дослідженнями, про те, що електронне навчання може забезпечувати вищу ефективність навчання, зменшувати затрати на нього та забезпечувати доступ до якісного навчання.

У вітчизняній педагогіці розробка основних теоретико-методологічних засад впровадження ІКТ у навчально-виховний процес належить Бикову В.Ю., Жалдаку М.І., Жуку Ю.О., Машбицю Ю.І., Христочевському С.А., використанню ІКТ у процесі вивчення предметів суспільствознавчого циклу присвятили свої наукові дослідження Дух Л.І., Кучер О.А., Фоменко А.Т. Серед зарубіжних науковців, що запроваджували ІКТ у освіту, варто відзначити американського дослідника С. Пейперта, якому належить ідея «комп'ютерних навчальних середовищ», Р. Аткинсона та Д. Брунера, що створили теорію когнітивного навчання, на якій базується створення електронного підручника, Б. Скіннера – засновника програмованого навчання.

На основі аналізу вітчизняної та зарубіжної науково-педагогічної літератури можна дати визначення поняття ІКТ. Наведемо декілька з них для більш повного розуміння змісту цього терміну.

Інформаційні і комунікаційні технології (ІКТ) – сукупність технологій, що дозволяють знаходити, збирати, обробляти, створювати, передавати та подавати інформацію, керувати і користуватися нею та сприяти різним формам комунікації. Для цього можуть використовуватися Інтернет, радіомовні технології (радіо та телебачення) [8].

Специфікою викладання предметів суспільствознавчого циклу в такому новітньому середовищі є різноманітність, широкий діапазон змісту («Людина і світ», «Людина і суспільство», «Основи правознавства», «Основи економіки» та інші), який може реалізуватися різноманітними ІКТ. Для забезпечення функціонування освітнього середовища з використанням ІКТ сучасні педагоги використовують великий спектр засобів, втілюючи їх певними шляхами, у різних формах, як то: Веб-базовані освітні мережі (віртуальні школи, е-університети, е-програми, е-курси, сайти, портали та ін.), мас-медіа (електронні видання, телерадіомовлення), Е-бази даних (електронні бібліотеки, каталоги, колекції: текстові, ілюстраційні, звукові, музичні, анімаційні, енциклопедії, словники, Е-підручники, е-посібники, е-педагогічні програмні засоби.

За формами та методами застосування ІКТ у навчально-виховному процесі, можна назвати: Е-проекти, Веб-квести, Інтернет-журнали, тематичні форуми, чати.

За формою організації навчання з використанням ІКТ, це можуть бути: Е-освіта (відкрита освіта, дистанційна освіта), Е-школи (віртуальні школи), Е-лабораторії, Е-курси та ін.

Нині серед розвинених західних країн підхід до використання ІКТ у школі не обмежується електронними підручниками або посібниками, картами чи атласами. Мережні технології, що є одним із засобів надання рівного доступу до якісної освіти, є невід'ємною складовою освітньої галузі. Зараз у країнах Європи, Канади, США учні можуть отримувати освіту, навчаючись у віртуальних школах, які працюють як у чистому вигляді, (тобто навчання відбувається тільки засобами Інтернету), так і в комбінованому варіанті. Згідно досліджень, що проводилися в США, он-лайн освіта вже більш ніж 20 років охоплює мережу шкіл Сполучених штатів Америки. За даними Національної асоціації освіти (NEA – National Education Association) [4] програми он-лайн, які функціонально забезпечують та наповнюють веб-орієнтоване навчальне середовище, з успіхом використовують для навчання суспільствознавства.

У розвинутих західних країнах визначені обов'язкові та додаткові он-лайн програми, такі, що можуть використовуватися на державному рівні, та ті, що працюють у масштабі одного шкільного району, синхронні та асинхронні програми, курси, щорозраховані на індивідуальну та групову форму навчання та багато інших.

Реалізацією ще однієї потужної ІКТ є соціальні сервіси Web 2., що реалізують знання про суспільство. Ця інноваційна інформаційна оболонка або середовище дозволяє створювати відкриті глобальні віртуальні спільноти і мережі з майже необмеженим доступом і обсягом. Назвемо деякі з них, якими користуються вчителі історії, права, суспільствознавства та ін.

Геоінформаційні сервіси («ВікіМапія» <http://wikimapia.org>, «Панорамія» <http://panoramia.com>, «GoogleEarth»), блоги, флікри, Вікі (Wiki) – середовище – <http://eduwiki.uran.net.ua>.

Переваги цих соціальних сервісів полягають у простоті та легкості користування порівняно з програмним забезпеченням попереднього покоління, непереобтяженість у процесі завантаження, прозорість та відкритість інформації завдяки своїй доступності для загалу (будь-який користувач може взяти участь у будь-якому із соціальних сервісів). Робота з такими соціальними сервісами вимагає від користувачів навичок критичного мислення, особистої та громадянської відповідальності, активної життєвої позиції.

Серед предметів суспільствознавчого циклу царину громадянської освіти можна вважати найпопулярнішою, найрозробленішою і найпоширенішою. Саме ця освітня галузь набуває ваги у сучасному контексті міжнародних соціально-політичних подій. Створення мереж громадянської освіти у багатьох європейських країнах та країнах пострадянського табору, «Європейські студії» для шкіл – відповідь педагогів на потреби сьогодення. Європейські студії представляють собою узагальнену назву низки наук: мови, літератури, історії, філософії, економіки, права, політики. Тому доцільним є міждисциплінарний підхід до Європейських студій, який би включав у себе спеціалізації з європейської проблематики з широкого кола спеціальностей: економіки, історії, політології, права, мовознавства тощо.

Польські автори розробили курс, який обрали і запровадили близько 170 шкіл по всій країні. Це навчальний комплект «Польща у Європейському союзі». До його складу входить: відеокасета, CD, карта Європи і супровід у друкованій формі з предметів навчального плану. Такого комплекту достатньо одного на школу. Зберігається він, зазвичай, в учительській або методичному кабінеті і використовується за необхідністю розкладу, який узгоджують між собою викладачі.

Прикладом інтеграції е-курсів, мультимедійних матеріалів в Україні є Інтегрований курс «Європейські студії для викладання у школах», розроблений Л.І.Паращенко та Ю.С. Комаровим [5]. Навчальний комплект, складається із 6 студій.

Для кожної студії автори визначили клас і предмет, де можлива інтеграція матеріалу. Ось перелік цих предметів: «Суспільствознавство», «Громадянська освіта», «Всесвітня історія», 11 клас, «Основи економіки», 10-11 клас, «Всесвітня історія», 11 клас, «Географія», 10 клас.

У вітчизняній науковій педагогічній літературі останніми роками з'являються статті та матеріали, частіше вчителів-практиків, у яких пропонуються розробки уроків, приклади використання окремих можливостей ІКТ, теоретичні підходи до навчання або викладання предметів суспільствознавчого циклу, що визначає активний розвиток напрямку викладання суспільствознавчих дисциплін засобами ІКТ. Аналіз досвіду зарубіжних країн надає можливість педагогам, об'єктивно оцінити власні загальні підходи, означити свій шлях у світовому освітянському контексті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Базовий навчальний план загальноосвітніх навчальних закладів. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 5 серпня 1998 р. №1239 – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1239-98-%EF>. – Заголовок з екрану.

2. Громадянська освіта: теорія і методика навчання / [Т. Асламова, Т. Бакка, В. Бортніков та ін.]. – К.: Видавництво ЕТНА-1, 2008. – 104 с.

3. Державний стандарт базової і повної середньої освіти – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.oblosvita.kiev.ua/index.php?mode=n_doc_1&file=km24_04_4. Національна асоціація освіти – NEA (National Education Association) – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nea.org/technology/onlinecourseguide.html>. – Заголовок з екрану.

5. Мережа Європейські студії – [Електронний ресурс]. – Режим доступу – <http://www.euro.lecos.org/content/view/11/6/> – Заголовок з екрану .

6. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 липня 2006 №392-р 2035 Про схвалення Концепції Державної програми розвитку освіти на 2006-2010 роки. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.mon.gov.ua/laws/KMU_396_r.doc – Заголовок з екрану.

7. Сайт Британського Університету Волверхемптона. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.wlv.ac.uk/Default.aspx?page=6882>. – Заголовок з екрану.

8. Blurton C. New Directions of ICT-Use in Education / Communication and Information Report 1999-2000 – 2000.– p. 46. – [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.unesco.org/education/educprog/lwf/dl/edict.pdf> – Заголовок з екрану.

9. Evaluation of Curriculum Online Report of the third survey of schools. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.becta.org.uk/publications> – Заголовок з екрану.

10. Keeping Pace with K-12 Online Learning: A Review of State-Level Policy and Practice. – [Електронний ресурс]. — Режим доступу: –<http://www.nacol.org/docs/Keeping%20Pace%20with%20K-12%20Online%20Learning%202006.pdf>. – Заголовок з екрану.

11. Korte, Werner B. and Hüsing, Tobias (2007). Benchmarking Access and Use of ICT in European Schools 2006: Results from Head Teacher and A Classroom Teacher Surveys in 27 European Countries. eLearning Papers, vol. 2 no. 1. ISSN 1887-1542.

УДК 93:006.95 (07)

Задорожна Л.В., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри історії України Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет»

Теоретико – методичні засади формування просторової компетентності учнів у процесі навчання історії

У статті розглянуто теоретичні аспекти формування вчителями історії просторових компетентностей учнів у сучасних умовах шкільної історичної освіти.

В статье рассмотрены теоретические аспекты формирования учителями истории пространственных компетентностей учащихся в современных условиях школьного исторического образования.

The article deals with theoretical aspects of the history teachers of spatial competencies of students in the current conditions of school historical education.

У сучасному світі важливим є вміння застосовувати теоретичні знання у реальному житті. Ще наприкінці 80-х років ХХ ст. експертами Міжнародної організації праці було введено поняття «компетентність» згідно з вимогами ринку праці щодо якостей, якими мають володіти випускники освітніх установ [1, с. 13]. Компетентнісний підхід, як зазначено у «Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти [2]», означає переорієнтацію з процесу навчання на його результат, у зміщенні акценту з накопичування нормативно визначених знань, умінь і навичок, на формування й розвиток в учнів здатності практично діяти, застосовувати досвід успішних дій у конкретних ситуаціях. На думку К.О. Баханова, сутність компетентнісного підходу полягає у спрямуванні навчального процесу на набуття учнями важливих компетенцій, тобто загальних здатностей особистості виконувати певний вид діяльності [3, с. 16]. У вітчизняній психолого-педагогічній та методичній літературі сьогодні активно вивчається питання методики впровадження компетентнісного підходу у навчальний процес. Сучасні дослідники вважають, що систему компетентностей в

освіті складають ключові, загальногалузеві та предметні. Перші дві набуваються учнем впродовж всього терміну навчання на всіх предметах, остання набувається упродовж вивчення одної окремої дисципліни. Так, основними загально навчальними компетентностями, які мають формуватися у процесі навчання історії визначено розумові та мовленнєві (усні та письмові), а до предметно - історичних автори відносять: хронологічні, просторові (картографічні) та спеціально - історичні [4].

Як відомо, у процесі історичного пізнання факти, події та явища вивчаються у відповідності до принципу історизму, який спрямовує розглядати шлях людської цивілізації в історичному просторі та у відповідності до історичного часу. Так, вивчаючи будь-яке історичне явище, учитель має навчити учнів, насамперед, точно і ясно встановити історичну обстановку, в якій воно відбувалося, дати їй характеристику і, потім уважно простежити за всіма змінами у даній обстановці. Таким чином, учні мають усвідомити, що оскільки історичні події відбуваються не тільки в часі, а і у просторі, вони у більшості випадків можуть бути правильно зрозумілими лише у зв'язку із певними просторовими умовами. Методисти наголошують, що створення в учнів правильних уявлень про місце, де відбувалися історичні події, має не менш важливе значення, ніж вироблення уявлень про розвиток подій у часі. Територія є ареною всіх історичних подій, і умови місцевості нерідко визначають їх перебіг. Людина постійно усвідомлює себе у якомусь просторі й відчуває на собі вплив просторових характеристик. Тому поняття простору є важливою складовою людського світогляду.

У контексті дослідження питання формування просторової компетентності методисти та вчителі практики зазначають, що сьогодні, на жаль, великий потенціал картографічних джерел використовується недостатньо. Отже, метою статті є визначення методичних засад формування вчителем історії просторової компетентності школярів в сучасних умовах шкільної історичної освіти.

Під «просторовою компетентністю», вважають дослідники, слід розуміти знання, що на науковому рівні забезпечують розуміння простору як необмеженої протяжності, формують картографічні вміння і навички учнів та забезпечують психологічну готовність творчо і відповідально застосовувати набуті знання та досвід у реальних життєвих ситуаціях [5, с. 26]. Учитель має тримати на увазі, що просторова компетенція у навчальному процесі є основною предметною компетенцією і шкільної географії. У такому варіанті вона складається зі знань про сутність карт, їх класифікацію та створення і картографічних (карто описових, карто метричних, карто аналітичних) умінь та навичок. У даному сенсі просторова компетенція забезпечує потребу усвідомлено орієнтуватися в соціально-економічних, суспільно-політичних і геоекологічних подіях у державі й світі, вихованні дбайливих господарів та правомірної, природозберігаючої поведінки.

Аналіз наукової літератури дає можливість стверджувати, що проблема формування просторової компетентності є питанням не тільки методики викладання географії, а і методики навчання історії в школі. Тема використання карти у процесі навчання історії ніколи не зникала з поля зору дидактів, методистів та вчителів-практиків. Методична думка 80-х років ХХ ст. стверджувала, що «...з наочних посібників з історії карта – найголовніше: без інших засобів цей предмет вивчити важко, без карти неможливо». Сучасна методика викладання історії також проголошує гасло «... жодного уроку без карти чи інших картографічних засобів [6, с. 25]». Таким чином, можна стверджувати, що просторова компетентність має міждисциплінарну основу. Основною відмінністю є те, що у методиці навчання історії використовується поняття «історичний простір». Відомо, що історичні події мають не тільки хронологічну, а й просторову спрямованість. Історичний простір, який формується у результаті взаємодії соціального простору з географічним, є невід'ємною характеристикою минулої соціальної реальності. Він існує і постійно змінюється у часі, забезпечує просторові уявлення людей. Історичний простір в історичній науці визначається як «форма існування координаті різноманітних співіснуючих суспільних об'єктів і явищ, культурних феноменів, усього того, що належить до людського буття: форм, розташування культурних феноменів, їх взаємодії. Як різні частини тієї чи тієї системи суспільні об'єкти і явища перебувають у певних відносинах один щодо одного...простір охоплює всі реальності історії, які мають територіальну протяжність, усі держави, суспільства, культури, економіки [7, с. 313]».

Історичним вважається не будь-який простір, а лише та його частина, що стала об'єктом уваги й потреб людини, як освоєна та пізнана нею або її розумом. Специфіка історичної просторової компетенції, за твердженням О. Пометун, полягає в тому, що на відміну від географічних наук історія орієнтована на вивчення впливу географічних (просторових) чинників на історичний процес, що допомагає встановити причинно-наслідкові зв'язки подій, що відбулися та зрозуміти сучасність [8, с. 26].

Виходячи із основних складових предметної компетентності можна визначити орієнтовний перелік знань, умінь, навичок і ціннісних орієнтацій, що належать просторовій компетенції у шкільній історичній освіті. По-перше, оскільки знання про історичний простір ґрунтуються на певному географічному матеріалі, то на уроках слід використовувати сформовані риси географічного мислення учнів, їх просторові уявлення про географічну картину світу, картографічну грамотність і культуру, здатність використовувати географічні знання для розв'язання реальних життєвих проблем. По-друге, згідно з державними документами вчителі повинні у процесі навчання історії формувати в учнів знання про історичний простір, історичну карту, історичну топоніміку; про роль просторових уявлень у розумінні історичної епохи; про вплив історичного середовища на історичний процес. За допомогою картографічних джерел учні можуть вивчати історичні події та явища диференційовано, тобто у таких просторових межах, як всесвітня історія (історія людства), регіональна історія (історія окремих цивілізацій, культур), державна історія, локальна історія (будинки, вулиця, село, місто, район тощо). У результаті опрацювання історичної карти учень має знати, що назва карти відбиває тему та її основний зміст; що історична карта відбиває дійсність у певний хронологічний період; на ній можуть бути показані події, які відбувались у різні часи; явища, що змінювались, можуть зображуватися на одній історичній карті, причому послідовність у часі передається як сусідство у просторі; карти мають масштаб; умовні позначки розшифровуються в легенді карти [9, с. 179]. По-третє, просторові або картографічні уміння надані у «Програмі з історії»: визначати географічне положення країни, рельєф місцевості; показувати на карті місця історичних подій; читати історичну карту, правильно використовуючи знання легенди карти; виконувати завдання на контурній карті; використовувати карту як джерело інформації під час характеристики історичних подій, явищ, процесів; користуючись картою, визначати причини та наслідки історичних подій, пов'язані з геополітичними чинниками і факторами довкілля; використовувати картографічну інформацію для пояснення розвитку міжнародних відносин, політичних інтересів тієї чи тієї країни [10]. По - четверте, складовими просторової компетенції також варто вважати такі ціннісні орієнтації: вплив географічного середовища на історичний процес; історична карта як результат інтерпретації історичного процесу істориками; роль просторових уявлень у розумінні історичної епохи; усвідомлення простору як частини безкінечності, що пізнана людиною через розумову або практичну діяльність; залежність розуміння простору від рівня його розуміння особою і потреб суспільства.

Формування просторової компетенції учнів відбувається у курсах шкільної географії та історії за допомогою картографічних засобів, серед яких перше місце належить карті. Дослідники визначають, що карта – це умовний образ поверхні Землі або її частини у певному зменшенні на площині з використанням умовних графічних знаків. Для виконання зображення застосовують різноманітні картографічні проекції, які є способом відображення сферичної поверхні землі на площині без викривлення. Характерними рисами карти є: її виконання на площині; єдині вимірювання, що отримуються в результаті використання певних масштабів або принципів відображення випуклої земної поверхні на площині; використання умовних знаків; узагальнення образу [11, с. 182].

Карта має певну структуру. До її складових входять назва, масштаб, легенда, картографічна сітка, елементи змісту. Назва карти вказує на її тему, тобто на ті явища (процеси), які вона відображає. Масштаб карти показує, у скільки разів зображення на карті менше, ніж реальні розміри об'єкта. Легенда – логічна основа карти, ключ до неї, пояснення умовних знаків, якими зображені об'єкти, події та явища. Картографічна сітка (зображення градусної сітки глобуса на карті) дозволяє швидко визначити місце об'єкта, події або явища на карті. Вперше учень у процесі навчання стикається з географічною картою, що виступає як

модель дійсності та є результатом наукового дослідження. Вона відображає реальність, містить інформацію не тільки про місце розташування й просторові відношення між об'єктами та явищами, а й про кількісні та якісні характеристики об'єктів. Географічні карти вважаються найбільш інформаційно насиченими джерелами. Вони використовуються в школі як основна наочність під час засвоєння учнями географічних знань та формування картографічних вмінь та навичок [12, с. 28]. До основних елементів змісту карти, з якими знайомляться учні належать ознаки води, рельєф, ґрунтово-рослинний покрив, населені пункти, шляхи сполучення, політичний та адміністративно-територіальний поділ. Способи зображення географічних об'єктів досить різноманітними. До найбільш поширених відносяться: спосіб значків, лінійні знаки (дороги, річки, кордони), знаки руху (стрілочки), ізолінії (для передачі нерівності рельєфу, температур, тиску), спосіб ареалів, спосіб пошарового фарбування, спосіб якісного фону (різні райони позначаються різними кольорами).

Історична карта як основне джерело формування просторових компетенцій на уроках історії використовується у двох сенсах: по-перше, історична карта (оригінальна) – є історичним джерелом, одним із документів для вивчення кількісної та якісної характеристик історичних подій; по-друге, історична карта (навчальна) – це один із засобів умовно-графічної наочності, який певною мірою допомагає осмислити історичний матеріал, перебіг історичних подій, розкрити історичні зв'язки та закономірності. Історичну карту вважають одним із видів інтерпретації історичних процесів, подій та явищ з точки зору того чи іншого історика. Цей навчальний засіб є вторинним джерелом і джерелом історичних знань учнів. О. Пометун зазначає, що на відміну від навчальних картин історичні картографічні засоби не дають конкретизованого наочного уявлення про події, а лише відтворюють просторово-часові конструкції, використовуючи абстрактну мову символів [13, с. 178].

Отже, історичні карти створюються на географічній основі та є зменшеним узагальненим образно-знаковим зображенням історичних подій чи періодів. Зображення демонструються на площині у певному масштабі з урахуванням просторового розташування об'єктів. Карти в умовній формі показують розміщення, поєднання і зв'язки історичних подій та явищ, які відбираються і характеризуються відповідно до призначення даної мапи.

Окрім карт, на уроках історії використовують картосхеми, плани місцевості, контурні карти [14, с. 111 – 115]. Картосхеми допомагають розкрити внутрішні зв'язки подій та явищ, які вивчаються. Ці карти на фізико-географічній основі відтворюють схематично, у спрощено-узагальненому вигляді будь-яку подію чи явище (наприклад, карти-схеми «Грюнвальдська битва 1410 р.», «Бородінська битва 1812 р.», «Оборона Севастополя 1854 – 1855 рр.»). Можливе самостійне виготовлення учнями картосхем краєзнавчого характеру. Плани на місцевості (або локальні плани) за змістом подібні до карти-схеми. Вони містять спрощені обриси парків, лісів, полів, водосховищ, вулиць та ін. Основу планів складає картографічне зображення реальної місцевості. Тематика планів допомагає в організації екскурсійної роботи. Контурні карти дають можливість засвоїти і закріпити знання, отримати нові вміння і навички роботи з історичними картами. Це важливий засіб практичного навчання історії, розвитку пізнавальної діяльності учнів. Робота з контурними картами дає результат лише тоді, коли вона проводиться цілеспрямовано і систематично. Контурні карти використовуються для закріплення нового матеріалу на уроці; для закріплення вивченого на минулих уроках з використанням додаткових посібників або без них; для контролю знань у вигляді виконання на карті історико-географічних завдань. Одна і та сама контурна карта може бути використана при вивченні декількох тем. У цьому випадку оцінюється кожний етап заповнення учнем карти. Останнім часом ефективним методом формування в учнів просторової компетентності вважається використання електронних картографічних джерел у вигляді транспарантів, анімаційних карт, картосхем, локальних планів. Робота з електронною історичною картою (атласом) сприяє формуванню картографічних вмінь та навичок, полегшує процес запам'ятовування історико-географічних об'єктів, перетворює роботу з картою на цікавий процес, робить уроки більш змістовними.

Отже, у процесі формування просторових компетентностей на уроках історії учні та вчителі користуються картографічними джерелами, які у навчальному процесі виконують такі функції: *інформаційна* – надає знання про історичні та географічні явища на певній території,

за допомогою нанесення на карту певного набору історичних відомостей, отриманих з інших джерел історичних знань; *ілюстративна* – фіксує основні події та явища на карті; карта надає можливості розкрити певні історичні явища та процеси в динаміці (виникнення та формування територій держав, хід воєнних дій, розвиток господарства тощо); *розвивальна* – карта є засобом формування вмінь та навичок, що надають можливості аналізувати, систематизувати, узагальнювати, закріплювати та повторювати вивчений матеріал; *виховна* – формування просторового мислення, уявлень про місце рідної країни, її історії, подій, що з нею пов'язані, на світовій карті. Вивчаючи історію України учень повинен чітко уявляти місце батьківщини на карті. Усвідомлювати, що Україна – європейська держава, має вигідне географічне та геополітичне положення, саме тому часто була ареною політичних та соціальних рухів; *діагностична* – оцінка якості підготовки учнів по історії.

У вивченні історії задача формування просторових знань та картографічних умінь має дещо іншу мету, ніж у географії, а саме: пояснити, як географічне положення та природне середовище впливають на історичний процес. Отже, працюючи з певним історичним явищем або подією, історик повинен: 1) встановити його наявність та місце розташування; 2) описати природно - географічне середовище, в якому воно відбувалося; 3) знайти ті географічні та природні чинники, які пояснюють саме такий перебіг історичного процесу. За О. Фідрею картографічні вміння та навички умовно можуть бути поділені на три групи:

1. *Картоописові* – забезпечують отримання історичної інформації за допомогою карти: використовувати легенду, знаходити географічні об'єкти, визначати їх розташування відносно один одного, описувати природно - географічні особливості об'єкта тощо. Вона спрямована на те, щоб учні побачили за умовно-площинним зображенням карти факти, події та явища.

2. *Картометричні* – дають змогу зняти з карти кількісну інформацію, яку можна використати для пояснення перебігу історичних подій, виникнення певних історичних явищ або інтенсивності їх прояву.

3. *Картоаналітичні* мають у своїй основі розумові дії, що дозволяють учням інтерпретувати та пояснювати історичний процес із залученням географічного чинника [15, с. 43].

Отже, з огляду на вищезазначене можна констатувати, що сучасні методисти, як і дослідники багато десятиліть тому, не ставлять під сумнів важливість оволодіння учнями картографічними знаннями, вміннями та навичками. Але для формування просторової компетентності на уроках історії необхідно не тільки бути обізнаним у питаннях добору картографічної джерельної бази, а й у дидактичних умовах її застосування учасниками навчального процесу. Картографічні знання тісно пов'язані з історичними. Тому вміння користуватися історичною картою – не самоціль, а засіб для більш свідомого сприйняття подій та явищ історії. Цьому сприяє наявність історичних карт у кабінеті історії, а також у коридорах, де учні можуть ознайомлюватися з ними під час перерв. На уроці розповідь вчителя або опис історичних подій завжди доцільно супроводжувати демонстрацією на карті. При появі нових для учнів карт потрібно з'ясувати, яку частину земної кулі вона охоплює; який хронологічний період історії на ній відображено; як залежить клімат від географічної широти. Вчитель показує географічні орієнтири, найважливіші об'єкти, взаєморозміщення політичних союзів; розкриває характерні особливості кордонів даного періоду; ознайомлює з історичною географією, називаючи давні та сучасні назви на карті; пояснює умовні позначки (легенду) карти.

Для виконання практичних вправ з використанням картографічних джерел історичних знань учнів слід готувати з 5 класу, формуючи у них вміння зчитувати історичну інформацію спочатку з картосхеми, а в 6 класі використовувати історичну карту як повноцінне джерело наших уявлень про історичний процес. Тобто, специфічні картографічні вміння та навички, що пов'язані зі змістом географічних знань формуються та перетворюються в навички саме на цьому етапі. Результат досягається за допомогою виконання тренувальних завдань, описаних в методичній літературі. Отже, у 7 клас учні мають прийти з навичками вибирати карту за назвою, знати легенду карти, працювати з масштабом карти, визначати географічне положення об'єкта, використовувати умовні знаки. Завданням вчителя, який працює з 7 по 8 клас є формування основних картографічних вмінь та навичок учнів. У 7 класі діти за рівнем свого

розвитку підготовлені до простих, але водночас ефективних практичних робіт, побудованих як урок застосування навичок і вмінь за типологією уроків та як самостійна робота, за формою організації навчально-пізнавальної діяльності [16, с. 19]. Якщо у 7 класі вчитель впроваджував уроки у формі лабораторно - практичної роботи і проводив їх систематично, то у 8 класі учні вже мають певний досвід їх виконання. Восьмикласники здатні аналізувати різноманітні джерела, складніші за своєю суттю. При виконанні завдань зменшується допомога, яку надає вчитель, учні дедалі більше прагнуть до самостійності. У цьому віці збільшується кількість індивідуальних досліджень, включаючи домашні завдання з обов'язковим докладним звітом на уроці. Дослідники наголошують, що починаючи з 8 класу, доцільно поєднувати лабораторно-практичні роботи із інноваційними підходами до навчального процесу, коли дослідженню передують виконання різнорівневих завдань, технології діагностування вмінь та навичок учнів, використання інтерактивних технологій, ігрових методик (уявні подорожі, рольові ігри, змагання, театральній виставі тощо).

Методика навчання передбачає одночасну роботу з настінною і настільною картами. Працюючи з настільною картою, учні спочатку лише відтворюють дії вчителя. Потім за словесним описом знаходять об'єкт спочатку на настільній, а потім на настінній карті; виконують завдання на настільній карті, а відповідають за настінною; вчитель показує об'єкт на настінній карті, а учні визначають його назву за настільними картами. Поступово в учнів виробляється вміння читати історичну карту, тобто бачити за її умовними позначками явища суспільного життя, знаходити зіставлення, встановлювати синхронні зв'язки, виявляти наслідки історичних процесів. Формування відповідних вмінь та навичок відбувається за умови використання різнорівневих (репродуктивних, перетворюючих, творчих) пізнавальних завдань.

Процес роботи з картографічними джерелами знань восьмикласників має починатися з діагностування сформованості певних картографічних знань, вмінь та навичок. Таку роботу вчитель пропонує виконати на початку навчального року за програмою 7 класу. Завдання можуть бути такими:

- *репродуктивні*: «1. Де проходив кордон між Західною Римською імперією та Східною? Які території належали кожній з них? Які території сучасної України належали до складу Східної Римської імперії? 2. Знайдіть на карті найбільші ярмарки, у яких країнах вони розташовувалися? Які морські шляхи обирали європейці, щоб торгувати з країнами Сходу? Знайдіть на карті важливий торгівельний шлях, що проходив територією України»;

- *перетворювальні*: «1. Установіть, які географічні умови сприяли розвитку середньовічних держав. 2. Порівняйте сучасну карту та карту європейського середньовіччя. Які сучасні словянські держави належали до складу Священної Римської імперії? З якими із зазначених країн і як взаємодіяли українські землі?»;

- *творчі*: «1. За допомогою карти атласу «Торгівля й ремесло країн Європи та Близького Сходу» простежте, де пролягали торгівельні шляхи середньовічних купців, якими товарами і з якими державами вони торгували? Визначте найнебезпечніший, з вашої точки зору, шлях. Роздивіться та опишіть відповідні ілюстрації підручника. Спираючись на карти та ілюстрації, складіть розповідь про подорож середньовічного купця; 2. Складіть маршрут подорожей для середньовічних школярів. Укажіть місця найвідоміших університетів, найцікавіших пам'яток культури, зауважте небезпечні території тощо».

Важливим елементом формування просторової компетентності є виконання завдань, де окрім картографічних задіяні інші джерела історичних знань учнів (підручник, історичний документ, уривок з художньої літератури тощо). Такі завдання направлені, передусім, на формування нових історичних знань учнів. Наприклад: 1. Назвіть подію, про яку йдеться у підручнику: «В урочищі Солониця поблизу Любен повстанці спорудили міцний табір, що його довелося боронити протягом трьох тижнів. Частина козацької старшини наполягала на припиненні опору. Замовники підступно схопили козацьких ватажків і передали їх полякам». 2. Встановіть, про які історичні події йдеться в джерелах: Польський комісар Якуб Собеський згадував: «Крнашевич надзвичайно спритно, страшено збентеживши ворога, злучився з Владісловом під самою Москвою, столицею держави. Проніс переможні корогви свої

безмежними просторами, спустошив вогнем і мечем недружні землі, обернувши в сумні руїни такі незвичайні, сильні своєю позицією та залогами міста, як Єлець, Шаськ, Ливни, Калуга».

Отже, слід зазначити, що тільки від вчителя залежить, які завдання виконуватимуть учні на уроці. Дослідник Д. Десятов надає наступну структуру уроку – практичної роботи із використанням картографічних джерел [17, с. 18]. Методична структура такого заняття включає: корекцію опорних знань, умінь, навичок; мотивацію навчальної діяльності учнів, загальний інструктаж; усвідомлення змісту і послідовності виконання практичних дій; самостійне виконання учнем завдань під контролем учителя; підбиття підсумків роботи учнів. Практична робота з історичною картою за типом і метою уроку може бути побудована і як урок узагальнення та систематизації знань. Сформувати стійкі навички і вміння учнів працювати з історичною картою дає змогу алгоритм -інструкція, що допомагає правильно організувати самостійну роботу дітей з історичною картою: 1. Знайдіть в атласі карту, необхідну для проведення практичної роботи. Скористайтесь для цього атласом. 2. Перевірте за назвою карти правильність свого вибору. 3. Розпочинати роботу з історичною картою потрібно з уважного ознайомлення з умовними позначеннями; звертайте увагу на цифрові позначення історико-географічних об'єктів. 4. Зверніть увагу на кольорові позначення історичних та географічних об'єктів. 5. Уважно ознайомтесь із завданням. 6. Для пошуку об'єкта умовно поділіть карту на квадрати. Переходьте зліва направо від одного умовного квадрата до іншого і зверху вниз від одного ряду до іншого. 7. Звертайте увагу на цифрові показники карти. 8. Намагайтесь бачити всю карту, а не окремі її об'єкти. 9. Особливу увагу звертайте на завдання, де пропонується порівняти або описати історико-просторові об'єкти. 10. На історичній карті дрібниці мають особливе значення. Такий урок має завершуватися аналізом та обговоренням робіт учнів, систематизацією отриманих знань та підбиттям підсумків.

Отже, специфіка історичної просторової компетенції полягає в тому, що історична наука орієнтована на вивчення впливу географічних (просторових) чинників на історичний процес, що допомагає встановити причинно-наслідкові зв'язки подій, що відбулися та зрозуміти сучасність. Організація практичної роботи з картографічними джерелами на уроках історії навчає школярів самостійно переносити знання в нову ситуацію, бачити нові функції знайомих предметів і доповнювати знання та уявлення про історичні події елементами просторових структур. Основними засобами щодо формування в учнів просторових компетентностей у процесі навчання історії має стати особистісно-орієнтований підхід до процесу навчання та засоби інноваційної системи навчання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мокрогуз О.П. Інноваційні технології на уроках історії / О.П. Мокрогуз. – Харків: Основа, 2007. – 192 с.
2. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua/images/>
3. Баханов К. О. Професійний довідник вчителя історії / К. О. Баханов. – Харків : Вид. група «Основа», 2011. – 239 с.
4. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів «Історія України. Всесвітня історія 5-9 класи» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua/index.php/ua/diyalnist/osvita>
5. Фідря О. Г. Просторова компетенція й картографічні вміння на навички у шкільних курсах історії (стаття перша) / О. Фідря, Н. Фідря // Історія в школах України. – 2008. – № 5. – С.25 – 30.
6. Фідря О. Г. Просторова компетенція й картографічні вміння на навички у шкільних курсах історії (стаття перша). – Вказана праця.
7. Історична наука : термінологічний і понятійний довідник : [Навч. посіб.] / В. М. Литвин, В. І. Гусев, А. Г. Слюсаренко та ін. – К. : Вища школа, 2002. – 430 с.
8. Фідря О. Г. Просторова компетенція й картографічні вміння на навички у шкільних курсах історії (стаття перша). – Вказана праця.

9. Пометун О. І. Методика навчання історії в школі / О. І. Пометун, Г. О. Фрейман. – К. : Генеза, 2005. – 328 с.
10. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів «Історія України. Всесвітня історія 5-9 класи». – Вказана праця.
11. Сінкевич І. Ю. Історична карта : матеріали до курсу «Історична географія» [Електронний ресурс] / І.Ю. Сінкевич, О.М. Полтавець // Історичний архів. Випуск 2. – Режим доступу: nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Ians/2008_2/2-24.pdf
12. Фідря О. Г. Просторова компетенція й картографічні вміння на навички у шкільних курсах історії (стаття перша). – Вказана праця.
13. Пометун О. І. Методика навчання історії в школі. – Вказана праця.
14. Студенікін М. Т. Методика преподавания истории в школе: [Учебник для вузов] / М.Т. Студеникин. – М. : ВЛАДОС, 2004. – 238 с.
15. Фідря О. Г. Просторова компетенція й картографічні вміння на навички у шкільних курсах історії (стаття друга /О. Фідря, Н. Фідря // Історія в школах України.– 2008.– № 7– 8.– С. 43 – 47.
16. Десятов Д. Л. Оволодіти історичним простором / Д. Л. Десятов // Історія в школах України. – 2005. – № 10. – С.18 – 20.
17. Десятов Д. Л. Оволодіти історичним простором. – Вказана праця.

Иванова Т.Н., доктор истор. наук,
заведующий кафедрой истории и
культуры зарубежных стран,
Васильева Л.Н., студентка 5 курса
историко-географического
факультета, Чувашский
государственный университет имени
И.Н. Ульянова

Организация студенческой научной работы в Чувашском государственном университете имени И.Н. Ульянова

У статті розглядаються принципи організації та основні напрямки науково-дослідницької праці студентів в Чувашському державному університеті імені І.М. Ульянова.

В статье рассматриваются принципы организации и основные направления научно-исследовательской работы студентов в Чувашском государственном университете им. И.Н. Ульянова.

The paper describes the principles of the organization and basic direction of research work of students in the Chuvash State University.

Эффективность работы любого высшего учебного заведения в немалой степени зависит от организации студенческой научной работы. В современных условиях молодой специалист должен обладать инновационным мышлением, навыками научно-исследовательской работы, хорошо ориентироваться в новейших разработках и концепциях современной науки, быть способным к быстрой адаптации к изменяющимся условиям приложения своих знаний и умений. Обмен опытом организации научно-исследовательской работы студентов (НИРС) в этих условиях обладает особой актуальностью.

Центром организации работы по проведению НИРС в Чувашском государственном университете является непрерывно действующее с момента его основания в 1967 году, студенческое научное общество (СНО), деятельность которого регламентируется специальными документами. Так, до 1999 года действовал Устав СНО, а сейчас специальное Положение о СНО [1].

Одной из основных целей СНО является создание условий для раскрытия и реализации личностных творческих способностей, научно-исследовательского потенциала студентов, поддержка научно-технического творчества молодежи.[1. С.13].

СНО работает в тесном контакте с другими студенческими, профсоюзными организациями, ректоратом ЧГУ. Финансирование основных мероприятий осуществляется как за счет специальной сметы, определяемой для СНО на каждый год Ученым Советом ЧГУ, так и за счет грантовых средств.

Членство в СНО является добровольным и открытым для любого студента ЧГУ. На каждом факультете есть председатель СНО из числа студентов, активно участвующих в научной жизни. Курирует СНО факультета научный руководитель, одновременно являющийся на небольших факультетах и заместителем декана по научной работе. Эти два представителя факультета делегируются в Совет СНО университета. Из их числа избирается студент-председатель СНО ЧГУ и три научных руководителя. Когда-то, на заре истории университета, в СНО ЧГУ был только один научный руководитель. Но университет расширялся, в 2007 году он объединял более 23 тысяч преподавателей, сотрудников, студентов, аспирантов и ординаторов; вел подготовку по 13 направлениям бакалавриата, 56 специальностям, 5 магистерским программам [2. С.10]. Поэтому, учитывая специфику НИРС по разным специальностям, в последние годы эту работу курируют три научных руководителя: по техническому, естественному и гуманитарному направлениям. Один из авторов данной статьи, Т.Н. Иванова в течение 14 лет была научным руководителем СНО ЧГУ по гуманитарному

направлению. Совет СНО ЧГУ, как правило, собирается 1 раз в месяц и решает вопросы общеуниверситетского уровня.

Перечислим основные направления деятельности СНО ЧГУ. Организационная работа является одной из важнейших предпосылок успешности НИРС. Ежегодно в сентябре проводятся отчетно-выборные собрания: сначала на факультетах, а затем на Совете СНО ЧГУ. На этих собраниях избирается актив СНО и утверждается план работы. В учебных корпусах ЧГУ имеются стенды студенческого научного общества, где можно ознакомиться со списком активистов СНО ЧГУ, планом работы и текущей информацией о конференциях, грантах, конкурсах. На сайте ЧГУ в разделе научно-исследовательской работы эта информация имеется в электронном виде. Данные мероприятия имеют не только информативное значение, но и играют роль пропаганды деятельности СНО среди студентов младших курсов, еще не вовлеченных в НИРС. С этой же целью в сентябре-октябре проходят ознакомительные собрания с первокурсниками. Ежегодно проводится обучающий семинар для студентов «Как правильно оформить заявку на грант».

Особое значение СНО придает организации постоянно действующих студенческих научных кружков и семинаров при кафедрах. Хорошо поставлена эта работа на медицинском и химическом факультетах. На ряде факультетов кружки имеют свою специфику. Так, на историко-географическом факультете уже много лет действует научно-публицистический клуб «Вечерний семинарий», на филологическом факультете работало научно-литературное объединение «Чаепитие с Набоковым», на юридическом факультете - клуб «Дебаты»[3.С.40-41].

Для апробации результатов НИРС важное значение имеет организация студенческих научных конференций. Первым их видом в ЧГУ являются тематические факультетские конференции. Так, на историко-географическом факультете это проводимые 2 раза в год совместно со школьниками конференции фонда «Сыны Отечества», посвященные юбилейным датам российской истории.

Более масштабны общеуниверситетские конференции, одна из которых проходит поздней осенью, другая – весной. С 2007 года в университете в ноябре ежегодно проводится Открытый фестиваль студенческой молодежи «Человек. Гражданин. Ученый. (Ч.Г.У.)». В его рамках наряду с традиционными формами научной активности студентов (научно-практические конференции, научные семинары, конкурсы, олимпиады), проводятся различные выставки, конкурсы презентаций, дебаты, интеллектуальные игры, математические бои, мастер-классы, конкурсы с привлечением будущих абитуриентов – школьников старших классов [4. С. 41-44].

Наиболее масштабным мероприятием СНО ЧГУ является проводимая в апреле ежегодная итоговая научная студенческая конференция по гуманитарным, естественным и техническим наукам ЧГУ им И.Н. Ульянова [4.С.33-40]. Она уже давно приобрела статус Всероссийской, а в последние годы в ее работе принимают участие студенты и из стран ближнего зарубежья, в том числе студенты Харьковского национального педагогического университета им. Г.С.Сковороды. В итоговой конференции в 2012 году с докладами выступили более 3900 студентов из 50 вузов России и зарубежья. Учитывая масштабность данного мероприятия, она проводится в рамках «Недели науки». Торжественное открытие конференции проходит в зале Ученого Совета ЧГУ, а затем в течение недели на всех факультетах организуются многочисленные научные мероприятия. По итогам этих двух общеуниверситетских конференций издаются сборники научных работ студентов, признанных лучшими в своих секциях. Так, в 2012 году опубликовано 1190 студенческих научных работ.

Состязательность, столь важная для молодого поколения, характерна и для работы СНО. Это выражается в целом ряде конкурсов, проводимых в ЧГУ: «Лучший председатель СНО ЧГУ», «Лучшая кафедра по организации научно-исследовательской работы студентов», «Лучший факультет по организации итоговой научной конференции» и т.д. Призами являются переходящий кубок, денежные призы, оргтехника для кафедр, туристические поездки для студентов. Кроме того, в 2012 году 597 студенческих работ были представлены на различные международные и российские конкурсы.

Результативность НИРС в ЧГУ можно проследить по наградам наших студентов в ежегодных межвузовских конференциях, Межрегиональной конференции-фестивале научного творчества учащейся молодежи «Юность Большой Волги», студенческих грантах научно-инновационного конкурса «Умник» [3. С.46, с. 56] и т.д. В 2012 году 2203 студента получили различные медали, дипломы, грамоты, премии на конференциях, выставках и конкурсах.

Однако результатом НИРС в ЧГУ является не столько эти награды, сколько выявление, отбор и социально-педагогическая поддержка одаренной и талантливой молодежи, ведь одной из задач СНО является подготовка из числа наиболее способных студентов резерва ученых, исследователей и преподавателей. В то же время, не менее важным является то, что практически каждый студент ЧГУ за время своей учебы хоть единожды участвовал в подготовке доклада к студенческой научной конференции и воспитал в себе уважительное и заинтересованное отношение к науке.

ЛИТЕРАТУРА

1. Положение о студенческом научном обществе ФГБОУ ВПО «Чувашский государственный университет имени И.Н. Ульянова»// Организация научно-исследовательской деятельности студентов в Чувашском государственном университете имени И.Н. Ульянова: методические рекомендации/ сост. В.Г. Агаков, В.В. Афанасьев, Т.Н. Иванова, А.Н. Ильгачев, А.Н. Захарова, Г.И. Тарасова. Чебоксары: Изд-во Чуваш. ун-та, 2012. С.8-13.

2. Чувашский государственный университет имени И.Н. Ульянова: 40 лет. Чебоксары: Изд-во Чуваш. ун-та, 2007. – 344 с.

3. Опыт организации научно-исследовательской работы студентов в высших учебных заведениях: нормативные документы и материалы межвузовской научно-практической конференции «Методика организации студенческой научной работы в ВУЗах: прошлое, настоящее, будущее» от 8 декабря 2005г./ Чуваш. ун-т. Чебоксары, 2006. – 109 с.

4. Организация научно-исследовательской деятельности студентов в Чувашском государственном университете имени И.Н. Ульянова: методические рекомендации/ сост. В.Г. Агаков, В.В. Афанасьев, Т.Н. Иванова, А.Н. Ильгачев, А.Н. Захарова, Г.И. Тарасова. Чебоксары: Изд-во Чуваш. ун-та, 2012. – 60 с.

УДК 378.147.1576:168.522 (470.344)

*Краснова М.Н., к.ф.н., доцент
кафедры истории и культуры
зарубежных стран*

*Матюшин П.Н., канд. истор. наук,
доцент каф. документоведения и
информационных ресурсов и*

вспомогательных исторических
дисциплин,
Чувашский госуниверситет имени
И.Н. Ульянова.

**Перспективы использования дистанционного обучения в практике
подготовки специалистов гуманитарного цикла (на примере историко-
географического факультета ФГБОУ впо «чувашский государственный
университет имени И.Н.Ульянова)**

У статті піднімається актуальна проблема російської освіти - організація дистанційного навчання. Дана проблема розглядається на прикладі її організації на історико-географічному факультеті ЧДУ ім. І.Н. Ульянова. Основною технологічною базою реалізації даного формату навчання покликана стати платформа «Moodle». Відзначено, що використання інформаційних технологій дозволяють органічно поєднати традиційні для соціальних і гуманітарних наук методи навчання з використанням сучасних технологій і тим самим підняти вивчення гуманітарних дисциплін на рівень вимог, що пред'являються в даний час до системи вищої освіти.

В статье поднимается актуальная проблема российского образования – организация дистанционного обучения. Данная проблема рассматривается на примере ее организации на историко-географическом факультете ЧГУ им. И.Н. Ульянова. Основной технологической базой реализации данного формата обучения призвана стать платформа «Moodle». Отмечено, что использование информационных технологий позволяют органично соединить традиционные для социальных и гуманитарных наук методы обучения с использованием современных технологий и тем самым поднять изучение гуманитарных дисциплин на уровень требований, предъявляемых в настоящее время к системе высшего образования.

The article raises the urgent problem of education in Russia - organization of distance learning. This problem is considered as an example of its organization to the historical-geographical faculty of CSU them. I.N. Ulyanov. The main technological base implementation of this training format is designed to be a platform «Moodle». It is noted that the use of information technologies allow organically combine traditional social sciences and humanities teaching methods with modern technology and thereby raise the study of the humanities at the level of the requirements currently in the system of higher education.

Развитие дистанционного образования, отвечающего формированию основных компетенций специалистов в гуманитарной сфере является для российского образования актуальным направлением. В системе дистанционного образования нуждаются: руководители, менеджеры различного уровня, молодые люди из отдалённых регионов, не имеющие средств начать обучение по очной форме в крупных городах, офицерский состав армии, уволенные и сокращенные граждане, высвобождающиеся по конверсии, студенты, желающие получить второе параллельное образование, заключенные, преподаватели, лица с физическими недостатками, русскоязычное население в зарубежных странах, включая СНГ, и многие другие категории. Важно как с научной точки зрения, так и практического использования, выявить позитивные моменты использования дистанционных форм обучения и возможности отрицательных последствий для обучения.

В наиболее широком смысле под дистанционным образованием стоит понимать комплекс образовательных услуг, предоставляемых широким слоям населения с помощью специализированной информационно-образовательной среды, основанной на средствах обмена учебной информацией на расстоянии[1].

К сожалению, интерес развития дистанционного обучения с позиции гуманитарного образования в современной историографии не нашли своего полного и объективного отражения. В последних работах отражены обобщенные тенденции развития системы дистанционного обучения для гуманитариев[2], либо отдельные аспекты этого процесса в рамках отдельно взятого учебного заведения[3] формирования дистанционного обучения для

гуманитариев. В отличие от российских исследований, украинские и белорусские коллеги все чаще обращают на этот аспект свое внимание[4].

В соответствии с обозначенными выше проблемами в данном исследовании ставится задача охарактеризовать опыт использования дистанционного обучения на историко-географическом факультете ЧГУ им. И.Н. Ульянова.

В основе развития удаленного обучения лежит принцип разделения учебного заведения и обучающегося по двум направлениям:

- асинхронное обучение (удаленный «ученик», оснащенный пакетом информационных средств, накапливает знания, навыки, умения, а учебное заведение периодически контролирует количество и качество их усвоения; по этой форме, например, в России широко распространено заочное обучение в высшей школе);

- синхронное обучение (дистанционное обучение в современном понимании; удаленный «класс», группа, реже отдельный ученик в синхронном взаимодействии с тьютором, удаленной информационной базой, тестирующим устройством и т.п.).

Дистанционное обучение – это образовательный процесс при отсутствии непосредственного личного контакта преподавателя и студентов. Дистанционными считают и обучение по переписке при помощи почты, и интерактивные телевидеокурсы, и виртуальное общение наставника и студентов через интернет. В центре образовательного процесса в виртуальной обучающейся среде находится обучаемый. Это процесс двойственный и смысл его состоит в том, что студент напрямую получает информацию и работает с ней, общается с преподавателем, ощущая себя активным участником процесса обучения. Для преподавателя в процессе учебного общения необходимо рассматривать студента, а не себя в качестве центрального звена обучающей среды. Преподаватель обеспечивает источниками информации, направляет образовательный процесс, стимулирует познавательный процесс, задает параметры ожидаемых результатов, контролирует степень усвоения учебного материала.

Учебные материалы для дистанционных курсов разрабатываются по специальным методикам, в соответствии с их содержательными особенностями: они должны компоноваться небольшими блоками. Ключевым принципом дистанционного образовательного процесса должен стать принцип интерактивности. Интерактивные методы в обучении имеют определенное отличие от традиционных методов. Во-первых, если в традиционном подходе к образованию истина известна преподавателю и он ее преподает, то в случае интерактивного обучения – преподаватель и студенты, исследователи, партнеры по деятельности. В центре внимания традиционного подхода – содержание образования, а интерактивный подход предполагает, что форма и содержание взаимосвязаны, и с помощью определенных форм можно обучать лучше и качественнее. Именно интерактивные подходы к обучению делают возможным формирование и присвоение студентами определенных компетенций. В понятии компетенции сочетаются требования базовых знаний и необходимых навыков и умений деятельности специалиста, а также способность применить данные качества в социальной деятельности.

Для России развитие дистанционного обучения осуществляется через уже функционирующие в рамках традиционных форм учебного заведения. Однако здесь очевидно стремление к глобализации действий. Активизировались в направлении дистанционных образовательных технологий такие известные российские вузы как МГУ им. М.В. Ломоносова, Московский энергетический университет, МЭСИ, Российский университет Дружбы народов и многие другие. В процессе активизации дистанционного образования вузы создают различные структуры дистанционного обучения на обширной территории России (филиалы, отделения, учебные центры, опорные пункты), привлекают отдельных лиц в качестве провайдеров[6].

В практике развития дистанционных образовательных технологий в Чувашском государственном университете им. И.Н. Ульянова именно эта технология стала определяющей, но с особенностью расположения основных центров внутри самого учебного заведения. Это позволило ВУЗу выполнять функции централизованного обеспечения территориальных структур учебными технологиями, методическими материалами,

квалифицированными преподавательскими кадрами, несет ответственность за все фазы обучения, включая завершающую государственную аттестацию и выдачу сертификата.

С этой целью в рамках развития дистанционного обучения в ФГБОУ ВПО «Чувашский государственный университет им. И.Н. Ульянова» предусматривает разработку и внедрение целого комплекса самостоятельных технологий:

- обучение по учебно-методическим комплектам и заданиям (кейс-технология с использованием печатных материалов и электронных носителей);

- кейс-тьюторская классическая модель дистанционного обучения с учетом профессионально подготовленных преподавателей (тьюторов) в периферийных центрах;

- телекоммуникационная модель в режиме off-line (в том числе с параллельным использованием кейс-технологии), основанной на почтовых e-mail протоколах (POP3 и IMAP4) с поддержкой ведущих образовательных учреждений региона через телекоммуникационные узлы. Данная модель предполагает ведение архива, тестирующей системы, базы данных, библиотеки и диспетчеризации почты;

- телекоммуникационная модель в режиме on-line (с параллельным использованием кейс-технологии), основанная на протоколах http, ftp, gopher и др., позволяющих организовать интерактивные технологии обучения;

- поддержка информационной среды по теле- и радиоканалам и др.

Основной технологической базой реализации данного формата обучения призвана стать платформа «Moodle», которая активно развивается и поддерживается такими организациями как Open University (UK), Microsoft (US), Google (US) и Istituto Superiore di Sanità - ISS (Italy).

В рамках применения этой платформы возможно рассмотреть два, на наш взгляд наиболее эффективных, инновационных компьютерных продуктах в области организации интерактивного и дистанционного обучения, применимые при организации учебного процесса для студентов гуманитарных специальностей в рамках Чувашского госуниверситета им. И.Н. Ульянова.

Первый – «Редактор электронных курсов» - WebSoft CourseLab. Это программа с русскоязычным интерфейсом, позволяющая создавать и редактировать электронные учебные курсы. Общеизвестно, что электронные учебные материалы должны несколько иначе представлять учебный или научный материал, подчиняясь закономерностям восприятия и стимулируя процесс обучения. Сложность в том, что для их создания нужны 2 специалиста – «Гуманитарий» и «Программист». Это первое неудобство. Кроме этого, хотелось бы более мобильно работать как с самим учебным материалом, так и с обучающимися. Базовые возможности WebSoft CourseLab позволяют нивелировать многие трудности работы в системе дистанционного образования: –CourseLab сертифицирован на соответствие стандарту SCORM; –не требует от автора знания каких-либо языков программирования; –при редактировании учебного материала возможно видеть результат работы; –возможность строить учебный материал практически любой сложности; – расширенные технические возможности: встроенные механизмы анимации объектов; возможность вставки в курсы любого media-содержимого и простые механизмы вставки и синхронизации звукового сопровождения; возможность импорта в учебный материал презентаций из формата Microsoft PowerPoint и др.[7]. Являясь инвариантной к предмету учебного курса, программа позволяет любому преподавателю - неспециалисту в области информационных технологий разрабатывать мультимедийные учебные материалы, предназначенные для использования как в корпоративных компьютерных сетях, так и в глобальной сети Интернет. Второй – «Система управления обучением» - Webtutor. Система предлагается к использованию не только в вузах, но и в различных крупных компаниях, на предприятиях. Сами разработчики пишут про WebTutor, что это система комплексной автоматизации бизнес-процессов, связанных с подбором, оценкой, тестированием и обучением персонала, управлением талантами, систематизацией и хранением знаний, а также с организацией корпоративных коммуникаций и взаимодействия между сотрудниками. Систему WebTutor отличает модульный подход. На основе портала может быть построена либо система дистанционного обучения и тестирования, либо полноценный учебный портал. Портал предоставляет пользователям (сотрудникам

компания, партнерам, клиентам) сервисы, зависящие от набора внедренных модулей системы. Примеры сервисов, доступных на портале: –Дистанционное обучение сотрудников с использованием электронных учебных курсов –Проведение тренингов и семинаров в формате вебинаров –Тестирование –Сбор обратной связи - форумы, блоги, опросы, отзывы об обучении –Формирование базы знаний [8].

В заключении необходимо отметить, что проанализированные направления использования информационных технологий позволяют органично соединить традиционные для социальных и гуманитарных наук методы обучения с использованием современных технологий и тем самым поднять изучение гуманитарных дисциплин на уровень требований, предъявляемых в настоящее время к системе высшего образования.

Стоит отметить, что в рамках совершенствования качества гуманитарного знания в дисциплинах социально-гуманитарного цикла особое внимание стоит обращать на применение форм компетентностного подхода в образовании, который требует не только и не столько традиционного содержания образования, сколько умения применять и использовать знания, умения и навыки в деятельности.

В современной системе дистанционного образования существует ряд форм, которые позволяют студентам присваивать данные компетенции на протяжении образовательного процесса, в том числе и в обучении гуманитарным дисциплинам. Такими формами могут служить деловая игра, работа с рабочими тетрадями и модерация.

Формат деловой игры при развитии элементов социализации обучающегося, апробируется в курсах «Социология», «Социология управления», «Управление организацией». Этот формат предполагает разработку и проведение нескольких видов социологического исследования по темам, определенным самими студентами. При получении задания на проведение исследования студент обсуждает проблему исследования, формулирует ее совместно с преподавателем и получает необходимый список литературы по процедурам построения программы и проведения исследования. В процессе работы студент осуществляет исследовательскую деятельность самостоятельно, обращаясь к преподавателю за консультациями в случаях затруднений, и представляя результаты своей работы для контроля поэтапно. В данной ситуации деловой игры студент развивает исследовательскую компетенцию, коммуникативную, концептуальную и проектно-целевую, так как сам определяет тему работы, ставит цели и задачи работы, следует определенным методам и алгоритмам.

Работа с рабочими тетрадями позволяет студентам осуществлять самоконтроль в процессе изучения курса гуманитарных дисциплин. Рабочие тетради по истории, документоведению должны стать основной формой усвоения теоретических знаний и формой контроля их практического применения. Формат рабочей тетради дает возможность обучаемому, посредством поиска информации из предложенного списка и альтернативной базы, формировать собственные представления о явлениях и событиях прошлого (в цикле исторических дисциплин), применять собственный взгляд на решение практической проблемы или управленческой ситуации (в цикле документоведческих дисциплин, психологии). Консультации по заполнению рабочих тетрадей студенты могут получить в интерактивном режиме при запросе по интернету либо при непосредственном визите преподавателя в консультационные пункты (в формате кафедры). Работа с рабочей тетрадью побуждает студента обращаться к методическим материалам, а также использовать дополнительную литературу.

Успешная модерация предполагает совместную работу преподавателя и студентов в двух вариантах: либо непосредственно в консультационных пунктах при проведении коллоквиумов с предварительной подготовкой студентов, либо в режиме виртуальной конференции или виртуальной групповой дискуссии.

При этом, стоит отметить, что дистанционное обучение, особенно когда оно используется в сочетании с традиционными формами, резко увеличивает нагрузку преподавателя, повышая ее интенсивность. Но одновременно оно значительно расширяет творческие возможности образовательного процесса, позволяет идти в ногу со временем,

максимально используя технические возможности и информационные ресурсы современного вуза.

Очевидным препятствием для применения дистанционной формы обучения по гуманитарным дисциплинам является тот факт, что гуманитарное знание принадлежит к разряду так называемых слабоформализуемых, то есть при обучении невозможно использовать алгоритмы, построенные на жестком управлении. В отношении гуманитарных дисциплин невозможно однозначное изложение материала, наличие четко формулируемых и однозначных ответов.

Существуют попытки разработки алгоритма инжиниринга гуманитарных знаний. Исследования в этой области приводят к выводу о том, что «возможности широкой интерпретации гуманитарных знаний больше соответствует вероятностный характер управления познавательной деятельностью, осуществляемой в интерактивной информационной образовательной среде. Как и в традиционном обучении, в техникоопосредованном преподавании гуманитарных дисциплин велика роль субъективной предметной позиции конкретного преподавателя, которая может быть выражена и при разработке электронных обучающих материалов, и при организации обратной связи обучающихся с преподавателем».

В гуманитарном знании преобладают вопросы, не имеющие однозначных ответов, предполагающие столкновение различных мнений и потому требующие непосредственного руководства преподавателя не только при самостоятельной работе учащихся, но и при донесении самого учебного содержания.

Существенной особенностью дистанционного обучения является отсутствие традиционного аудиторного контакта преподавателя и учащихся при изложении и изучении учебного содержания. Основная часть времени отводится на самостоятельную работу. Передача лекционного материала в аудио или письменной форме (даже с использованием телекоммуникационных технологий) не решает проблему, так как отсутствует возможность корректировки формы изложения содержания, его адаптации к конкретной аудитории, которая возможна при очном обучении, при наличии немедленной обратной связи [9]. Кроме того, общепризнанным уже является тот факт, что определенная технологичность и вынужденная алгоритмизированность процесса дистанционного обучения приводит к формированию шаблонного мышления, определенной закрытости в рамках полученного знания, которая не позволяет воспринимать иные точки зрения, не укладывающиеся в усвоенный алгоритм [10].

Таким образом, в сравнении с естественнонаучными комплексами, при дистанционном преподавании гуманитарных предметов возрастает роль коммуникационной составляющей и само назначение коммуникации и форма ее реализации приобретает иной характер: преподаватель не только сопровождает самостоятельную работу учащихся (по инициативе самих учащихся), не только контролирует результаты. На преподавателя ложится задача адаптации учебного материала к личностным особенностям конкретного учащегося, руководство освоением нового материала и непосредственного участия в решении проблемных задач с учетом индивидуальных особенностей учащихся или учебной группы. Важно помнить, очень сильно изменилась аудитория на которую должен быть рассчитан подаваемый материал. Меняются школьники, меняются студенты и должны меняться преподаватели. Должны отдать должное, многие методические приемы в обучении никогда не будут выведены из практики, но введение новых форм является необходимой частью современного образования. На практике выясняется, что использование инновационных методов в преподавании позволяет обучать лучше и качественнее.

ЛИТЕРАТУРА

1. Концепция создания и развития единой системы дистанционного образования в России. Утверждена постановлением Государственного Комитета Российской Федерации по высшему образованию от 31 мая 1995 г. № 6 // <http://de.unicon.ru/science/groundwork/concept.html>.

2. Марчук Н.Ю. Психолого-педагогические особенности дистанционного образования // Педагогические образования в России – 2013. – №4. – С. 78 – 85; Свит Е.П., Михеева С.А.

Опыт и перспективы использования электронного обучения в образовательной среде педагогического университета // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – 2014. - № 168. – С. 122 – 127.

3. Валитов Р.А., Устюгова В.Н. О процессе создания системы дистанционного обучения в Татарском государственном гуманитарно-педагогическом университете (ТГГПУ) // Образовательные технологии и общество. – 2010. - №2. – Т. 113. – С. 225 – 239.

4. Миськевич, В. Проблемы преподавания дисциплин социогуманитарного модуля в условиях дистанционной формы образования / В.И. Миськевич // Дистанционное обучение - образовательная среда XXI века: Материалы VII Межд. научно-метод. конф. - Минск: БГУИР, 2011. - С. 376 – 378; Вдосконалення системи дистанційного навчання гуманітарних дисциплін // Карасюк В.В., Іванов С.М. // Вісник НТУ "ХПІ". Серія: Інформатика та моделювання. - Харків: НТУ "ХПІ". - 2013. - № 39 (1012). - С. 97 - 103.

5. См.: данные федерального портала «Российское образование» http://www.edu.ru/?op=doOrgs&page_id=196

6. Редактор электронных курсов CourseLab // http://www.websoft.ru/db/wb/root_id/courselab/doc.html

7. Дистанционное обучение (СДО) // http://www.websoft.ru/db/wb/root_id/webtutor_sdo/doc.html

8. Носкова Т.Н. Информационно-методический инжиниринг слабоформализуемых областей знаний / Т.Н. Носкова, И.П. Никитина, Т.Б. Павлова // Технологии информационного общества - Интернет и современное общество: Труды VIII Всероссийской объединенной конференции (Санкт-Петербург, 8 - 11 ноября 2005 г.). СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2005. С. 110 – 112 // <http://conf.infosoc.ru/2005/thes/50.html>.

9. Полат Е.С. Педагогические технологии дистанционного обучения: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений - М.: Академия, 2006. - 400 с.

УДК 372.832:371.315

Кукленко О.С., учитель світової літератури спеціаліст вищої кваліфікаційної категорії Мереф'янської загальноосвітньої школи I-III ступенів №6 Харківської районної ради Харківської області;
Терещенко О.Л., вчитель-методист історії та правознавства Мереф'янської загальноосвітньої школи I-III ступенів №6 Харківського районної ради Харківської області

Особливості використання інформаційно-комунікативних технологій у ході вивчення суспільно-гуманітарних дисциплін

Перехід України до високотехнологічного інформаційного суспільства зумовлює необхідність глибокого оновлення системи освіти, яка є основою розвитку країни, запорукою її майбутнього. У проєкті національної доктрини розвитку освіти України в XXI столітті наголошується, що стрижнем освіти має стати виховання особистості, здатної до творчої праці, самонавчання і професійного розвитку, мобільної в освоєнні та впровадженні новітніх наукомістких технологій. Одним із вирішальних чинників модернізації системи освіти є створення нового покоління засобів навчання, які поєднують досягнення сучасної педагогічної науки з потужними дидактичними можливостями комп'ютерних технологій.

У прийнятому Верховною Радою України 9 січня 2007 р. Законі «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» визначено однією зі стратегічних цілей «забезпечення комп'ютерної та інформаційної грамотності населення, насамперед шляхом створення системи освіти, орієнтованої на використання новітніх ІКТ у формуванні всебічно розвиненої особистості».

Переваги ІКТ ґрунтуються на їх основних можливостях:

– *Мультимедійність* — це доцільне поєднання в комп'ютерному навчальному засобі (презентації, програмі тощо) текстових, графічних, аудіо- та відеоматеріалів. Мультимедійність дає змогу максимально унаочнити навчальний матеріал.

– *Інтерактивність* — це можливість спілкуватися з комп'ютером, наявність іншої реакції програми на кожну іншу дію користувача. Інтерактивність — невід'ємна складова частина якісного навчального процесу та навчальних комп'ютерних матеріалів. Надаючи школярам можливість вибору різних варіантів їх дій, інтерактивність є основою тестів, навчальних ігор та інших засобів пробудження учнівського інтересу та пізнавальної активності. Презентаціям і подібним продуктам програмного забезпечення (ППЗ) інтерактивність надає нелінійної структури, яка передбачає можливість врахування різного ходу думок учнів на уроці та створює умови для активізації їх самостійного мислення, сприяє розвитку творчих здібностей учнів.

– *Більша автономність та активність учнів у навчальному процесі* — забезпечується можливістю їх вільного доступу до альтернативних джерел інформації, які вони можуть шукати в Інтернеті. У інформаційному суспільстві вчитель і підручник вже не можуть бути єдиними та непорушними джерелами істини. Життя настільки стрімко змінюється, що жодна освіта не в змозі забезпечити людину сумою необхідних і назавжди усталених знань. Тому від сучасної молоді вимагається оволодіння навичками самоосвіти, яку вона повинна продовжувати практично протягом усього свого життя. А найкращим інструментом для розвитку цих навичок нині є саме можливості ІКТ.

– *Забезпечення рівного доступу до якісної освіти* — ще одна надзвичайно важлива перевага ІКТ, яка забезпечується в результаті співпраці вчителя і учня.

– *Відповідність уподобанням і потребам сучасної молоді.*

Ще Коменський Я.А. наполягав на тому, «щоб усе, що викладається юнацтву, не змушувало його робити будь-що супроти волі і внаслідок примусу, а навпаки давало змогу, наскільки це можливо, все робити добровільно й самостійно з певним захопленням». Цей принцип широко використовується в сучасних педагогічних технологіях, відомих як особистісно-орієнтоване навчання та педагогіка співпраці (партнерська педагогіка). А оскільки одним із пріоритетних захоплень сучасної молоді є саме комп'ютерні технології, школа повинна спиратися на цей інтерес учнів і максимально широко впроваджувати ІКТ у навчальний процес. Залучення учнів до використання цих технологій також стане для них доброю підготовкою до життя в сучасному світі, де володіння комп'ютером є однією з ключових компетентностей, що забезпечує конкурентоспроможність людини на ринку праці.

– *Економія коштів і часу.* Як для держави – через випуск електронних підручників, так і для вчителя – через використання відповідних педагогічних програмних засобів.

Поряд з загальними можливостями і закономірностями використання ІКТ в навчальному процесі, цей процес має свої особливості і в залежності від конкретних дисциплін його застосування. Це стосується і суспільно-гуманітарних дисциплін.

Як вчителі, зацікавлені в результативному використанні ІКТ, хочемо зазначити, що методика їх використання у викладанні суспільно-гуманітарних дисциплін, зокрема історії та правознавства, світової літератури перебуває у стадії становлення. Це дає можливість вчителю бути учасником цього процесу. Тому інформаційно-комунікаційні та мультимедійні технології у рамках шкільної освіти можна використовувати з метою:

- пояснення нового матеріалу;
- контролю знань учнів;
- організації самостійної роботи учнів на уроці та вдома;
- організації пізнавального дозвілля учнів;

– розвитку творчої активності учнів, їх навичок роботи з програмним забезпеченням та публічного представлення результатів своєї діяльності.

Презентації використовуються як вчительські (під час подачі нового матеріалу), так і учнівські (під час перевірки домашнього завдання, захисту проекту). Засобами ІКТ є можливість представити матеріали власного напрацювання.

Головною метою учителя, який використовує інформаційно-комунікаційні технології на уроці, має бути – створення сприятливих умов для активного розвитку пізнавальної діяльності, успіх якої значною мірою залежить від різноманітності пізнавального простору.

Сьогодні життя сучасної дитини, підлітка не можна уявити без медіа. Що ж стоїть за цим поняттям? «Медіа» (грец. – це середина або посередник). Згадаймо поняття «Mediterranean Sea» – Середземне море або «медіум» – посередник між живими та померлими душами. Сучасне значення «медіа» – це засіб, через який опосередковано здійснюється комунікація між людьми, групами людей. Медіа – це всі засоби масової комунікації, а також засоби масової індивідуальної комунікації й, так звані, мережеві мультимедійні засоби (друковані видання, радіо, кіно, телебачення, комп'ютерно опосередковане спілкування, Інтернет, мобільна телефонія).

Найбільш гостро проблема місця і ролі засобів масової комунікації стоїть по відношенню до дітей та підлітків. Згідно з даними Національної спілки сімейних асоціацій Росії (Україна, на жаль, таких вимірювань не робила) неповнолітня аудиторія щорічно проводить у середньому 154 години якісного часу (тобто періоду неспанья) з батьками, 850 годин – з учителями, 1400 годин відводиться на контакти з різними екранними медіа. За цією статистикою сучасний школяр витрачає більше 6 годин на день на спілкування з медіа. При цьому 88% цього часу йде на перегляд телепередач і фільмів, розмови по телефону та комп'ютерні ігри і лише 12% – на читання друкованих текстів. До 18 років дитина встигає провести перед телевізором понад 2-х років свого життя. Якість побаченого бажає бути кращою. Так, на 1 годину телетрансляцій доводиться 4,2 сцени насильства та еротики, кожні 15 хвилин глядач російського та українського телебачення бачить на екрані акт агресії, насильства або еротичну сцену. У багатьох фільмах (як російських, вітчизняних, так і західних) образи злочинців і вбивць романтизуються, таким чином, подібні персонажі показані як цілком нормальні і навіть привабливі люди (досить пригадати реакцію молодшої аудиторії на серіал «Бригада»).

Діти та підлітки не в змозі самостійно розібратися у всьому потоці медіаінформації, навчитися критично мислити стосовно медіатекстів. Раніше домінувала думка: «Хто володіє інформацією – той володіє світом». Нині не менш актуальна ідея: «Хто фільтрує інформацію – той володіє ситуацією». Тобто, загальне орієнтування в медіаінформаційному просторі сьогодні – важливе вміння сучасного учня. А допомогти сформувати практичні уміння для орієнтування в інформаційних потоках сьогодення, для звільнення від непотрібної інформації та творчого інтерпретування різноформатної медіапродукції може і повинен вчитель, якому не байдуже майбутнє молодого покоління в нових умовах інформаційного суспільства.

Дуже важливим моментом для формування особистісної візуальної медіакультури учнів є розвиток критичного та творчого мислення, творчого візуального медіасприймання на уроках, зокрема світової літератури. Під час роботи з будь-яким медіатекстом потрібно допомогти учням зрозуміти різницю між реальністю і тим, що їм пропонує візуальне медіа.

Звичайно, найпростішим прийомом психологічного захисту від подібного «промивання мізків» є свідоме переривання контактів із джерелом інформації. Наприклад, достатньо час від часу припиняти дивитися телевізор на один-два тижні, щоб відбулося «відновлення» свідомості. Але такий спосіб більше підходить дорослій людині, діти і підлітки не можуть без сторонньої допомоги подолати звичку весь вільний час проводити перед телевізором або комп'ютером.

Застосування на уроках світової літератури, історії, правознавства прийомів критичного мислення навчить відрізняти те, що здається, від знань та фактів. У чинній програмі із світової літератури, історії є багато творів, які час від часу екранізувалися. Вчителі із задоволенням використовують фільми, або їх фрагменти під час уроків. Під час їх обговорення учні навчаються порівнювати історичну епоху літературного твору з екранізацією, враховуючи

особливості кожного виду мистецтва. Здійснюється перехід від поверхового стереотипного читання і сприйняття твору до цілеспрямованого та опосередкованого, у учнів формується аналітичний підхід до прочитаного та побаченого.

Зрозуміло, що уроки з використанням мультимедійних технологій потребують великої підготовки. Учитель повинен вміти користуватися різноманітними програмами: графічними, flesh – анімації, web – редактора, програмами для створення презентацій, програмами для роботи зі звуком та відео. Усе залежить від того, у якому вигляді ви вирішили подати інформацію. Це може бути відео, презентація, web – сторінка з різноманітними роликами. Взагалі, вибір дуже великий. Для унаочнення навчального матеріалу можна використовувати ресурси Інтернету.

Мультимедійний урок дає можливість комбінувати в одному уроці неймовірну кількість цікавих завдань, залучаючи все більшу й більшу кількість дітей. Насамперед, нам самим має бути цікаво те, що ми робимо, як ведемо урок. Коли ти задоволений, щасливий від створеного уроку, то й твоя енергія обов'язково передається дітям. І ти, напевно, зможеш заразити своїм бажанням пізнати щось нове, разом створити якесь диво.

В практичній діяльності **на уроках суспільно-гуманітарного циклу** надаємо перевагу використанню власного дидактичного засобу — мультимедійної комп'ютерної презентації, зокрема такі їх види:

- презентації для лекційного викладу матеріалу;
- презентації для уроків узагальнення.

Можна сказати, що використання презентацій полегшують роботу вчителя як лектора. На відміну від традиційної, комп'ютерна лекція має великі можливості використання ілюстративних матеріалів.

Демонстрація презентації супроводжує лекційну частину заняття, сприяє кращому засвоєнню матеріалу. Екран дисплея і слово вчителя — дієві засоби розвитку мовлення на уроках літератури. Учні навчаються слухати мову, дивитись та усвідомлювати екранний образ, що поглиблює розуміння лекції, бо на рецептори діє емоційна мова з її виражальними засобами (темпом, тембром, паузами, інтонацією та ін.), і зорові образи. Крім того, це дає змогу «оживити» урок, пов'язати вивчення матеріалу з враженнями, спостереженнями учнів.

Кожна сторінка презентації містить текстову, графічну та анімаційну інформацію. Це справляє сильний емоційний вплив на учнів, а також стимулює їх творчі здібності. Таким чином, комп'ютер виступає як технічний засіб навчання. Учні, які слухають матеріал, одночасно можуть бачити демонстраційний матеріал. Тому комп'ютерну лекцію потрібно розглядати як новий інструмент у роботі вчителя, що дозволяє створювати наглядові і більш інформаційно насичені уроки.

Визначальними пріоритетами нашої практичної діяльності є особистісно-орієнтований підхід, індивідуалізація й диференціація навчання. Орієнтація на конкретного учня, його потенційні можливості як партнера, який свідомо здобуває знання, розвиває здібності, набуває досвіду спілкування в діалозі, аргументовано відстоює свою думку. Атмосфера доброзичливості та співробітництва, яку ми намагаємося створити на своїх уроках, сприяє інтелектуальній розкутості учнів, вільному обміну думками, реалізації їх пізнавальних потреб й інтересів. Отже, створення мультимедійних презентацій посилюють діяльну активність учня як суб'єкта навчального процесу.

Використання комп'ютерних засобів одночасно з інноваційними прийомами і методами навчання при викладанні предметів суспільно-гуманітарного циклу та застосування їх під час проведення позакласних заходів підвищують:

- продуктивність праці вчителя і учнів;
- інформаційність процесу викладання;
- можливості використання наочності на уроці;
- мотивацію та індивідуалізацію навчання;
- розвиток творчих можливостей учнів;
- рівень сприятливого емоційно-психологічного стану.

Учителеві, що використає ІКТ на уроках, не слід забувати, що в основі будь-якого навчального процесу лежать педагогічні технології. Інформаційні освітні ресурси повинні не

замінити їх, а допомогти їм бути більш результативними. Вони дозволяють оптимізувати працю вчителя, щоб навчальний процес став більше ефективним. Але в центрі цього процесу стоїть вчитель, його живе слово.

Таким чином, застосування медіа на уроках дає нову якість у передачі і засвоєнні системи знань. Принциповим при цьому стає одночасне підвищення медіакомпетентності як учнів, так і вчителя.

ПАМ'ЯТКА

по використанню відеоджерел

1. Перегляньте відео самостійно.
2. Визначте, на якому етапі уроку доцільно його використати, як воно співвідноситься з текстом підручника, темою уроку;
3. Доцільно використовувати весь фільм чи його фрагменти?
4. Сформулюйте запитання, на які потрібно буде відповісти учням по закінченню роботи з відео джерелом;
5. Проведіть підготовчу роботу з учнями:
  - активізація їх пізнавальної діяльності;
  - організація їх для роботи (ручка, зошит для нотаток);
  - мотивація (тема, дати, персонажі, події)
6. По закінченню перегляду фільму (фрагменту), обговоріть його за попередньо заданими учням запитаннями;
7. Співставте інформацію, отриману з відеоджерела з інформацією, отриманою з підручника (можна наперед задати випереджувальне завдання по підручнику);
8. Визначте, яке джерело більш достовірне.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беньямин В. Произведение искусства в эпоху его технической воспроизводимости: Избранные эссе. Пер. с нем. / Под ред. Ю. А. Здравового – М.: Медиум, 1996.
2. Винтерхофф-Шпурх П. Медиаспсихология. Основные принципы. – Х.: Гуманитарный Центр, 2007.
3. Кириллова Н.Б. Медиакультура: теория, история, практика: Учебн. пособие. – М.: Академический проект; Культура, 2008.
4. Потятиник Б. В. Медіа: ключі до розуміння. – Л.: ПАІС, 2004.
5. Череповська Н. Візуальна медіакультура учнів ЗОШ. К., 2010.

УДК 371.14

***Ланевська Т.Ю.,** учитель історії вищої категорії, учитель-методист Куп'янської загальноосвітньої школи I-III ступенів №6 Куп'янської міської ради Харківської області*

Використання інноваційних технологій навчання на уроках історії (з досвіду роботи)

У статті висвітлено досвід роботи автора з впровадження інноваційних технологій у навчання історії в середній школі, що постають випробуванним засобом формування предметних та загальнолюдських компетенцій учнів. Представлені методичні здобутки пройшли апробацію у Куп'янській загальноосвітній школі I-III ступенів № 6.

В статье отражен опыт работы автора по внедрению инновационных технологий в изучение истории в средней школе, которые стали испытанным средством формирования

предметных и общечеловеческих компетенций учащихся. Представленные методические наработки прошли апробацию в Купянской общеобразовательной школе I-III ступеней № 6.

The article deals with the author's experience in introduction of innovative technologies in teaching history in secondary schools as a means of subject and universal students competencies. Presented methodical achievements have been tested in Kupyansk secondary school №6.

Постановка проблеми. У світлі того, що сучасна національна школа України має на меті підготовку учнів, які володіють знаннями на рівні світових вимог, впровадження інноваційних технологій на уроках історії як реальний засіб підвищення ефективності навчання є досить актуальним. Інноваційні уроки сприяють поданню історії не у вигляді безособової соціологічної схеми, а у формі драми людських відносин. За таких умов учні повинні відчувати суперечливість історичних завдань, для вирішення яких необхідне велике напруження інтелектуальних і духовних сил. Таким чином, впровадження інноваційних технологій відповідає стандартам сучасної європейської освіти, вимогам новітньої методики викладання історії, воно орієнтоване на основні положення державного стандарту освіти, суголосне загальнолюдським цінностям (толерантність, милосердя, комунікабельність, патріотизм, громадянська активність тощо).

Аналіз актуальних досліджень. Історіографічна база з даного питання достатньо широка, до того ж вона постійно оновлюється. Серед дослідників проблеми впровадження інноваційних технологій на уроках історії варто відзначити як вітчизняних дослідників – Костянтина Баханова («Інноваційні системи, технології та моделі» та ін.), Тетяну Гончарову («Уроки історії – уроки життя» та ін.), Олену Пометун та Григорія Фреймана («Методика навчання історії в школі»), Лідію Пироженко, Людмилу Пилипчатіну («Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання», «Критическое мышление для всех» та ін.), Тетяну Демиденко («Інтегративні уроки» та ін.), Тетяну Асламову («Інтерактивные методики»), Євгена Антощука («Учімося запам'ятовувати і пригадувати»), так і зарубіжних авторів Кармел Галлагер («Викладання історії у контексті сприяння демократичним цінностям і терпимості»), Валентину Курилів («Методика викладання історії») та інших. Ефективними для використання та творчого впровадження є опорні конспекти Віктора Шаталова, схеми, таблиці, дидактичні ігри й педагогічні знахідки Тетяни Ладиченко, творчі завдання Ігоря Щупака, Олександра Давлетова, Тамари Бакки, Наталі Харківської, Ярослава Грицака, історичні диктанти і текстові завдання Олександра Гісема, Олександра Мартинюка, «уроки-малюнки» Володимира Литвинова, підбірка історичних анекдотів, різноманітних джерел Тетяни Кудрі, оригінальні методичні поради Фелікса Левітаса, Тетяни Ремех, Ірини Гейко, Наталі Яковенко та багатьох інших.

Мета статті. Базуючись на дослідженнях у галузі запровадження інноваційних технологій у навчання історії, представити власний досвід їх використання в навчально-виховному процесі як дієвий засіб формування загальних та предметних компетентностей школярів.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, протягом довгих років вчитель вважався єдиним творцем уроку, а учні були об'єктом, на який спрямовувалася бурхлива вчительська діяльність. Цінність якісної лекції, цікавої розповіді не втрачає ваги і сьогодні. Важливим джерелом знань залишається й підручник, особливо якісний, побудований на принципах, що пропонує Ярослав Грицак: 1) назви тем – відкриті, а не закриті питання; 2) достатньо ілюстрацій, карт, графіків; 3) цікавий текст [5, с.7]. Але очевидно й те, що зробити процес навчання дійсно ефективним можливо лише шляхом співтворчості учня та вчителя. Творчість народжує неординарні уроки, які захоплюють, змушують поринати у глибини інформації, викликають бажання дискутувати, наприклад, за методом Сократа, доводити свою точку зору. Ще Генрі Форд зауважував: «Думка, як парашут: працює, коли відкрита». Уроки з використанням інноваційних технологій, так само, як і позакласні заходи – і для учнів, і для вчителів – творча самореалізація, прояв неповторної індивідуальності, важливий досвід на все життя.

На перший план в інноваційному навчанні висувається проблема формування в учнів певних навичок наукового сприйняття історії, а саме:

- розвивати розуміння того, як минуле раніше було представлено та інтерпретовано;
- збирати та аналізувати матеріали, що надходять з різних джерел і критично використовувати ці матеріали в історичному контексті;
- обирати з-поміж різних версій або тлумачень кілька точок зору й давати їм оцінку, аргументувати їх [2, с.4];
- відрізнити факт від вимислу, викривати упередженість, необ'єктивність, шаблонність;
- робити незалежні та виважені оцінки й досягти справедливих і збалансованих рішень на підставі аналізу доступних фактів та вивчення широкого кола можливостей;
- розуміти, що ті чи інші історичні висновки можна знову оцінювати у світлі нових або заново переглянутих фактів.

В інноваційному навчанні головною дієвою особою є учень. Це є принциповою відмінністю інноваційного навчання. Головна функція вчителя полягає в організації й стимулюванні навчального процесу, спрямованого на розвиток особистості учня (особистісно-зорієнтована позиція).

Одним із пріоритетів інноваційного навчання є групова та індивідуальна форма навчання. Групове навчання залучає до спільної роботи невелику кількість учнів-однолітків. У такій групі учень не втрачає своєї індивідуальності. У разі необхідності учні можуть звертатися один до одного по допомогу, щоб розв'язати спільні задачі. Головне в цих формах – довіра, опора на здатність дитини відповідати за себе, стимуляція почуття гідності, толерантності й самоповаги.

Порівняння учнів одне з одним відсутнє. Учень порівнюється сам із собою. Розвиток учня оцінюється за багатьма особистісними параметрами (інтелектуальний розвиток, культура мови, здатність до спілкування, самостійність, ініціатива, відповідальність) але перевага віддається не оцінці з боку вчителя, а взаємо- і самооцінці в групах учнів у межах спільної діяльності та змісту.

Як і кожний вчитель, автор намагається встигнути за новинками, цікавими знахідками, щоб доповнити їх спільними з учнями маленькими відкриттями і створити авторський стиль процесу навчання і виховання. Власний досвід збагачується майже щодня. Ще у студентські роки автор захищав дипломну роботу за темою: «Нетрадиційні уроки історії в школі», науковий керівник якої – неперевершений майстер-методист, талановитий викладач, кандидат історичних наук Полтавського державного педагогічного університету ім. В.Г.Короленка Тетяна Демиденко. Її змістовні публікації про інтегративні уроки, «уявні подорожі», банк ідей щодо опанування термінології автор активно використовує на уроках [6, с.11].

Хотілося б поділитися тим, як автор впроваджує інноваційні технології під час процесу навчання та виховання.

Як уроки, так і позакласні заходи, на думку автора, не можуть бути всі інноваційними: від свята теж можна втомитися. Але головна мета вчителя: навчити мислити, здобувати інформацію, застосовувати набуті знання на практиці – досягається надійніше, коли існує певна система форм і методів роботи.

Педагогічні технології, що використовує автор:

- інтерактивне навчання («Лаконічна асоціація», «Розумова картографія» [7, с.111], «Кількісні відносини» [4, с.70], «Займи позицію» [8, с.141], «Метод-прес» [8, с.140], «Мозковий штурм» [8, с.139] тощо);
- рольові ігри, моделювання життєвих ситуацій;
- робота в мікрогрупах (кооперативне навчання);
- структурно-функціональний аналіз навчального матеріалу [3, с.3];
- розвиток образного мислення та творчої уяви (поетичні загадки, історичні словнички, кросворди, ребуси, логічні задачі, уявні подорожі).

Наприклад, для формування в учнів часових уявлень (а це безліч дат!) автор використовує: «сорбонки» (різноманітні двосторонні картки: дата-подія, партія-дата створення, назва періоду-століття тощо), історичне лото, метод асоціації («мнемоніка», «ейдетика», гра з цифрами і числами за методом Є.Антощука [1, с.29]), «несподіване

повторювання» (коли дата раптово «прив'язується» до якоїсь віддаленої події), «метод Сократа» (логічні ланцюжки-питання), історичні та правові рівняння, синхроністичні таблиці, мультимедійні тестові завдання на знання дат тощо. Просторові уявлення формуються за допомогою тестів з фрагментами карти, мультимедійних карт з елементами анімації, віртуальних подорожей, відтворень напрямків походів, контурів держав на дошці або в зошиті, «оживлення» карт.

Із задоволенням ведуть учні історичні словнички, які оздоблюють малюнками, коміксами, аплікаціями, цитатами. Засвоєнню термінів, понять, персоналій сприяють кросворди, ребуси, віршовані загадки, знову ж «сорбонки» (портрет-імя, держава-столиця, термін-визначення, історична пам'ятка-архітектурний стиль), методика запам'ятовування імен Євгена Антощука [1, с.73]. Історичні особистості є героями прес-конференцій, історичних есе, уявних інтерв'ю, листів, повідомлень, рефератів, рольових ігор.

«Навчатися чогось можна, лише коли сам це зробиш», говорив Аристотель. Тому інтерактивна методика – просто знахідка для вчителя під час вивчення найрізноманітніших тем, а також під час перевірки домашнього завдання. Як показує практика, подібні уроки завжди проходять динамічно, діти намагаються презентувати свою відповідь якнайкраще.

Подобаються учням уроки з використанням методу «впізнай історичну особу» або «впізнай подію»: до дошки запрошується учень, який сідає на стілець спиною до класу. На спинку стільця прикріплюється табличка з прізвищем відомого діяча або назвою події. Учень задає питання класу, на які можна відповідати лише «так» або «ні». Наприклад: «Я чоловік? Українець? Був у полоні? Очолив повстання? ...» або «Подія відбувалася в Росії? У Франції? Це було 15 століття? Рушійними силами були?...» тощо.

Орієнтуватися у розмаїтті історичних імен допомагають «портретні» кросворди, які діти із задоволенням розгадують, а ще з більшим задоволенням створюють самостійно.

Вчитися аргументовано відстоювати свою думку допомагає один з інтерактивних методів «займи позицію», який також сприяє формуванню громадянських компетенцій в учнів. Цей метод доцільно використовувати й для розгляду контраверсійних питань історії. Наприклад, під час вивчення поняття «Голокост» учням 11-го класу пропонується питання в рамках вправи «Моральна дилема»: «Чи змогли б ви в роки II світової війни переховувати в себе єврейську дитину?». На дошці прикріплюється три таблички: «Так», «Ні», «Не визначився». Учні підходять до відповідної таблички; утворюються групи, які обговорюють аргументи на користь свого рішення. Потім відбувається обмін думками, після якого деякі учні можуть змінити свою думку. Кожен учень намагається усвідомити причини свого рішення, уявляє себе в певних життєвих ситуаціях, що запобігає категоричності у сприйнятті контраверсійних питань.

Форм роботи можна наводити багато, іноді вони «з'являються» безпосередньо під час уроку: все залежить від ситуації, рівня підготовки учнів, навіть темпераменту класу. Автору дуже імponує так званий «метод ключа» вчителя-новатора 90-х років Євгена Ільїна, сутність якого в тому, що навіть ретельно підготований урок може змінитися, в залежності від того, який «ключ» знадобиться в конкретній ситуації.

Обґрунтуванням досягнутих результатів впровадження інноваційних технологій навчання історії є друковані праці автора, присвячені даній проблемі (збірник «Нетрадиційні уроки. Історія. 5-12 класи». – Х.: Торсінг, 2008. – 170 с., в якому вміщені уроки автора з використанням інноваційних технологій для 6, 7, 11 класів; серія тематичних оцінювань для 5, 7, 8 класів з елементами інтерактивних методик, наприклад, Історія України: темат. оцінювання: зошит: 8-й кл. / Т.Ю.Ланевська. – Х.: Весна: Співак Т.К., 2008. – 48 с.; стаття щодо використання інноваційних технологій на «музейних уроках» для учнів 7-8 класів – Ланевська Т.Ю. Подорож грошей крізь століття // Історія та правознавство: Науково-методичний журнал. – 2011. – №32. – С.26-31). Автор активно використовує на своїх уроках інноваційний підхід у підготовці учнів до ЗНО з історії України, створивши тематичні тренінги, представлені на XX обласній виставці-презентації педагогічних ідей та технологій «Тематичні тренінги як ефективний засіб підготовки до ЗНО з історії України», де робота посіла 1 місце. До реальних результатів запроваджуваних технологій навчання історії автор

відносить і участь своїх учнів у III етапі Всеукраїнської олімпіади з історії, а також у IV етапі, що проходив у 2013 році у Полтаві.

Висновки. Головне у використанні інноваційних технологій викликати цікавість до предмету, а значить бажання пізнати більше, поділитися знаннями з іншими, набути життєвого досвіду. І все це – у творчій співпраці учня і вчителя. Доречно знову звернутися до Генрі Форда: «Зібратися разом – це початок. Триматися разом – це прогрес. Працювати разом – це успіх». А оскільки учнів неодмінно чекає доросле життя, то, за висловом психолога Л.Виготського, те, що діти сьогодні роблять разом, завтра вони зуміють зробити й поодиноці самі. Це є гарантом розвитку креативності, пізнавальної діяльності та формування активної громадянської позиції школярів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антощук Є. Учимося запам'ятовувати і пригадувати: Швидка допомога від Укр. школи ейдетики «Мнемозина». – К.: Вирій, 2007. – 156 с.: іл.
2. Асламова Т.А. Интерактивные методики. – 1-е изд. – Сімферополь, МСП «Ната», 2001. – 28 с.
3. Баханов К. Добір змісту навчання історії крізь призму компетентнісного підходу // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання. – 2013. – № 4. – С. 3-5.
4. Баханов К.О. Професійний довідник вчителя історії. – Х.: Вид. група «Основа», 2011. – 239 с.: табл. – (Серія «Професійний довідник»).
5. Грицак Я.Й. Україна стала частиною глобального світу // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання. – 2014. – № 9. – С. 5-7.
6. Демиденко Т.П. Інтегративні уроки: Історія. Математика. Українська література / Відповідальний редактор О.А.Білоусько. – Полтава: Оріяна, 2003. – 52 с. – (Нестандартні форми навчання. – Книга 1).
7. Курилів В.І. Методика викладання історії: Навч. посібн. – Х., Торонто: ТОВ Вид-во «Ранок», 2008. – 256 с.
8. Пометун О. та інші. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук.-метод. посібн. / О.І.Пометун, Л.В.Пироженко. За ред. О.І.Пометун. – К.: Видавництво А.С.К., 2003. – 192 с.: іл.

*Линьов К.О., к.н.держ.упр., доцент,
директор Інституту суспільства
Київського університету імені Бориса
Грінченка*

Стратегія запровадження дистанційного навчання у вищому навчальному закладі

Дистанційними вважаються всі форми і технології навчання, які мають властивість екстериторіальності [1, с. 84]. Приймаючи рішення про впровадження дистанційного навчання (у подальшому – ДН) у вищому навчальному закладі (у подальшому – ВНЗ), потрібно чітко розуміти мету подібного кроку, беручи за основу аксіому, що людство не придумало кращої форми навчання, ніж безпосереднє спілкування вчителя та учня. Відсутність виставлених пріоритетів на початку роботи призводить до неминучих втрат та збільшення вартості проекту для Університету.

Кожний ВНЗ у свій спосіб формує мету запровадження ДН. Для одних – це заміник заочної форми навчання, хтось зіштовхується з проблемою відсутності студентів на заняттях

через те, що останні змушені заробляти на життя і навчання. Для інших переконливим є аргумент «сучасності та прогресивності» ДН, або аргумент про економію аудиторного фонду.

У Положенні про дистанційне навчання (п. 4.7) допускається можливість використання ДН при організації навчального процесу за будь-якою формою для методичного та дидактичного забезпечення самостійної роботи, контрольних заходів, а також при здійсненні навчальних занять[2].

У США та Великобританії ДН – це можливість Університетів надавати освітні послуги різним категоріям слухачів: тим, хто підвищує свою кваліфікацію, хто має фізичні вади, для тренінгу персоналу тощо. Але, насамперед, - це питання комерціалізації освіти. «До 2000 р. інтернет-освіта вже була бізнесом з оборотом 2 млрд. доларів, зростаючим кожного року на 40 %. В орбіту американської вищої освіти тепер попадає маса потенціальних студентів, які живуть у країнах, де не вистачає гарних університетів або аналогічних освітніх ресурсів» [3, с. 107-112]. Для багатьох європейських Університетів ДН – це ініціатива викладача і питання запровадження ДН як окремої форми навчання дискутується і сприймається з обережністю[4]. Головна причина – скептицизм щодо забезпечення високої якості результатів навчання студентів.

Аналізуючи доцільність використання ДН у ВНЗ, потрібно враховувати економічний фактор. У реаліях США вартість підготовки якісних освітніх інтернет-послуг сягає 1 млн. доларів за курс. «Інтернет-курси, на відміну від традиційних занять, не є результатом зусиль одного викладача: для їх підготовки потрібна група чисельністю до 20 осіб: спеціалісти з контенту, автори текстів, технічні фахівці, оператори та ін.» [3, с. 113].

В Україні частою є практика експлуатації викладачів університетською адміністрацією, разом з тим постає питання щодо авторських та майнових прав. У кращому випадку створюється ресурсний центр дистанційної освіти – освітня організація або її підрозділ, який створює власні, а також поширює запозичені навчальні матеріали для дистанційного навчання; контролює якість навчальних матеріалів; забезпечує зв'язок між тими, хто створює навчальні матеріали та тими, хто їх використовує; забезпечує отримання сертифікатів/документів про результати навчання; організовує та здійснює підвищення кваліфікації педагогів відповідно появи нових технологічних рішень та типів ресурсів; надає структуровані навчальні ресурси відповідно потреб/вимог навчального процесу[1, с. 85]. Потреба у підрозділі закладу освіти з відповідним кадровим, матеріально-технічним та фінансовим забезпеченням, який організаційно та технологічно підтримує навчання за дистанційною формою закріплено у Наказі МОН [5].

Ще одне питання до аналізу – яка кількість студентів є оптимальною та економічно доцільною для використання ДН; скільки часу потрібно ВНЗ для того, щоб вийти на самоокупність та отримати прибуток.

Таким чином, ухвалюючи управлінське рішення щодо розробки дистанційних курсів, кожний ВНЗ повинен розуміти, що цей процес є проектом з впровадження інформаційної системи, і діяти відповідно принципів проектного менеджменту. Проект має точку відліку, але не має закінчення, на зміну розробці та впровадженню приходить процес постійного вдосконалення інформаційного продукту.

Результат впровадження ДН визначає правильно сформульована і поставлена мета, економічно обґрунтовані розрахунки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богачков Ю.М., Пінчук О.П. Ключові питання створення Концепції мережі ресурсних центрів дистанційної освіти загальноосвітніх навчальних закладів // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2013. – Том 35. – № 3. – С. 83-98.
2. Про затвердження Положення про дистанційне навчання МОН України; Наказ, Положення від 25.04.2013 № 466 [Електронний ресурс] // Офіційний вісник України від 24.05.2013 — 2013 р., №36, стор. 202, стаття 1288, код акту 67051/2013. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13>.
3. Бок Д. Университеты в условиях рынка. Коммерциализация высшего образования / Дерек Бок. – М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2012. – 224 с.

4. Changing Landscapes in Learning and Teaching. EUA Annual Conference 2014 <http://www.eua.be/events/past/2014/EUA-Annual-Conference-2014/Presentations.aspx>.

5. Наказ МОН «Про затвердження Вимог до вищих навчальних закладів та закладів післядипломної освіти, наукових, освітньо-наукових установ, що надають освітні послуги за дистанційною формою навчання з підготовки та підвищення кваліфікації фахівців за акредитованими напрямками і спеціальностями» від 30.10.2013 № 1518 [Електронний ресурс] // <http://www.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/>

УДК 372.832:371.13

Нікора А.О., к.пед.н., доцент кафедри педагогіки та методики викладання суспільствознавчих дисциплін Навчально-наукового інституту історії, політології та права Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського

Стратегія формування педагогічної компетентності майбутнього вчителя-суспільствознавця у процесі його професійної підготовки

У статті автор розглядає основні напрямки стратегії формування педагогічної компетентності майбутнього вчителя-суспільствознавця у процесі його професійної підготовки.

В статье автор рассматривает основные направления стратегии формирования педагогической компетентности будущего учителя-обществоведа в процессе его профессиональной подготовки.

In the article an author examines basic directions of strategy of forming of pedagogical competence of future teacher of social science in the process of his professional preparation.

Аналіз вітчизняних і світових тенденцій у галузі професійно-педагогічної освіти засвідчує постійне підвищення вимог до педагогічного професіоналізму і особистих якостей учителя, а особливо – учителя суспільствознавчих предметів. Відтак, організація професійно-педагогічної підготовки останнього має бути спрямована на формування і розвиток у нього власної педагогічної компетентності, що передбачає цілеспрямовану роботу не лише над знаннями, вміннями та навичками, але й впливає на його переконання, погляди, ставлення, мотиви, вольові та інтелектуальні якості.

Професійно-педагогічна підготовка вчителя стала предметом цілої низки наукових досліджень (А. Алексюк, Є. Барбіної, О. Виговської, С. Гончаренка, М. Євтуха, І. Зязюна, В. Моляко, Н. Ничкало, О. Пехоти, В. Сластьоніна, Г. Троцко). Підготовці вчителя суспільствознавчих дисциплін присвятили власні дослідження Р. Арцишевський, К. Баханов, А. Булда, Н. Гупан, Р. Євтушенко, Т. Ладиченко, О. Пометун, А. Старєва, О. Турянська, О. Удод, акцентуючи увагу на її методичній складовій.

Компетентнісний підхід в освіті став предметом дослідження відомих зарубіжних і вітчизняних науковців. Його теорією і практикою реалізації в освітньому процесі займаються Н. Бібік, О. Бондарєвська, І. Зимня, М. Зуєв, М. Нікандров, О. Овчарук, О. Пометун, О. Савченко, В. Серіков, Л. Сохань, О. Сухомлинська, Л. Хоружа, А. Хуторський та ін.

Компетентною людина є залежно від своїх особистих якостей (знань, умінь, навичок, здібностей, досвіду та цінностей). Ці особисті якості іще називають – компетентність. Європейські дослідники визначають поняття «компетентність» як загальні або ключові вміння, базові вміння, фундаментальні шляхи навчання, ключові кваліфікації, кроснавчальні вміння, ключові уявлення, опори або опорні знання, а також здатність успішно задовольняти індивідуальні та соціальні потреби, діяти та виконувати поставлені завдання [1].

Компетентність є оціночною категорією, котра характеризує людину як суб'єкта професійної діяльності, її здатність успішно виконувати свої повноваження [2]. Відповідність між загальною здатністю особи виконувати певну діяльність та вимогами, які висуваються до цієї діяльності, є ступенем її компетентності [3, с. 168]. Бути компетентним — означає уміти мобілізувати в даній ситуації здобуті знання і досвід [4, с. 149].

Кожна компетентність побудована на комбінації взаємовідповідних пізнавальних ставлень та практичних навичок, цінностей, емоцій, поведінкових компонентів, знань і вмінь, всього того, що можна мобілізувати для активної дії. Така складність, комбінаційність цього педагогічного явища зумовлює виокремлення певних структурних елементів поняття «компетентність»: знання, пізнавальні навички, практичні навички, ставлення, емоції, цінності та етика, мотивація. Вітчизняні дослідники у структурі компетентності виділяють переважно такі складові: знання, уміння і навички, ставлення, цінності, емоції, поведінкові компоненти, тобто все те, чим можна мобілізуватись для активної дії [5].

За аналізом І. Зимньої, до складу компетентності входять п'ять компонентів: внутрішня суб'єктна *мотивація* (психологічна готовність до прояву компетентності); *знання змісту* компетентності; *виявлення досвіду* компетентності у поведінці (стандартних і нестандартних ситуаціях); *ставлення суб'єкта до змісту компетентності та об'єкта її застосування*; *емоційно-вольова регуляція* процесу діяльності та результату прояву компетентності [6, с. 308].

Професійна компетентність – це інтегративна характеристика ділових і особистісних якостей фахівця, що відображає рівень знань, досвіду, достатніх для досягнення мети з певного виду діяльності, а також моральну позицію фахівця [7, с. 722]. Для її ефективного формування майбутньому вчителю потрібно перш за все знати педагогічну теорію та уміти застосовувати її в практичній діяльності. За Н.С.Мойсеюк, педагогічна компетентність учителя – це єдність його теоретичної і практичної готовності до здійснення педагогічної діяльності [8, с. 145-146].

Теоретична підготовка майбутніх учителів поєднує в собі предметні, психолого-педагогічні та конкретно методичні знання (зміст яких визначається навчальними програмами): методологічних основ і категорій педагогіки; закономірностей соціалізації і розвитку особистості; суті, цілей і технологій навчання та виховання; законів вікового анатомо-фізіологічного і психічного розвитку дітей, підлітків, юнацтва [8, с. 146].

Навчність у майбутніх учителів методичних знань забезпечують відповідні курси предметних методик. Методика як дисципліна обов'язково має носити характер предметної (спиратися на конкретний зміст предмета навчання). І з огляду на це, одразу чітко простежується вагомий недолік у підготовці вчителя-суспільствознавця: у навчальному плані представлені лише методики навчання курсів історії та правознавства, окремих курсів методик таких базових предметів як філософія, етика та економіка навчальним планом не передбачено, більш того, на їх вивчення відведено таку ж кількість годин, що й для студентів інших спеціальностей. Тоді як на практиці учителі історії за отриманою освітньо-кваліфікаційною характеристикою спеціаліста та магістра історії, окрім базового предмету, викладають предмети шкільної освітньої галузі «Суспільствознавство» (правознавство, основи філософії, етику, економіку, курси громадянської освіти тощо).

Предметні, психолого-педагогічні і спеціальні методичні знання хоча і є необхідною, проте недостатньою умовою професійної компетентності. Для успішного практичного розв'язання педагогічних завдань учитель має володіти певним набором умінь та навичок (бути «практично» готовим).

Перелік відповідних умінь та здібностей закріплено в окремому нормативному документі – освітньо-кваліфікаційній характеристиці. Відтак, конструюючи цілі навчання кожної дисципліни, викладач обов'язково спирається на такі уміння:

- 1) «переводити» зміст навчально-виховного процесу в конкретні педагогічні завдання;
- 2) будувати і приводити в дію логічно завершену педагогічну систему;
- 3) виділяти і встановлювати взаємозв'язки між компонентами і факторами навчально-виховного процесу, приводити їх в дію;

4) обліковувати й оцінювати результати педагогічної діяльності: самоаналіз і аналіз освітнього процесу і результатів діяльності вчителя; визначення нового комплексу стрижневих і другорядних педагогічних завдань [9, с. 42].

Зміст теоретичної готовності вчителя виявляється в узагальненому умінні педагогічно мислити та передбачає наявність у вчителя *аналітичних, прогностичних, проєктивних і рефлексивних умінь*, а зміст практичної готовності вчителя виражається у зовнішніх (предметних) уміннях, тобто в діях, які можна спостерігати [8, с. 147-149].

До предметних умінь вчителя відносяться: *мобілізаційні, інформаційні, розвивальні, орієнтаційні, комунікативні, перцептивні, уміння педагогічного спілкування та міння і навички педагогічної техніки*. Розвиток у майбутніх учителів зазначених умінь відбувається у процесі їх спеціально організованої практичної підготовки – під час проходження безвідривних і стажистських педагогічних практик у базових школах.

Суттєвими *особистісними характеристиками сформованості у вчителя-суспільствознавця педагогічної компетентності є:*

- особистісна спрямованість на професійні цінності обраної професії;
- загальнолюдські моральні риси та якості;
- громадянські ціннісні орієнтації;
- усвідомлення громадського обов'язку перед суспільством, державою та учнем;
- суспільна активність і обізнаність із подіями світового і місцевого життя.

До психологічних характеристик сформованості педагогічної компетентності відносяться:

- творчо-практичний склад мислення майбутнього вчителя;
- самокритичність, здатність до інверсії (сприймання особистості в розвитку);
- емпатійність (уміння поставити себе на місце учня, зрозуміти його позицію), оскільки викладання суспільствознавчих дисциплін передбачає не тільки постійне застосування таких характеристик у процесі навчання, а й розвиток подібних рис особистості в учнів.

Отже, стратегія ефективного формування педагогічної компетентності майбутнього вчителя-суспільствознавця у процесі його професійної підготовки передбачає:

- оновлення нормативної бази вищої педагогічної освіти: від Закону України «Про вищу освіту» та галузевих стандартів до навчальних планів і програм дисциплін;
- зміни системи методичної підготовки і технологій навчання відповідно до вимог двоступеневої системи навчання та інноваційних тенденцій в шкільній суспільствознавчій освіті;
- гармонійне поєднання ґрунтовного оволодіння майбутніми вчителями сучасними основами наук (фахова предметна підготовка), загальнопедагогічної, предметно-методичної та практичної підготовки, а також побудову змісту дисциплін, що репрезентують ці види підготовки відповідно до норм встановлених державними та галузевими стандартами;
- інтеграцію предметного змісту суспільствознавчої науки й методики навчання суспільствознавчого матеріалу в загальноосвітній школі;
- модернізацію освітньої діяльності вищих навчальних закладів, які здійснюють підготовку педагогічних працівників на основі інтеграції традиційних педагогічних і новітніх мультимедійних навчальних технологій, а також створення нового покоління дидактичних засобів;
- організацію практичної підготовки студентів зорієнтованої на адаптацію до умов майбутньої професійної діяльності, вирішення майбутніми вчителями типових професійних завдань та залучення студентства до вирішення реальних організаційних і методичних проблем;
- організацію науково-дослідної роботи студентів як одного з факторів професійної самоосвіти та саморозвитку студента;
- індивідуальний підхід до кожного студента з боку викладача, що сприятиме формуванню індивідуального творчого стилю професійної діяльності майбутнього педагога;
- діагностику та диференційований підхід в оцінюванні професійних знань, умінь та навичок майбутніх учителів;

- формування активної життєвої позиції студентської молоді в поєднанні з розумінням спільної європейської належності засобами позааудиторної роботи;
- зміцнення співпраці між вищими навчальними закладами (які здійснюють освітньо-професійну підготовку вчителів), загальноосвітніми навчальними закладами (як базами педагогічних практик і майбутніми працедавцями, що забезпечують набуття практичного досвіду педагогічної діяльності) та закладами системи післядипломної педагогічної освіти (які забезпечують безперервне фахове вдосконалення педагогічних працівників, поглиблення, розширення та оновлення їх професійних знань, умінь і навичок на основі здобутої раніше освітньо-професійної підготовки та набутого практичного досвіду).

ЛІТЕРАТУРА

1. Нікора А. О. Формування предметно-історичних компетенцій як результат навчальної діяльності учнів / А.О.Нікора // Педагогіка вищої та середньої школи : збірник наукових праць. – Випуск 34. – Кривий Ріг : КПІ КНУ, 2012. – 492 с. – С. 189 – 197.
2. Компетентнісний підхід у сучасній освіті : світовий досвід та українські перспективи (Бібліотека з освітньої політики) / Під заг. ред. О. В. Овчарук. – К. : «К.І.С.», 2004. – 112 с.
3. Нікора А.О. Теорія та методика навчання суспільно-політичних дисциплін : навчальний посібник : у 2-х кн. : Кн. 2 : Основи методики навчання суспільно-політичних дисциплін. – Миколаїв : Іліон. – 2013. – 238 с.
4. Професійна освіта : словник : [навчальний посібник] / уклад. С. У. Гончаренко та ін. ; за ред. Н. Г. Ничкало. – К. : Вища школа, 2000. – 380 с.
5. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / З. Н. Курлянд, Р. І. Хмельюк, А. В. Семенова та ін. ; за ред. З. Н. Курлянд. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2007. – 495 с.
6. Старєва А. М. Методика навчання суспільствознавства : навчально-методичний посібник / А.М.Старєва. – Миколаїв : Іліон, 2013. – 484 с.
7. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України [головний ред. В. Г. Кремень]. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
8. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : [навч. посіб.]. – 5-е видання, доповнене і перероблене. – К. : ВАТ «Білоцерківська книжкова фабрика», 2007. – 656 с.
9. Слостенин В. А. Педагогіка : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В. А. Слостенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов ; под. ред. В. А. Слостенина. – М. : Изд. центр «Академия», 2002. – 576 с.

Сідорчук В.П., методист Центру методичної та аналітичної роботи комунального вищого навчального закладу «Харківська академія неперервної освіти»

Розвиток предметних компетентностей на заняттях історичного гуртка

На сучасному етапі розвитку освіти важливу роль відіграє позаурочна робота з історії, однією з форм якої є гурткова робота. Вона дає можливість виявити й розвинути творчі

здібності дітей, поглибити, розширити й практично застосувати знання, отримані в основній освітній діяльності; розвивати історичні компетентності.

Систему компетентностей в освіті складають ключові, загальногалузеві та предметні. Перелік предметних компетентностей з історії визначено в роботах К. Баханова [1], О. Пометун [2].

Ми будемо дотримуватися класифікації, наданої О.Пометун. Г. Фрейманом [3], які об'єднують види діяльності й уміння учнів під час вивчення історії в такі групи: хронологічні – уміння учнів орієнтуватися в історичному часі; просторові – орієнтування учнів в історичному просторі; інформаційні – уміння учнів працювати з джерелами історичної інформації; мовленнєві – будувати усні та письмові висловлювання щодо історичних подій і явищ; логічні – аналізувати, пояснювати історичні факти, формулювати теоретичні поняття, положення, концепції; аксіологічні – уміння школярів формулювати оцінки й версії історичного руху й розвитку.

Кожне заняття за темою програми гуртка, як правило, включає теоретичну частину (проводиться в цікавій ігровій формі) і практичне виконання завдання.

Керівнику гуртка необхідно продумати зміст кожного заняття, щоб практична частина була продовженням і закріпленням теоретичних відомостей, одержаних дітьми. На теоретичну частину відводиться небагато часу, який має пройти динамічно, цікаво, щоб діти з бажанням перейшли до виконання практичних завдань.

Важлива роль у процесі розвитку історичних компетентностей відводиться практичним заняттям, у ході яких здійснюється розв'язання різного типу історичних завдань, відбувається підготовка до історичних інтелектуальних змагань (конкурсів, олімпіад, турнірів тощо). Такий вид роботи є потужним засобом стимулювання дослідницької діяльності учнів (вихованців), їхньої творчої активності.

Під час навчальних занять використовуються репродуктивні методи (пояснювально-ілюстративні, лекції, читання, пояснення, демонстрації), активні методи: частково-пошуковий, проблемний, дослідницький (бесіди, виконання проблемних і творчих завдань, проектів тощо), інтерактивні методи (груповий, колективний, колективно-груповий). Значна увага приділяється ігровому моделюванню явищ і технологіям опрацювання дискусійних питань історичного розвитку суспільства.

Застосовуються різноманітні засоби навчання: карти, навчальні картини, навчальні пам'ятки, текстові історичні джерела, макети, моделі, муляжі матеріальних предметів, місця пам'ятних історичних подій, фото- й відеоматеріали тощо. У процесі роботи використовуються інформаційно-комунікаційні технології навчання.

Колективне виконання завдань – найбільш ефективна форма організації праці. Така форма організації допомагає згуртованості дітей, сприяє вихованню товариськості та дружніх стосунків між дітьми, почуття взаємодопомоги.

Виконання завдання в групі зазвичай проходить нерівномірно: одні вже виконали роботу, інші ще тільки починають. Тому необхідно проводити й індивідуальну роботу, інколи навіть додатково пояснювати завдання. Індивідуальна робота також передбачає консультації при підготовці до олімпіад, конкурсів, турнірів, роботу в бібліотеках, архівах, музеях, узагальнення пошуково-дослідницької діяльності.

Наведемо деякі приклади завдань, за допомогою яких на заняттях історичного гуртка відбувається розвиток історичних компетентностей.

Важливим є вміння учнів працювати з різними видами текстів. Починати треба з формування вміння самостійної роботи з текстом підручника (коментоване читання вголос, постановка запитань до тексту, з'ясування основного в тексті, виокремлення ключових слів, переказ фрагменту тексту). Поступово вихованці переходять до роботи з історичними документами, додатковими текстами науково-популярної та художньої літератури. Вони вчаться складати складні плани, тези, резюме, анотацію прочитаного, писати історичні есе, реконструювати життя людей минулих епох.

Під час роботи з документами необхідно навчати школярів (вихованців) оцінювати достовірність документа, порівнювати версії різних документів і пояснювати відмінності.

Формуванню історичних компетентностей допоможе робота з візуальними джерелами: картинами, малюнками, фотографіями, карикатурами, плакатами. Слід спочатку навчити описувати зображене, «озвучити» картини, а далі аналізувати їх зміст, порівнювати з іншими джерелами. Перед початком роботи обов'язково дається завдання до джерела.

Таким чином відбувається формування важливих історичних компетентностей.

Разом із цим розвитку хронологічної компетентності сприятиме складання хронологічних і синхроністичних ланцюжків, таблиць, робота зі «стрічкою часу», портретами історичних діячів, ілюстраціями історичних подій, гра «Історичне лото»; просторової – заповнення історичної контурної карти, складання легенди карти, порівняння карт різних історичних періодів; інформаційної – написання реферату, створення презентацій на запропоновану тему, робота над учнівським проектом, ігри «Фото для журналу», «Віднови картину».

При формуванні мовленнєвої компетентності важливим є застосування рольових ігор, логічної – виконання творчих завдань на визначення причин, сутності та наслідків історичних явищ і подій, виконання інтерактивної вправи «Займи позицію», ігри «Історичний ланцюжок», «Упізнай героя»; аксіологічної – виконання інтерактивної вправи «Метод прес», творчих завдань на порівняння й оцінювання історичних подій, діяльності історичних осіб, розв'язування проблемно-пошукових задач, проведення дискусій на запропоновану тему.

Велике виховне значення має підбиття підсумків роботи, її аналіз і оцінка. Найбільш придатна форма оцінки – це організований перегляд виконаних робіт. Для заохочення вихованців за правильно виконану роботу доречно давати «фішки», які накопичуються, і за певну їх кількість вихованець отримує грамоту «Кращий хронограф», «Кращий картограф» тощо.

Перевірка й оцінювання рівня сформованості історичних компетентностей також здійснюється методом виконання учнями (вихованцями) проблемних і тестових завдань, перевірки творчих робіт, може відбуватися у формі вікторин, брейн-рингів, дебатів, колоквиумів, турнірів, конкурсів відповідного рівня. Проте слід пам'ятати, що навіть одне зауваження не по суті позбавляє дітей радості, може викликати небажання продовжити роботу, тому оцінка повинна носити об'єктивний, обґрунтований характер.

Отже, на заняттях історичного гуртка учні (вихованці) поглиблюють знання з предмета, розвивають аналітичне мислення, формують певні погляди й оцінки історичних подій і постатей минулого й сьогодення. Разом із цим відбувається розвиток їх предметних компетентностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баханов К. О. Сучасна шкільна історична освіта: інноваційні аспекти: монографія / К. О. Баханов. – Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2005. – 384 с.
2. Пометун О. Компетентнісний підхід у сучасній історичній освіті // Історія в школах України. – 2007. – № 6. – С. 3 – 12.
3. Пометун О. І. Методика навчання історії в школі / О.І. Пометун, Г.О. Фрейман. – К.: Генеза, 2005. – 328 с.
4. Верещагіна В. Інноваційні форми гурткової роботи / В. Верещагіна, О. Травіна, В. Мазій; упоряд. О. Колюжна. – К.: Шк. Світ, 2014 – 128 с.

УДК 930.1:94(477.54) «1941/1945»

Скрипниченко Ю.Ф., заступник
директора з виховної роботи,
вихователь ДНЗ «Харківський
професійний монтажно-будівельний
ліцей»

Історія повсякденності, як один із факторів мотивації учнів до навчання з

шкільного предмету «Історія України»

Досліджується необхідність певного теоретичного переосмислення і практичної переоцінки ролі історії повсякденного життя в соціальній структурі суспільства і відповідного відображення його в системі соціально – гуманітарних знань. Використовуючи різноманітні методи, розглянуто основні принципи вивчення проблем, пов'язаних з історією українських оstarбайтерів в роки Другої світової війни. Дана тематика, а також її характеристика в різних аспектах, визначає роль повсякденного життя «остарбайтерів» у роки війни, сприяє розвитку мотивації учнів щодо вивчення історії.

Ключові слова: *Історія повсякденності; оstarбайтери; інтерв'ю, інформант.*

Исследуется необходимость определенного теоретического переосмысления и практической переоценки роли истории повседневной жизни в социальной структуре общества, и её отражение в системе социально – гуманитарных знаний. Используя разнообразные методы, рассмотрено основные принципы изучения проблем, связанных с историей украинских оstarбайтеров во время Второй мировой войны. Данная тематика, а так же её характеристика в различных аспектах определяет роль повседневной жизни «остарбайтеров» во время войны, способствует развитию мотивации учащихся к изучению истории.

Ключевые слова: *История повседневности, оstarбайтеры, интервью, информант.*

Investigate the need for some rethinking of theoretical and practical reappraisal of the role of history of everyday life in the social structure, and its reflection in the socio - humanistic knowledge. Using a variety of techniques, discussed the basic principles of the study of problems related to the history of the Ukrainian ostarbeiters during the Second World War. This subject, as well as its characteristics in various aspects of daily life defines the role of "ostarbeiters" during the war, promotes motivation schoolchildren to study history.

Key words: *History of everyday life; ostarbaiters; interview, an informant.*

Історія України – це історія твоя і моя, твоєї і моєї сім'ї і нашого загального роду. Всього українського народу. Історія повсякденності. Кожного нашого дня в фотографіях і оповіданнях про найпростіше і буденне. Про те, що насправді є історією України. Історія повсякденності останнім часом стрімко розвивається. Видавці публікують том за томом. Однак найбільшою таємницею залишається саме «повсякденне життя», а що це таке автори не роз'яснюють, вважаючи це – не що інше, як само собою зрозумілим.

В сучасній практиці викладання історії в школах, відсутні посібники, які розкривали б особливості відбору навчального матеріалу по визначенню проблеми і методики формування знань по історії повсякденності. Продовжують існувати на сьогоднішній день, протиріччя, між значимістю історії повсякденності, як компонента історичного знання і відсутністю науково - обґрунтованої системи реалізації цього процесу. Практично, не досліджено питання вивчення повсякденності, як компонента історичного знання, що сприяє умов для розвитку пізнавальної мотивації і діяльності учнів на уроках історії.

Актуальність даної статті не викликає ні якого сумніву, а оволодіння методикою історії повсякденного життя дає можливість не тільки розкрити одну з суттєвих прогалин в історії Другої світової війни, але й сприятиме розвитку мотивації учнів щодо кращого вивчення і засвоєння навчального матеріалу з історії.

Мета даної роботи полягає:

1. В об'єктивній необхідності щодо вивчення змісту повсякденного життя.
2. В дослідженні, як саме, методика включення цього змісту впливає на розвиток навчальної діяльності учнів.
3. В виявленні раціональних прийомів і засобів навчання історії повсякденності.

Для реалізації поставленої мети, були визначені наступні завдання:

1. Розкрити зміст поняття «історія повсякденності»;
2. Охарактеризувати навчальні задачі історії повсякденності;
3. Зробити аналіз конкретних ситуацій історії повсякденності на уроках історії.

Що таке історія повсякденності?

Історія повсякденності є об'єктивною реальністю сучасного життя. Її теоретичне і практичне осмислення сприяє розумінню тих складних процесів, які відбувалися в минулому, чи в сьогоденні. Фахівець з історії повсякденності ХХ ст. має можливість розширити свою джерельну базу за рахунок свідчень ще живущих людей – тобто використовувати метод збору і запису «життєвих історій» – інтерв'ю всіх видів.

У першій половині минулого століття у Франції зародилася історія повсякденності. Однак, як окремий рядок розвитку історичної науки, повсякденність склалася в середовищі західнонімецьких істориків, які в умовах системної кризи німецької історичної науки протиставили традиційному вивченню нової і новітньої соціальної історії Німеччини (головним чином – державної політики, глобальних суспільних і економічних структур і процесів) дослідження «малих життєвих світів» і повсякденне життя рядових громадян.

Історія повсякденності це каркас, який забезпечує життєдіяльність окремих людей та усього суспільства завдяки дії біологічних та соціокультурних правил організації повсякденного життя. «Це детальний історичний опис пристроєних і знедолених, одітих і голих, ситих і голодних, роздота і співпраці між людьми, а також їх душевних переживань, спогадів, любові і ненависті, а також і надій на майбутнє. Центральними в аналізі повсякденності являються життєві проблеми тих осіб, які в основному залишилися безіменними в історії. Індивіди в таких дослідженнях є і діючими особами, і творцями історії, активно вироблюючи, відтворюючи і змінюючи соціально – політичні реалії минулого і сьогодення»[1].

Під впливом досягнень зарубіжних істориків, в українській історіографії науковцями було написано на цю тематику, чимало наукових праць[2-5].

Центром вивчення методики історії повсякденності є одна постать, яка розміщена в центрі уваги, а не багато. У рамках вивчення історії повсякденності остарбайтерів ведуться дослідження умов праці, життя, та відпочинку (побуту, умов проживання, раціону харчування, способів лікування), а також факторів, які впливають на формування свідомості і норм поведінки, соціально-політичних уподобань переважної більшості населення (звичайних людей) тієї чи іншої країни, в той чи інший історичний період[6-11]. Історія повсякденності є історією тих, без кого не могло б бути історії, хто залишився в історії переважно «безіменним» і «мовчазним».

У визначенні методів вивчення історії повсякденності немає єдності. Традиційно мислячий історик вважає, що тексти «здатні говорити самі», і намагається лише без спотворень привести його у своєму дослідженні. Такій історії, як переказ повідомленого, історик повсякденності протиставляє свій метод робіт – зчитування в текст, роздумів про обставини висловлювання, відбитих у ньому ідей і оцінок, проникнення у внутрішні за змістом повідомлень обліку і випадково що прорвалися.

Предметом вивчення історії повсякденності є сфера людської буденності в різноманітних політичних, етнічних, історико-культурних сферах. Історія повсякденності – історія людей, які включені в історичний процес як рядові учасники. У центрі уваги – комплексне дослідження повторювального «нормального» і привичного способу життя у представників різних соціальних верств. Ключовим у визначенні «повсякденного» є якраз регулярно повторювальне.

Навчальні задачі історії повсякденності:

1. Допомогати учням більш краще і адекватніше сприймати історичний процес, який не зводиться лише до розгляду глобальних питань(політика, економіка);
2. Дидактична – звернення до історії повсякденності покращує засвоєння історичного матеріалу, наближуючи учнів до історичного процесу, створюючи ефект співучасника тих чи інших подій.

Перша задача дає можливість знімати, за допомогою історії повсякденності, протиріччя між історією і життям. Ми включаємо, фактично, типову людину в історичний процес. На протязі тривалого періоду, я спостерігав за своїми школярами наступне. Давав на уроках учням схему: політика, економіка, міжнародні відносини і в кінці культура в період Другої світової війни – і

ця схема так і сидить у них. Виникла проблема – як все це потім поєднати. Школярі не можуть відрізнити власне пізнавальні прийоми і історичний процес. Історія повсякденності дає можливість реального бачення, через її можна давати і хоч які - то економічні уявлення і тим більше культурні.

Історія повсякденності допомагає змінити стереотипи, які склалися в радянському суспільстві. Так зокрема в радянській історіографії, історію війни, розглядали з точки зору партійного керівництва, фактично однобічно. Підносились роль тих соціальних груп, які посідали політичне місце у боротьбі проти нацизму - генералів, офіцерів, солдатів Червоної армії, радянських партизанів та підлітків, учених, трудівників тилу. Та існувало, іще кілька соціальних категорій, долю яких зумисне замовчували. До таких відносились військово-полоненні, діти, вдови а також остарбайтери. Ідеологічна непрезентабельність тематики перетворила ці верстви населення на «вигнанців» історіографії. У радянського суспільства практично, було таке ж саме відношення до остарбайтерів, як і в керівництва СРСР. Лише, після того коли стали більш доступніші архіви для численних досліджень, коли з'явилися наукові праці про повсякденне життя остарбайтерів, у роки не тільки війни, ай після неї, змінюється і суспільна думка громадян до колишніх остарбайтерів.

Досить важливо, що ми можемо навчити школяра розуміти різницю між суб'єктивним сприйняттям і його реальним процесом. Коли, порівнюєш загальний рівень кримінальної ситуації до Великої Вітчизняної війни і після неї в СРСР то після війни він був значно нижче. Однак, якщо прочитати відозви населення (наприклад, свідчення про настрої), то виникає відчуття катастрофи. Криміногенна ситуація була однією із головних проблем післявоєнної повсякденності, яка в містах в загалі, перетворилася в проблему виживання. Чому? Оскільки, до війни рівень кишенькових крадіжок був значно вищий, чим після війни. Однак, після війни він сприймався, як катастрофа тому, що могли витягти карточки, які людина боялася втратити так, як у нього не було ніякої можливості їх відновити. Виникає сприйняття проблеми криміналу, із – за цієї повсякденної проблеми.

Дидактичне значення історії повсякденності полягає в тому, що вона дає підростаючому поколінню своєрідне прищеплення від спокуси модернізації, від того щоб модернізувати історію. Викладаючи в школі історію середніх віків, від Великого переселення народів, мені досить часто приходилося доказувати, що це були інші люди, вони жили в другій системі координат – просторових і часових. Лише, після того як ми розберемося в тому, яка це була система, ми навчимо тих людей розуміти. Наприклад, початок XVIII століття, перехід до нового літочислення, яке змінювало сам устрій життя, оскільки раніше жили від світанку до за кату. Петро Олексійович Романов проявив досить велику акуратність по відношенню до цього питанню. На деякий час, він зберіг два літочислення як в Москві так і в Петербурзі.

Перехід від аналізу абстрактних процесів і структур до аналізу конкретних ситуацій – і ще один фактор, який сприяє засвоєнню історичного матеріалу. Він дозволяє зовсім по другому висвітити економічні, політичні, соціальні, культурні процеси. Наприклад, досліджуючи тему своєї роботи, я найшов в архіві листа громадянки м. Харкова З. І. Башлай, яка в роки війни була примусово вивезена нацистами до Німеччини. Вона перебувала в Німеччині декілька років, її квартира в Харкові була зайнята іншими людьми, меблі всі розпродані, особисті речі розкрадені. Разом з чотирма особами її поселили в ванну кімнату. Підходила зима, їй в ні в чому було ходити. Для того, щоб придбати пальто, вона повинна була взяти через відділ робочого постачання на підприємстві, ордер. Вона звертається до ОРС і через місяць їй видають ордер і жіночі калосі. Після цього, жінка у відчаю, пише листа Молотову, який дає розпорядження наркомун торгівлі Любимову. Заступник голови уряду і нарком торгівлі домовляється і їй видають ордер на пальто. Такий приклад дає можливість говорити про ефективність економічної моделі, і системи постачання в Радянському Союзі.

Навряд чи хто задумувався з учнів читаючи, слухаючи спогади своїх бабусь і дідусів про те, як вони жили під час окупації, як жили в Німеччині, що їли, пили, як одівалися. Досить незначний інтерес до повсякденності. Хто б міг подумати, але і там жінки умудрялися шити собі блузки, вітали один одного зі святами, чоловіки дарили квіти. І все це незважаючи на те, що жили вони в чужій, ворожій країні на правах фактичних рабів. Нам відомо, що у остарбайтерів була досить примітивна їжа, але і вона являє собою досить великий інтерес: суп

із капусти, більшою частиною з води; неякісний хліб із тирси; каша з червами; тижнями оселедець без хліба і води; бруква. Багато хто із оstarбайтерів отримував гроші (марки), але купити за них нічого не могли, бо їм заборонялося купувати продукти харчування, одяг в німецьких магазинах. Інше важливе питання: на чому спали оstarбайтери? Оскільки не всіх після важкого трудового дня очікувала бетонна підлога в бараку. В цілому люди спали на дерев'яних дошках, зустрічалися випадки з матрацами які були набиті сіном, дуже рідко - подушки з ковдрами. З цих прикладів можна зробити висновок: повсякденність представлена через історію «знизу». Незважаючи на багато заборон люди йшли своєю дорогою, захищаючись від структури влади. Тут мова іде не про їхню працю, не про експлуатацію, не про насилля над ними. Мова про другі цінності – про побут, відношення один з одним, бажання залишатися людиною, в нелюдських умовах. Буденне життя людей не документовано.

Викладання повсякденності на шкільних уроках історії здійснюється за допомогою словесних методів (бесіди, розповіді, опису, роботи з підручником, наочності – образної (картини) та умовно-графічної (кросворди), методів вивчення історичних документів, щоденників, мемуарів.

В навчальних закладах, головним словесним методом викладання історії повсякденного життя є розповідь – усно монологічний виклад фактичного матеріалу, який пов'язаний з типовим побутовим або культурним явищем. Як ми знаємо, більшою мірою розповідь використовується на етапі повідомлення нових знань, меншою – у процесі їх закріплення. Учні за порівняно короткий час повідомляється значний обсяг інформації. З умовами буденного життя людей певного історичного періоду на уроках історії, використовуючи розповідь, знайомили в свій час П. Антонов[12], І. Ветров[13], А. Єрмоленко[14], Л. Куликова[15], О. Охредько[16], А. Подобеда[17], та інші.

Однак такий метод не дає можливості учням проявити активність. Наприклад, під час викладання повсякденного життя «східних робітників», які примусово працювали на території нацистської Німеччини, зі слів учителя в учнів може сформуватися нестійкі уявлення про об'єкти, що є предметом вивчення. В такій ситуації, необхідно більше використовувати репродуктивну бесіду, за якою учень відтворює відомі знання і способи діяльності.

Найбільш розповсюдженою формою роботи учнів на уроці, на сьогоднішній день, є групова. Вона спрямована на роботу з підручником та опрацювання історичних документів. Наприклад, щоб краще учні засвоїли матеріал щодо нацистської окупації Харкова в період Другої світової війни, досить часто на своїх уроках я використовую таку схему: школярі отримують в розрізаному вигляді текст в розрізаному вигляді(по одному реченню на кожній сторінці). Кожна група «збирає» текст «Вигляд міста Харкова під час окупації» за змістом та відповідає на запитання: Як виглядало місто під час окупації? Через 10-15 хвилин кожна група делегує одного учня, який звітує, а інші роблять запис у зошитах. Значно краще засвоюють навчальний матеріал про побут примусових робітників в нацистській Німеччині, якщо учні продемонструють сценки з характерними елементами життя, виступлять у ролі журналістів, що готують репортаж про буденне життя оstarбайтерів в період Другої світової війни.

В навчальних закладах, під час викладання учителями повсякденного життя використовується також індивідуальна робота, яка зосереджена на підготовці рефератів, доповідей, анкетування, матеріалів усних спогадів, інтерв'ю з учасниками Другої світової війни. Наприклад, у ході роботи над темою «Україна в роки Другої світової війни (1939-1945р.р.)» учитель може запропонувати школярам підготувати розповідь на основі спогадів людей, які були свідками тих подій. Як правило, це люди старшого покоління: бабусі та дідусі, родичі, знайомі. Учні можна запропонувати скласти розповідь на основі спогадів за планом:

1. Скільки їм було років під час війни?
2. Де вони проживали?
3. Чим займалися?
4. Що запам'ятали з тих часів?
- 5.Що вони знають про бойові дії на території краю, життя людей в період німецької окупації.
6. Де і як зустріли кінець війни?
7. Як війна торкнулась їх родин?

До форм організації навчання щодо викладання історії повсякденного життя необхідно віднести – урок, творчий звіт, уявну подорож музейними залами і вулицями міста використовуючи додаткову літературу, мережі Інтернет, електронні носії.

Отже, історія повсякденності повинна зайняти важливе місце в історичних дослідженнях. На основі вивчення широкого кола джерел, відбувається збирання значної кількості даних. В найрізноманітніших джерелах, цей метод дає можливість виявляти певні неточності і спотворення. Однак, історія повсякденності не задокументована і немає надії, що це відбудеться в недалекому майбутньому.

Метод дозволяє людям відчути атмосферу життя, побачити всі реалії, про які вони порою і не задумувалися, а учням - значно сприяє розвитку мотивації до кращого засвоєння і розуміння навчального матеріалу з шкільного предмету «Історія України». Все більше претендує повсякденність на статус наукової категорії в історичній науці[18].

Методичними рекомендаціями, щодо викладання повсякденності на уроках історії є:

1. Педагогічні працівники на уроках історії повинні, не тільки пов'язати повсякденність, як мікроісторичний рівень життя з макроісторією (політикою, економікою), але й показувати їх взаємодію.
2. Більше звертатися до ментального рівня повсякденного життя, до стереотипів свідомості, до їх ідеалів;
3. Частіше на уроках розкривати, культурне значення побутових речей, одягу, поведінки, спілкування.
4. Необхідність вивчення історії повсякденного життя у позаурочний час;
5. Вміти зіставляти, в ході опрацювання з різними історичними джерелами, інформацію та критично її осмислювати.

Поради, при зіставленні інформації з різних джерел:

а)чим більше джерел інформації, тим повнішими є наші знання про предмет або події, особу;

б) проте інформація з різних джерел не завжди однозначно розкриває події, можуть існувати різні версії, думки про одну подію, особу, одне явище;

в) яка ж версія правильна? Що відповідає дійсності, а що її перекручує? Щоб відповісти на ці питання, треба зіставити джерела інформації. Але пам'ятайте, що зіставляти можна тільки ті джерела інформації, де йдеться про один і той самий історичний період, одну й ту саму подію, особу, одне й те саме явище.

б. Значно допоможе учням краще осягнути історичні і теперішні події запровадження в шкільну практику багато перспективного підходу щодо вивчення повсякденності. Історична повсякденність наближає учнів до реального життя, дозволяє краще зрозуміти минуле, поставити себе на місце іншої людини, спонукає до роздумів. Подальші пошуки у напрямку дослідження вбачаю в розробці та запровадженні авторської методики навчання історії повсякденності в середній ланці загальноосвітньої школи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Людтке А. Что такое история повседневности? Ее достижения и перспективы в Германии / А. Людтке. // Социальная история. Ежегодник, 1998/99. – М., 1999. – С. 77.
2. Васильчук Г. М. Вивчення «радянської повсякденності» 20 – 30 – х років сучасними російськими істориками: проблеми теорії та методології дослідження. / Г. М. Васильчук. // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – Зб. ст. – Вип.11. – К., - 2007. – С.102 – 111.
3. Гогохія Н. Т. Якісні методи дослідження у вивченні радянської повсякденності 1920 – 1930 – х рр. / Н. Т. Гогохія. // Вісник Луганського національного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка. – 2007. – 2007. - №23. – С.109 - 114.
4. Головка В. «Риба та м'ясо» історії повсякденності: теоретичні засади напрому. / В. Головка. // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць. – Вип. 17. – К. 2007. - 494с.
5. Удод О. А. Історія повсякденності: проблеми методології та джерелознавства. / О. А. Удод. // Історія в школах України. – К., 2005. №4. – С. 40 – 45.

6. Гальчак С. Д. «Східні робітники» з Поділля у Третньому рейху: депортація, нацистська каторга, опір поневолювачам. / С. Д. Гальчак. – Вінниця. 2003. – 344с.
7. Пастушенко Т. Остарбайтери з Київщини: вербування, примусова праця, репатріація (1942 – 53pp.). / Т. Пастушенко. – К., 2009. – 282с.
8. Усна жіноча історія. Повернення: Історіографія сільських жінок в контексті суспільно – історичних факторів радянського і перехідного періодів – К., 2003. – 372с.
9. Грінченко Г. Г. Між визволенням і визнанням: примусова праця в нацистській Німеччині в політичній пам'яті СРСР і ФРН часів «холодної війни»: Монографія / Г. Г. Грінченко. – Харків: НПМТ, 2010. – 336с.
10. Спогади – терни. Про моє життя німецьке. Спогади про перебування на примусових роботах у нацистській Німеччині/ гол. ред. Г. Г. Грінченко; у поряд. І. Є Реброва; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, Схід. ін-т. – Х.: Право, 2008. – 447с.
11. Невигадане. Усні історії остарбайтерів / Авт. – упорядн., ред., вступ. ст. Г. Г. Грінченко. - Харків, 2004. – 236с.
12. Антонов П. Средневековое европейское общество. / П. Антонов. // Преподавание истории в школе. – 2006. - №8. – С. 77 – 78.
13. Ветров І. Г., Камбалова Я. М., Гужева Н. С. Всесвітня історія. Новий час (XV - XVIII ст.). 8клас. Книжка для вчителя: календарне планування та розробки уроків. / І. Г. Ветров., Я. М. Камбалова, Н. С. Гужева. – К.: Грамота, 2008. – 256с.
14. Єрмоленко А. О. Усі уроки до курсу «Історія України». 9клас. / А. О. Єрмоленко, О. П. Мокрогуз. – Х.: Основа, 2009. -254с.
15. Куликова Л. Вторгнення дорійців в Грецію. Господарство, суспільний лад, приватне життя давніх греків. / Л. Куликова. // Історія в школі. – 2007. -№7-8. – С. 51-56.
16. Охредько О. Е. Історія середніх віків. 7клас: розширене календарне планування уроків. / О. Е. Охредько. – Х.: Веста; Ранок, 2007. – С. 64.
17. Подобеда О. Історія України. 9клас: розробки уроків. / О. Подобеда. – Х.: Ранок, 2009. -320с. (Майстер-клас).
18. Касавин І. Т., Шавелев С. П. Аналіз повсякденности. / І. Т. Касавин, С. П. Шавелев. – М., 2004. – С.21.

УДК 3.37

Стукало Н.В., Пащенко О.В.,
Дніпропетровський національний
університет імені Олеся Гончара

Огляд міжнародного ринку онлайн-освітніх послуг

У статті розглянуто питання становлення та розвитку онлайн-навчання у світі. Охарактеризовано провідні освітні онлайн-програми та проекти. Проаналізовано досвід країн по впровадженню й фінансуванню онлайн-освіти.

Ключові слова: *онлайн-освіта, електронні ресурси, онлайн-курси та освітні програми, фінансова підтримка.*

В статье рассмотрены вопросы становления и развития онлайн-обучения в мире. Охарактеризованы ведущие образовательные онлайн- программы и проекты. Проанализирован опыт стран по внедрению и финансированию онлайн-обучения.

Ключевые слова: *онлайн-образование, электронные ресурсы, онлайн- курсы и образовательные программы, финансовая поддержка.*

The problems of the formation and development of e-learning in the world were considered. Leading online educational programs and projects were characterized. The experience of the countries on the implementation and financing of online learning were analyzed.

Key words: online education, electronic resources, online courses and educational programs, financial support.

Постановка проблеми. Онлайн-освіта є найперспективнішою та інноваційною формою навчання університетів майбутнього. Бурхливий розвиток даного сектору зумовлений становленням нової парадигми освіти інформаційного суспільства. Розповсюдження та використання інформаційно-комунікаційних технологій сприяє змінам практично в усіх сферах діяльності, й сфера навчання не є винятком. Виклики часу та ринку праці відіграють вирішальну роль у стимулюванні розвитку та формуванні попиту на онлайн освітні послуги. Наприклад, переважна більшість студентів-магістрів вже не хоче і не може «сидіти за партами», оскільки є потреба працювати та заробляти гроші, бажання та необхідність подорожувати, прагнення здобувати освіту за кордоном. Розвиток концепції LifeLongLearning так само вимагає нових підходів до навчання і здатність вузів надавати освітні послуги усім будь-де і будь-коли. Впровадження онлайн-форми навчання відкриває масу нових можливостей та переваг для університетів, зокрема інтернаціоналізації вищої освіти України; надання якісних освітніх послуг для людей з особливими потребами та тих, що знаходяться в географічно віддалених регіонах; економії аудиторного фонду та енергоносіїв; уникнення корупції тощо.

Мета статті –проаналізувати сучасний стан та тенденції розвитку міжнародного ринку онлайн-освітніх послуг.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням розвитку онлайн-освіти, її економічного значення та впливу на підвищення продуктивності праці приділяють увагу переважно західні економісти: М.Блауг, Г.Беккер, Е.Денісон, М.Карной, Я.Мінсер, Л. Туроу, Е. Ханушек та ін. Серед вітчизняних дослідників можна виділити таких вчених, як А. Головач, О.Грішнова, М. Долішній, В.Паламарчук, В.Юхименко та ін. Незважаючи на те, що онлайн-навчання називають освітньою системою XXI століття, його роль лишається не до кінця розкритою, а в українському суспільстві взагалі зберігається скептичне ставлення до онлайн-освіти.

Основні результати дослідження. Міжнародний ринок онлайн-освіти стрімко розвивається, хоча тривалий час він перебував у стадії зародження – першімайданчики з'явилися ще в 90-і роки, а перший значний проект (MIT OpenCourseWare) – в 2002 р. Справжній зліт ринку відбувся в 2012 р., коли були запущені три найбільші майданчики: Coursera, EDX і Udacity[1]. Також до найбільших онлайн-ресурсів у даній сфері можна віднести такі, як Udeemy, Lynda, KhanAcademy, MITOpenCourseWare та інші. Буквально за кілька років онлайн-освіта стала надзвичайно популярною, а ринок онлайн-навчання привертає увагу безлічі інвесторів. Слухачами Топ-10 світових ресурсів в області онлайн-освіти є близько 20 млн осіб, а сукупні інвестиції в ці ресурси перевищили 300 млн дол. [1].

Основним типом онлайн-освіти є так звані MOOCS – масові відкриті онлайн-курси з інтерактивною участю, призначені для необмеженої кількості слухачів. Також експерти компанії **J'son&PartnersConsulting** виділяють наступні критерії типологізації гравців у галузі онлайн-освітніх послуг [1]:

1. За вартістю: безкоштовні, платні і Freemium. В рамках останньої моделі сам процес навчання є безкоштовним, а складання іспиту або отримання сертифіката про пройдений курс – платною послугою.

2. За часом: Fixed time courses (фіксовані тимчасові курси) і відкритий графік. У рамках першої моделі курси прив'язані до розкладу і проходять тільки в певний час, у другому випадку курс доступний завжди.

3. За авторством курсів: користувальницькі курси і професійні. В рамках користувальницьких курсів розміщується інформація від користувачів (зазвичай у формі відеороликів). Професійна модель припускає, що весь процес створення курсу компанія бере на себе.

4. За кількістю слухачів: без обмеження і з обмеженням (зазвичай, не більше 50 слухачів).

5. За процесом навчання: курси без супроводу і курси з супроводом. В рамках першої моделі пропонується тільки одностороння передача інформації, друга модель передбачає спілкування викладача зі студентами, в т.ч. перевірку отриманих знань.

Найбільш перспективними є гібридні моделі, що пропонують blended learning – суміш онлайн- і офлайн-навчання. Наприклад, одна з трьох найбільших американських платформ Udacity недавно перейшла саме на цю модель. Починаючи з 2014 року, платформа пропонує платні курси з постійним супроводом, перевіркою завдань, зворотним зв'язком і дипломами як альтернативу безкоштовним самостійним курсам. Курси створюються на кошти компаній, зацікавлених в кваліфікованих працівниках і супроводжуються їх експертами [1].

Світові експерти наукової сфери вважають, що онлайн-освіта найбільш перспективна з точки зору додаткової професійної підготовки та перепідготовки кадрів. Більш того, такі великі компанії, як MasterCard, AT&T та Shell, використовують деякі курси в якості тренінгів для своїх співробітників[4]. Основний плюс онлайн-занять в тому, що вони можуть відносно швидко і широко донести до аудиторії правильний і найкращий освітній матеріал. Мінус полягає в необхідності високої мотивації, тому що важко пройти курс від початку до кінця онлайн. Відома статистика журналу Forbes [3], що досить велика кількість людей (до 80 %), які починають курс, його не закінчує.

Слід зазначити, що Forbes обрав п'ять найкращих онлайн-програм з бізнес-тематики від провідних університетів світу до кінця 2014 року (табл. 1). При цьому обрані курси пропонуються на найбільшій та найпопулярнішій платформі в сфері масової онлайн-освіти Coursera. Влітку 2014 року даний онлайн-ресурс залучив 43 млн дол. інвестицій від GSV Capital, International Finance Corporation, Laureate Education та Юрія Мільнера. Станом на вересень 2014 року в Coursera зареєстровано понад 10 млн користувачів, які проходять більше 840 курсів від 114 освітніх установ[2].

Таблиця 1

Найкращі бізнес-курси онлайн до кінця 2014 року

Назва бізнес-курсу	Університет	Автор курсу	Тривалість програми	Ціль програми
Інновації для підприємців: від ідеї до ринку	<i>Мерлендський університет у Коледж-Парку</i>	Доктор Томас Межва	<i>4 тижні, 3-5 годин на тиждень</i>	Курс присвячений розкриттю основних кроків запуску інноваційного продукту/проекту та стратегій підтримки конкурентної переваги на ринку
Аналіз глобальних трендів для бізнесу та суспільства	<i>Уортонська школа бізнесу при Пенсільванському університеті</i>	Мауро Гуйен	<i>7 тижнів, 3-4 години на тиждень</i>	Лекції присвячені сценаріям розвитку глобальних ринків та змінам розстановки сил у XXI столітті
Менеджмент міжнародних організацій	<i>Женевський університет</i>	Професор Гілберт Пробст	<i>5 тижнів, 2-3 години на тиждень</i>	Програма пропонує огляд управлінських проблем міжнародних організацій. Висвітлює основні галузі управління: від обрання стратегії до її здійснення за допомогою маркетингу та залучення інвестицій
Стратегія в	<i>Пенсільванський</i>	Пітер Фрумкін,	6 тижнів,	Даний курс надає

мистецтві та культурі	<i>університет</i>	Рассел Виллис Тейлор	4-6 годин на тиждень	можливість ознайомитися з міжнародними практиками та ідеями в сфері мистецтва та культури
Фінансування нового підприємства: залучення капіталів у стартап для підприємців	<i>Мерілендський університет у Коледж-Парку</i>	Майкл Пратт	<i>4 тижні, 3-5 годин на тиждень</i>	Лекції курсу розкривають проблеми залучення капіталу у бізнес, а також як обрати можливих партнерів, підготувати бізнес-план потенційним інвесторам, провести презентацію та залучити інвестиції у проект

Розроблено авторами за даними Forbes [2]

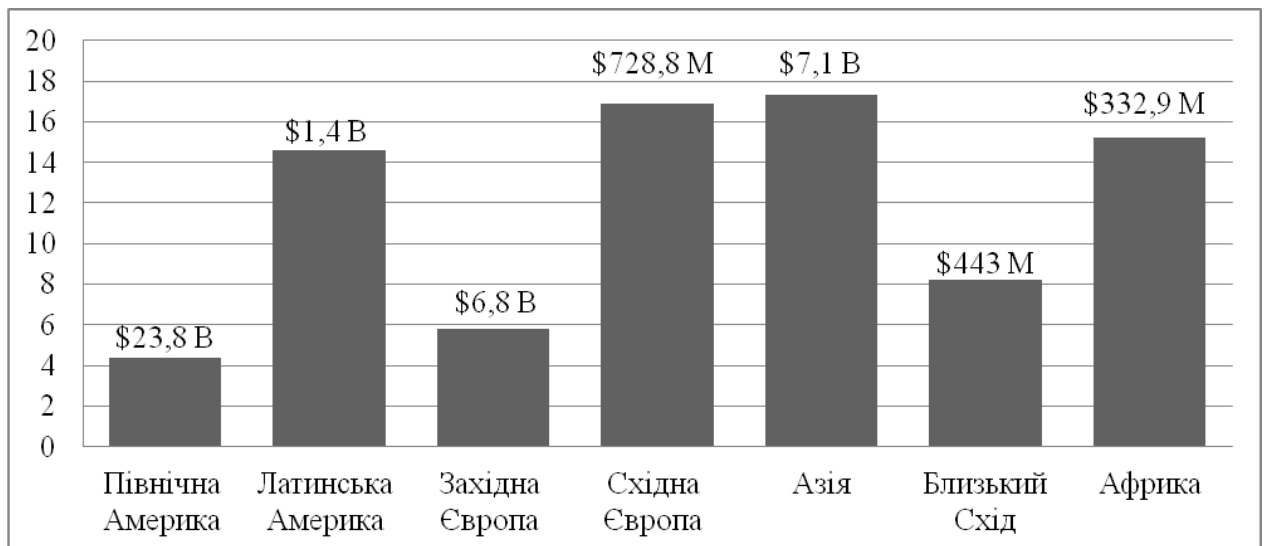

Рис. 1. Темпи зростання ринку онлайн-освіти по регіонам світу у 2013 р., % [4].

Можна сказати, що кожен з регіонів світу має свої особливості з точки зору факторів, що стимулюють цей ринок. Наприклад, Азія має найвищі в світі темпи зростання онлайн-ринку (17,3 %). Що стосується доходів, вони досягли позначки в 7,1 млрд дол. в 2013 році й очікується збільшення до 11,5 млрд дол. до 2016 року. Ключовими стимулами розвитку ринку є збільшення урядових ініціатив для сприяння онлайн-навчання, зростаюче впровадження технології, брак якісної освіти, чинники зручності та доступності.

Надзвичайно швидко розвивається індійський ринок онлайн-освіти. Прогнозується, що щорічні темпи приросту сягатимуть 18,4 % до 2018 року [4]. Такі тенденції викликані урядовими ініціативами щодо реєстрації студентів у системі вищої освіти та дистанційного навчання. Також причиною розвитку даного ринку виступають мобільні технології, які дають змогу широкого доступу. В першу чергу онлайн-освіта в Індії націлена на розвиток сільськогосподарського сектору, а також підвищення кваліфікації управлінського персоналу компаній.

Як уже зазначалось, Східна Європа займає друге місце у світі по зростанню об'ємів ринку онлайн-освіти, в першу чергу завдяки темпам росту російського ринку. Доходи регіону у 2013 році склали 728,8 млн дол. (річний приріст 16,9 %), причому за прогнозами експертів у 2016 році очікується збільшення до 1,2 млрд дол. Основними драйверами цього зростання є

державні інвестиції і присутність численних стартапів, що спрямовані на розвиток технологій для навчальних цілей.

В Африці ключову роль у розвитку інформаційних і комунікаційних технологій для освіти відіграють не лише уряди, а й міжнародні органи, такі як ЮНЕСКО, що інвестує значні кошти в розвиток сучасної бази для освіти в регіоні. Доходи даного ринку онлайн-освіти у 2013 році склали 332,9 млн дол. (15,2 % річного приросту), у 2016 році очікується зростання до 512,7 млн дол.

Доходи сектору онлайн-навчання в Латинській Америці в 2013 році склали 1,4 млрд дол. В 2016 році прогнозується досягнення позначки у 2,2 млрд дол. Це еквівалентно щорічним темпам росту на 14,6%, причому в Бразилії на 21,5 %, Колумбії – 18,6 %, Болівії – 17,8 % та Чилі – 14,4 %. Взагалі на сьогоднішній день більшість послуг онлайн-освіти в регіоні надаються закордонними установами [4].

Північна Америка є найбільш зрілим ринком онлайн-освіти в світі. У той час як темпи зростання на цьому ринку низькі в порівнянні з іншими регіонами світу (4,4 %), доходи, отримані на цьому ринку, надзвичайно високі – 23,8 млрд дол. (2013 р.). Прогнозується, що прибутки на північноамериканському ринку досягнуть 27,1 млрд дол. у 2016 р.

Західна Європа є другим за величиною в світі ринком онлайн-продуктів і послуг після Північної Америки. Але, за прогнозами, Азія у 2016 році повинна зайняти дану позицію. На сьогоднішній день в онлайн-освіті на європейському ринку зацікавлені малі та середні підприємства, а також великі корпорації. Доходи на ринку у 2013 році склали 6,8 млрд дол. (річний приріст 5,8 %), прогноз на 2016 р. – 8,1 млрд дол.

Ринок онлайн-освітніх послуг на Близькому Сході також швидко зростає завдяки ініціативам урядів, приватних шкіл та корпорацій. У 2013 р. доходи даного ринку склали 443 млн дол., а щорічний приріст – 8,2 %. Найвищі темпи зростання спостерігаються в Омані на 19,6 %, далі йдуть Ліван (16,0 %), Туреччина (12,9 %), Кувейт (12,6 %) і Катар (11,3 %). Наприклад, SultanQaboosUniversity (SQU) регулярно надає професійні семінари для розвитку своїх співробітників. На сьогоднішній день більше 200 співробітників взяли участь у таких семінарах.

За оцінками світових експертів, передбачається, що у 2016 році ринок онлайн-освіти складатиме в Америці 53 % від обсягу світового ринку, в Азії – 22 %, Європі – 16 %, інші – 9 % [4].

Варто зазначити, що світовими лідерами за онлайн-освітою є наступні країни:

1. США є безумовним лідером у даній галузі в сучасному світі, з сотнями онлайн-коледжів і тисячами інтернет-курсів, доступних для студентів. На сьогоднішній день 6 млн студентів в США приймають принаймні один онлайн-курс, що складає майже третину від загальної кількості студентів. При цьому 65 % вищих навчальних закладів вважають, що онлайн-навчання є важливою частиною їх довгострокової стратегії. Деякі з програм розроблені для отримання різних ступенів освіти (наприклад, магістра та доктора). Міжнародним зразком онлайн-освіти є Массачусетський технологічний інститут.

2. Індія відіграє важливу роль у зростанні онлайн-можливостей для навчання. За останні кілька десятиліть країна розвинула велику кількість університетів і коледжів світового класу; їх онлайн-програми користуються популярністю по всій Азії.

3. В даний час Китай є батьківщиною майже 70 різних онлайн-коледжів, при чому прогнозується, що їх кількість збільшиться в найближчі роки в цілях задоволення високого попиту на онлайн-можливості для навчання. Такий попит викликаний у першу чергу інтересами корпорацій в отриманні висококваліфікованої робочої сили [5].

4. Коли справа доходить до досягнень в галузі електронного навчання в країнах Азії, Південна Корея виступає провідною країною із сильною і зростаючою індустрією високих технологій. В останні роки, ряд університетів в Південній Кореї почали пропонувати онлайн-курси, і в даний час країна має 17 онлайн-коледжів. Вони використовують свої ресурси, щоб не тільки навчити корейських студентів, але й в інших країнах по всьому світу, пропонуючи курси англійською мовою.

5. Однією з найбільших електронних навчальних шкіл Малайзії є Азіатський електронний університет, заснований в Куала-Лумпур. Цей університет пропонує освіту в 31

країні Азії, і має партнерські відносини із значною кількістю шкіл з приводу забезпечення онлайн-програм, навіть розробляє програму MBA через Міжнародні бізнес-школи в Данії.

6. Онлайн-освіта у Великобританії розвивалася протягом досить довгого часу, але найбільший інтерес спостерігається з 2011 р. Уряд країни інвестує 100 млн фунтів стерлінгів в онлайн-освіту, щоб допомогти нації побудувати свій бренд, розвивати кращі онлайн-освітні ресурси і стати великим міжнародним гравцем на ринку дистанційного навчання.

7. За останні п'ять років ринок онлайн-освіти в Австралії збільшився майже на 20 %. В даний час основними гравцями на австралійському ринку є відкриті університети країни, хоча багато малих шкіл також залучають неабияку кількість студентів. Дуже важливим напрямом в країні є розвиток програм, спрямованих на залучення студентів із Азії. Прогнозується, що кількість іноземних студентів збільшиться до декількох мільйонів протягом наступних 10 років, що виведе Австралію на перші позиції у світі у даній сфері [5].

Ключовими гравцями на світовому ринку онлайн-освітніх послуг виступають такі університети, як:

1. Відкритий Університет Великобританії (Open University), Університет Дербі – державний університет Англії (University Of Derby). Також провідними університетами на ринку країни виступають Оксфордський університет, Лондонський університет, Кембриджський університет та інші, які пропонують більше 2600 онлайн-курсів та освітніх програм.

2. Університет штату Меріленд – Університетський Коледж в США (University Of Maryland – University College), Університет онлайн-навчання у Філадельфії (Drexel University Online). Ці університети охоплюють весь спектр програм: мистецтво і гуманітарні науки, бізнес та управління, комп'ютерні та інформаційні технології, галузь охорони здоров'я, право та інші науки.

3. Державний університет Індонезії (Universitas Terbuka (Indonesia Open University)).

4. Національний відкритий університет Індії (Indira Gandhi National Open University (IGNOU)). Кількість студентів даного університету перевищує 300 тис. чол., основними напрямками навчання є сільське господарство, право, туризм і готельна справа, комп'ютерні та інформаційні науки, журналістика і нові дослідження ЗМІ, технічні та гуманітарні науки, медичні науки та образотворче мистецтво.

5. Університет Південної Африки (University of South Africa (UNISA)). Він нараховує близько 300 тис. студентів і пропонує такі напрямки навчання, як сільське господарство, науки про навколишнє середовище, гуманітарні та технічні науки, право, бізнес та інші.

Кількість учнів у цих, так званих «мегауніверситетах», коливається від приблизно 100 тис. до більш ніж 500 тис. студентів по всьому світу [6].

Відповідно до результатів нового дослідження Frost & Sullivan «Аналіз глобального ринку рішень для запису лекцій» (Analysis of the Global Lecture Capture Solutions (LCS), в 2013 р. обсяг виручки підприємств на даному ринку склав 162 млн дол. і, згідно з прогнозами, досягне 592,2 млн дол. до 2019 (середньорічний темп росту на рівні 24,1%) [7]. До основних гравців на ринку онлайн-освітніх послуг відносяться: Pearson, Apollo Group INC, Benesse, The Washingtonpost Company, Mc Graw Hill, Career Education, Cengage Learning, K-12, Blackboard, Capella University, Scholastic[4].

Потрібно зазначити, що венчурний капітал в онлайн-освіту за останні 5 років склав 6 млрд дол. Ще однією тенденцією є зростання ринку корпоративного онлайн-навчання, який залучає великі інвестиції з усього світу. США є найактивнішим глобальним отримувачем коштів для освіти, на Європу припадає тільки 6% від загального обсягу по збору коштів [4].

Висновки. Ринок онлайн-освітніх послуг розвивається швидкими темпами в останні кілька років і університети майбутнього не можна уявити без використання прогресивних форм навчання та застосування інформаційних технологій. Впровадження онлайн-програм створює безліч переваг для усіх учасників освітнього процесу: студентів, викладачів, університетів, роботодавців та суспільства в цілому. Онлайн-навчання є самостійною формою, що базується на інтеграції педагогічних інструментів та інформаційних технологій. Можливості, які відкриває дистанційна форма освіти перед студентами нашого часу, складно переоцінити: рівний доступ до інформації, зручність та гнучкість, мобільність та

інтернаціоналізація онлайнної форми навчання, широкі можливості вибору програм, спеціальностей, модулів тощо – це основні переваги платформ онлайн-освіти. З іншого боку, компанії зацікавлені у таких проектах з підвищення кваліфікації працівників, тому що це дає змогу скоротити витрати на навчання, підвищити продуктивність праці без відриву від виробництва. Враховуючи, що провідні міжнародні університети пропонують безліч програм онлайн-освіти, серед яких курси на отримання сертифікатів по підвищенню кваліфікації, дипломів бакалавра, магістра та PhD програми, онлайн-навчання дає змогу сформувати висококваліфіковану робочу силу, науковий потенціал країни та підвищити її конкурентоспроможність на світовій арені.

ЛІТЕРАТУРА

1. Офіційний сайт міжнародної компанії J'son&Partners Consulting. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.json.ru/>
2. Борода М. П'ять найкращих бізнес-курсів онлайн до кінця року / М. Борода // Forbes, 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forbes.ua/ua/lifestyle/1381936-5-najkrashchih-biznes-kursiv-onlajn-do-kincy-a-roku>
3. Офіційний сайт журналу Forbes. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forbes.ua>
4. E-Learning Market Trends & Forecast: 2014 - 2016 Report. Docebo, March 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.docebo.com/landing/contactform/elearning-market-trends-and-forecast-2014-2016-docebo-report.pdf>
5. Офіційний сайт ICEF Monitor (International Consultants for Education and Fairs). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://monitor.icef.com/2012/06/8-countries-leading-the-way-in-online-education/>
6. Banks K. Distance Learning – Global Trends and Options / K'Lee Banks // Anglia Ruskin University, 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.masterstudies.com/news/Distance-Learning-Global-Trends-and-Options-323/>
7. Офіційний сайт ділового порталу TAdviser. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tadviser.ru/index.php>

Jacek Szymala, Uniwersytet Wrocławski

Dydaktyka historii w kinie. Zarys

Historia w kinie to niewątpliwie dyscyplina nowa. Trudno zatem znaleźć jednoznaczne wskazówki dla nauczających tego przedmiotu (lub przynajmniej metody), czy to w szkole średniej, czy uczelni wyższej. Niniejszy tekst to jedynie skromna propozycja, poparta analizą literatury przedmiotu w zakresie metodologii historii w kinie oraz niewielkiego doświadczenia dydaktycznego - otóż w roku akademickim 2014-2015 prowadzę zajęcia konwersatoryjne zatytułowane "Historia nowożytna (XVI-XVIII w.) w kinie" w Instytucie Kulturoznawstwa Uniwersytetu Wrocławskiego. Nie zawiera jednolitej recepty, jedynie otwarty zbiór propozycji i wskazówek, wzbogacony pytaniami badawczymi.

Zróbmy na początku kilka uwag praktycznych. Istotny jest bowiem poziom szkolnictwa, gdzie chcemy uczyć historii w kinie. Oczywiście, że głębiej i na większym poziomie abstrakcji możemy przedmiot potraktować ze studentami niż uczniami szkoły średniej. Kolejnym założeniem jest ilość i częstotliwość zajęć, jakie możemy poświęcić na realizację celu. Jeśli chodzi o proporcje, statystycznie więcej styczności z historią (czy innymi przedmiotami, gdzie możemy wykorzystać elementy historii w kinie) mają uczniowie szkół średnich, niż studenci. Wynika to z prostej przyczyny powszechnego obowiązku szkolnego do ukończenia pełnoletności w naszym kraju.

W każdym razie nieodzowne wydaje się ilustrowanie materiału teoretycznego (tekstu) filmami i analiza na ich podstawie. Sprawą drugorzędną jest kolejność - czy nauczyciel rozpocznie od teorii, zadając do domu teksty na temat sposobów obrazowania historii na ekranie, czy też zacznie od części praktycznej czyli analizowania poszczególnych elementów świata przedstawionego w filmie (wówczas uczniowie mieliby sami dojść do wniosków teoretycznych, w odniesieniu do opracowań naukowych).

Wymienię kilka ogólnych opracowań teoretycznych na temat historii w kinie, bez - jeszcze - precyzowania czy chodzi o czasy starożytne, średniowieczne czy późniejsze. Wszystkie niżej wymienione nadają się jako część teoretyczna/wprowadzenie do problematyki i można je potraktować jako materiał do zajęć. Z zastrzeżeniem, by część teoretyczna nie stanowiła większości treści ich sumy - omawiany przedmiot pojmuję jako bardziej praktyczny, a jego cel upatruję w nabyciu umiejętności praktycznych analizowania dowolnego filmu pod kątem pokazanej w nim historii. Jeśli chodzi o naukę polską, wypada rozpocząć od połowy lat 70' XX wieku.

Dokładnie w połowie dekady na łamach czasopisma "Kino" pojawił się tekst-wywiad na 1 temat Rozumiec czy ilustrować historię? Wypowiadają się w nim historycy: średniowiecznik Bronisław Geremek i nowożytnicy Janusz Tazbir i Antoni Mączak. Dalej 2 warto wspomnieć o artykule Janusza Tazbira "Film - ostoja tradycyjnej historiografii", z tego samego 1975 r. oraz tekście zawartym kilka stron dalej Świadomość historyczna 3 polskiej sztuki współczesnej . Ostatni budują fragmenty dyskusji, jaka odbyła się w 4 Łagowie pomiędzy historykami różnych specjalizacji . Wspomniany Rafał Marszałek kilka lat później napisał opublikowany w częściach w dwóch numerach "Kina" artykuł Film i 5 historia. Sposoby i funkcje odtwarzania przeszłości" . Rozszerzeniem tych tez była blisko 6 500-stronicowa książka Marszałka z 1984 r. Filmowa pop-historia . Lata dziewięćdziesiąte 7 przynoszą opracowanie Film w szkolnej edukacji humanistycznej , zawierające konspekty lekcji (głównie języka polskiego) wykorzystujące filmy. Na temat funkcji filmu jako źródła historycznego wypowiadali się od lat siedemdziesiątych polscy historycy i metodolodzy historii tacy jak Jerzy Topolski, Andrzej Feliks Grabski czy Janusz Rulka (ten ostatni jest znany również jako autor podręczników szkolnych). Ich koncepcje zrekapitulowali 8 9 współcześnie Piotr Witek i Dorota Skotarczak.

Wśród badaczy zagranicznych wypada wymienić takie nazwiska jak: Robert 10 11 12 Rosenstone, Marc Ferro i Lino Micciche. Dwaj pierwsi to historycy XX wieku, ponadto filmowcy. Robert Rosenstone był na przykład konsultantem filmu o rewolucji w Rosji pod tytułem Czerwoni (Reds) z 1981 r. Łączy ich również obszar badawczy, jakim był Związek Radziecki; to pierwsi zachodni uczeni dopuszczeni do sowieckich archiwów.

Historyk lub filmoznawca (lub historyk sztuki, kulturoznawca, filolog czy ktokolwiek inny) stający przed zadaniem poprowadzenia bloku zajęć z dziedziny historii w kinie, oprócz narzędzi filmoznawczych, w postaci opracowań dotyczących języka i teorii filmu,

1 "Kino" 1975, nr 06, s. 10-15

2 "Kino" 1975, nr 10, s. 29-31

3 "Kino" 1975, nr 10, s. 36-39

4 Byli to: Władysław Jewsiewicki, Adam Kersten, Jan Rybkowski, Rafał Marszałek, Wojciech Wierzewski, Bolesław

Lewicki, Andrzej Spociński, Zygmunt Machwitz, Andrzej Werner, Andrzej Garlicki, Janusz Tazbir i Tomasz Burek.

Wierzewski jest znany m. in. jako autor monografii kina radzieckiego: Od "Czerwonych diabłów" do "Twego współczesnego ". Tradycja i współczesność kinematografii radzieckiej; oraz: Między klasyką a nowym kine, 1981

5 "Kino" 1981, nr 1, s. 27-30, nr 2, s. 29-34

6 Marszałek Rafał, Filmowa pop-historia, Warszawa 1984

7 Nurczyńska-Fidelska E., Parniewska B., Popiel-Popiołek E., Ulińska H. [red.] Fil m w szkolnej edukacji humanistycznej, Warszawa-Łódź 1993

8 Witek Piotr, Kultura - film - historia. Metodologiczne problemy doświadczenia audiowizualnego, Lublin 2005

9 Skotarczak Dorota [red.] Media audiowizualne w warsztacie historyka, Poznań 2008

10 Np. Rosenstone Robert, Film on history, history on fil , 2006

11 Zob. np. polski przekład antologii jego tekstów - Ferro Marc, Kino i historia, przeł. Falkowski Tomasz, Warszawa 2011

12 W polskim tłumaczeniu zob. np. Micciche Lino, Film i historia, 1979, przeł. Wertenstein Wanda [w:] "Kino" 1981, nr 07, s. 26-28 powinien mieć w zanadrzu i zaplecze w postaci historiografii. Przy czym optyka zmienia się w przypadku sfilmowania dziejów (postaci, ich strojów, ogólnie realiów) wieku X, XV czy XX. Stąd znawca dziejów XVII stulecia nie będzie odpowiednim kandydatem na nauczyciela historii średniowiecznej w kinie, podobnie jak starożytnik będzie z góry gorzej przygotowany do poprowadzenia zajęć z filmowej historii XIX w.

Przedstawię dalej kilka elementów filmowego świata przedstawionego, które można poddać analizie w trakcie zajęć. O tym, które, ile i jak dokładnie zostaną "przerobione" zdecydują ramy czasowe oraz kwalifikacje nauczyciela; powinien on też liczyć się z gustem uczniów (jeśli prowadzi zajęcia w technikum krawieckim, bardzo prawdopodobne że uczniowie będą woleli dowiedzieć się o strojach, niż dawnej broni). Będę się opierać na pracy Ryszarda Wagnera z 1974 r. pt. Film fabularny jako źródło historyczne¹³, w której autor wskazuje kolejne kroki badawcze.

Wagner na początku sugeruje sprawdzić (ustalić) czas powstania filmu. Nie jest to aż tak ważne, jeśli nie zajmujemy się filmem jako źródłem czyli bezpośrednio obrazem XX wieku. Poza tym nauczyciel to niekoniecznie naukowiec-archiwista - dysponuje dziełami powszechnie dostępnymi, których twórcy i czas premiery są znane. Znając datę powstania, nauczyciel może rozpocząć dyskusję od pytania o obowiązującą wówczas historiografię (dlaczego od powstania do premiery upłynęło tyle lat? Czy można się spodziewać, że film będzie całkowicie odbiegał od oficjalnej historiografii? Jak można w filmie ukryć niepopularne w kręgach rządowych poglądy na historię?). Byłyby to hipotezy, czekające potwierdzenia lub zaprzeczenia po seansie. W przypadku ograniczonego czasu nauczyciel może zastosować jedną z dwóch zasygnalizowanych form - albo na początku dyskusji wokół hipotez, albo na końcu (po obejrzeniu) - rozmowy a posteriori.

W tym miejscu warto zapoznać uczniów z kontekstem - mikrohistorią kina. Jeśli na przykład tematem zajęć będzie filmowy obraz powstania Chmielnickiego w oparciu o Ogniem i mieczem (1999), nauczyciel powinien przybliżyć inne powstałe wizualizacje biografii kozackiego hetmana. Podobnie jak w dydaktyce historii słusznie jest uczyć krytyki źródeł i wskazywać, że "jedno źródło to żadne źródło". Pomoże to rozwinąć wyobraźnię, świadomość i myślenie historyczne ucznia/studenta.

Dalej należy przejść do meritum czyli zbadania poszczególnych dziedzin kinematografii jako źródeł. W dowolnej kolejności, jawi się nam na przykład scenografia.

Jednym z jej elementów jest krajobraz. Zadajemy wówczas pytanie o zgodność filmowych plenerów z autentycznymi miejscami. Jeśli nawet film nakręcono w oryginalnej scenerii, trzeba jeszcze sprawdzić czy jej widok się nie zmienił przed pojawieniem się kamery. Po 13 Wagner Ryszard, Film fabularny jako źródło historyczne, Warszawa 1974 drugie, niektóre sceny, kręcone w atelier, ludzako przypominają plenery prawdziwych przestrzeni. Dalej badacz ma przed sobą urbanistykę i architekturę, stanowiące tło większości filmów. Podobnie trzeba zbadać czy twórcy filmu w kwestii wyglądu miast bazowali na źródłach czy tylko opracowaniach (zachowana dokumentacja wyglądu danego obiektu mogła pochodzić z czasów późniejszych niż pokazane na ekranie). Ważne są także mała architektura, wnętrza, rekwizyty i stroje. Mam na myśli nie tylko rozstrzygnięcie czy meble pochodzą z epoki, istotne jest też ich rozstawienie. Podobnie ze strojami, w ich skład bowiem wchodzi również fryzury i makijaż, często w filmach nie stylizowane na XVI czy XVII w., tylko współczesne. Widać to np. w makijażu Jadwigi Smosarskiej w roli Barbary Radziwiłłówny – jest typowy dla lat 30 XX wieku.

Kolejną sprawą są gesty i emocje, jakich używają bohaterowie filmu, rzadko podobne do tych, jakimi posługiwali się ludzie czasów historycznych. Można zwrócić uwagę na filmowy obraz śmierci; także stosunek do zjawisk przyrody może być przedmiotem analizy. Inaczej postrzegano też chorobę czy klęski żywiołowe np. w XVII i XVIII wieku, jeszcze inaczej współcześnie (w czasie powstania filmu). Osobne miejsce zajmuje muzyka w filmie. Tu wypada odpowiedzieć na pytanie czy jest to muzyka z epoki w wykonaniu współczesnym czy na instrumentach oryginalnych z XVI czy XIX w., czy też w „klimat” epoki wprowadza widza kompozycja współczesna. Zdarzają się również połączenia w jednym filmie kilku metod, co nie dotyczy tylko muzyki, ale i wcześniej wymienionych aspektów.

Niezależnie można także przyjrzeć się roli historyka jako konsultanta historycznego.

Wstępnie podzieliłbym ją na trzy etapy . Pierwszy – bierny – to pisanie przez historyka historii tradycyjnej, na której może oprzeć się twórca filmu (scenarzysta, reżyser, historyk konsultujący film – tu jest jego aktywna rola i tym samym drugi etap). Trzeci i ostatni to również część mniej twórcza od konsultacji właściwej, dosłownej, podczas kręcenia filmu, będzie to popremierowa recepcja filmu, a także literatura historyczna powstała po produkcji. Powyższe rozważania wpisują się w metodę badań zwaną historiofotią. To określenie analogiczne do historiografii, z różnicą że zajmujące się źródłem audiowizualnym, nie tradycyjnym pisanym. Zapoczątkował je Hayden White.

W mojej praktyce dydaktycznej zrealizowałem to w ten sposób, że po dwóch pierwszych zajęciach teoretycznych (gdzie omawialiśmy ze studentami poszczególne koncepcje przenoszenia historii na ekran), na kolejnych spotkaniach zaplanowałem zająć się kolejno strojami, rolą konsultanta historycznego, muzyką filmową itd. Do treści poszczególnych zajęć doбираłem ponadto filmy z różnych kręgów kulturowych, wspólnym mianownikiem i warunkiem było obrazowanie historii XVI-XVIII w. Rzecz jasna, w razie analizy stroju, studenci mieli za zadanie zapoznać się z opracowaniem na temat strojów w epoce pokazanej w filmie, analogicznie w przypadku broni, architektury itd.

Niżej przedstawiam w postaci tabeli zagadnienia, które zleciłem studentom jako formę pracy zaliczeniowej. Otóż spośród kilku(nastu) perspektyw należało wybrać jedną i według niej przeanalizować wybrany film obrazujący realia XVI-XVIII wieku. Całość powinna się zamknąć w 2-3 stronach, w przypadkach ambitnych prac dopuściłem oczywiście możliwość tekstu dłuższego.

Tytuły analizowanych filmów

Aspekt analizy A B C itd.

Konsultacja

historyczna

Muzyka filmowa

Rola sacrum

Obraz śmierci

Stroje

Architektura

Aktorstwo

Krajobraz

Militaria

Meble itd.

Nasuwa się pytanie - jak uczyć historii w kinie. Otóż na poziomie szkoły średniej zasadne wydają się porównania kadrów filmowych (względnie ujęć i scen, nawet sekwencji i fragmentów filmów) do tradycyjnej historiografii, np. kronik, pamiętników itd.

Niejednokrotnie na egzaminie maturalnym w naszym kraju wśród zadań pojawiają się do interpretacji reprodukcje dzieł sztuki. Również sztuka filmowa ma pełne prawo stać się dziedziną, skąd mogą czerpać egzaminatorzy takich ćwiczeń. Kto wie czy w przyszłości matura nie stanie się bliska telewizyjnym teleturniejom, w których zawodnicy muszą się zmierzyć z analizą lub interpretacją "tekstu" audiowizualnego (np. proste pozornie pytanie "z którego filmu pochodzi ten fragment?" lub "które stulecie obrazuje wyświetlony fragment filmu?") Konkludując, należy pamiętać, żeby uczyć rozumienia historii, nie faktografii. Filmy są doskonałym narzędziem pracy historyka w funkcji nauczyciela. Potrafią wyrazić emocje, zobrazować śmierć, cierpienie, miłość, czułość - mogą dać coś więcej niż tradycyjna historiografia. Różnica opiera się na jakości, bowiem jak chodzi o ilość - kontrowersje budzi pytanie "ile stron książki historycznej można pokazać na ekranie w kilku kadrach?". Mówi o tym Robert Rosenstone, posługując się przykładem pocisku wystrzelonego w kierunku prezydenta Kennedy'ego - jeśli umieścić kilka kamer w różnych miejscach, nie trzeba uciekać się do montażu żeby uchwycić całość zamachu na taśmie filmowej.

Podobnie zresztą pomyślała Leni Riefenstahl, filmując sławny zjazd partii - nie mogąc tego powtórzyć ani zainscenizować, zorganizowała kilkadziesiąt zespołów operatorów, którzy symultanicznie nakręcili przemówienia Hitlera i innych polityków, w efekcie czego powstał film propagandowy.

Татаринов М.В., завідувач Центру методичної роботи з керівними кадрами Комунального вищого навчального закладу «Харківська академія неперервної освіти», вчитель історії Харківської загальноосвітньої школи I-III ступенів №104 Харківської міської ради Харківської області, вчитель вищої категорії, вчитель-методист, відмінник освіти України

Створення та розвиток регіональної безперервної системи курсів духовно-морального спрямування у загальноосвітніх навчальних закладах різних типів і форм власності Харківської області

У статті розглядається ефективний педагогічно-управлінський досвід створення у Харківській області системи курсів духовно-морального виховання та подальше запровадження регіонального навчального предмета варіативної складової робочих навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів різних типів і форм власності «Православна культура Слобожанщини». Аналізуються нормативно-правові, організаційні та науково-методичні засади поетапного запровадження в школах, навчально-виховних комплексах, окремих гімназіях і ліцеях Харківщини регіонального світського, історико-герменевтичного курсу духовно-морального спрямування «Православна культура Слобожанщини».

В статье рассматривается эффективный педагогическо-управленческий опыт создания в Харьковской области системы курсов духовно-моральной направленности и дальнейшее внедрение регионального учебного предмета вариативной составляющей рабочих учебных планов общеобразовательных учебных заведений разных типов и форм собственности «Православная культура Слобожанщины». Проанализированы нормативно-правовые, организационные и научно-методические основы поэтапного введения в школах, учебно-воспитательных комплексах, отдельных гимназиях и лицеях Харьковщины регионального светского, историко-герменевтического курса духовно-моральной направленности «Православная культура Слобожанщины».

The article deals with the stages of the implementation of the regional spiritual and moral direction course «Orthodox culture of Slobozhanshchina» in secondary schools of the Kharkiv region. The priority directions of scientific-methodical, organizational and informative work of the Region Institution of Postgraduate Education – Kharkiv Academy of Continuous Education – are analyzed. The prospects for future work are defined in order to expand the network of secondary schools in Kharkiv region, where students will be taught the subject «Orthodox culture of Slobozhanshchina» in class.

Ключові поняття та слова: православна культура; Слобожанщина; навчальний предмет, духовно-моральне спрямування; загальноосвітній навчальний заклад; факультативний курс; спеціальний курс.

У жовтні 2014 року виповнилося чотири роки від того, як уперше в семи базових (опорних) загальноосвітніх навчальних закладах різних типів і форм власності Харківської області було запроваджено за письмовою згодою батьків учнів п'ятих класів навчання останніх предмету за вибором «Православна культура Слобожанщини». У 2014/2015 навчальному році цей регіональний навчальний предмет варіативної складової робочих навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів різних типів і форм власності, котрий на теперішній час є або факультативним або спеціальним курсом, активно викладається для учнів 5-х класів 414-ти загальноосвітніх навчальних закладів різних типів, 6-х класів 422-х загальноосвітніх навчальних

закладів різних типів, 7-х класів 344-х загальноосвітніх навчальних закладів різних типів, 8-х класів 383-х загальноосвітніх навчальних закладів різних типів і 10-х класів 7-ми загальноосвітніх навчальних закладів. Статистичні дані, що наведено свідчать про те, що навчальний предмет «Православна культура Слобожанщини» посів органічне місце серед інших навчальних предметів регіонального компоненту, є актуальним та користується підтримкою широкої учнівської, педагогічної та батьківської громадськості. В Україні це перший вдалий регіональний пілотний проект, що був започаткований відповідно до рішення Харківської обласної ради від 15 вересня 2010 № 1835-V «Про внесення змін до регіональної Програми духовно-морального відродження і збереження історичної правди на 2010–2015 роки, затвердженої рішенням обласної ради від 17 червня 2010 № 1709-V», та на виконання наказу Головного управління освіти і науки (тепер – Департаменту науки і освіти) Харківської обласної державної адміністрації від 02.11.2010 № 579 «Про запровадження в загальноосвітніх навчальних закладах Харківської області пілотного проекту «Православна культура Слобожанщини».

Певний досвід із вивчення предметів духовно-морального спрямування в загальноосвітніх навчальних закладах України (навчальні предмети «Етика», «Основи християнської етики», «Основи релігійної етики») вперше було узагальнено на національному рівні у 2006 році [5].

Одночасно у справі створення саме регіонального компонента духовно-моральної складової навчально-виховного процесу в класах основної та старшої шкіл наявні організаційно-правові, науково-методичні проблеми, що потребують подальшого поетапного розв'язання.

Проблема, що пропонується увазі, полягає у з'ясуванні нормативно-правових, організаційних і науково-методичних засад якісного запровадження в Харківському освітньому регіоні курсу за вибором духовно-морального спрямування «Православна культура Слобожанщини».

Об'єктом є процес розвитку навчального предмета варіативної складової робочих навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів різних типів і форм власності Харківської області «Православна культура Слобожанщини».

Предметом є система організаційно-правових і науково-методичних заходів, що вживаються авторами обласного пілотного проекту «Православна культура Слобожанщини» під керівництвом Комунального вищого навчального закладу «Харківська академія неперервної освіти», для якісного навчання учнів цьому предмету духовно-морального спрямування.

Метою статті є представлення ефективного педагогічно-управлінського досвіду в Харківському освітньому регіоні щодо запровадження у навчально-виховний процес у 5-х–8-х класах основної школи та 10-х класах старшої профільної школи предмета «Православна культура Слобожанщини».

Робоча гіпотеза полягає в припущенні того, що подальше якісне запровадження у навчально-виховний процес предмета «Православна культура Слобожанщини» позитивно вплине на формування духовно-моральних якостей школярів, сприятиме подальшому розвитку духовної культури учнів, вихованню в них компетентностей, що допоможуть їм жити в поліетнічному, багатрелігійному та багатокультурному середовищі.

Методологічною основою курсу «Православна культура Слобожанщини» є світська орієнтація на виховання в українській школі різнобічно й гармонійно розвинених особистостей школярів із громадянською позицією, широким духовно-культурним світоглядом, підготовлених до активного творчого життя, співпраці з людьми інших національностей та релігій, здатних зробити самостійний світоглядний вибір.

Методологічним підґрунтям є системно-діяльнісний та особистісно орієнтований підходи до побудови цього світського навчального курсу духовно-морального спрямування на рівні Харківської області як складової єдиної та неподільної України.

Новизна полягає в розкритті особливостей розробки та поетапного запровадження регіонального курсу духовно-морального спрямування «Православна культура Слобожанщини», про що було позитивно відзначено в листі Міністерства освіти і науки України від 16.05.2013 № 1/9-324 «Про вивчення курсів духовно-морального спрямування у 2013/2014 навчальному році»[2].

Сучасний стан духовно-морального навчання та виховання учнів загальноосвітніх навчальних закладів нашої держави та Харківської області потребує від педагогів у співпраці з учнями та їх батьками подальшої наполегливої роботи з метою «...досягнення якісно нових

результатів у духовно-моральному...вихованні підростаючого покоління», як зазначено в Концепції національно-патріотичного виховання молоді [1].

Запровадження у навчально-виховний процес факультативного або спеціального предмета «Православна культура Слобожанщини» здійснюється в регіоні на декількох рівнях:

- локальному (шкільному) – рада та педагогічна рада конкретного загальноосвітнього навчального закладу обирають після поданих заяв від батьків учнів предмет «Православна культура Слобожанщини» для навчання учнів, при формуванні робочого навчального плану визначають тип цього навчального предмета (факультативний курс або спеціальний курс), готують необхідне дидактичне забезпечення, добирають відповідний кадровий потенціал для якісного навчання учнів;

- районному (міському) рівні – методичні (інформаційно-методичні) кабінети (центри) місцевих органів управління освіти організаційно супроводжують роботу вчителів, які викладають цей навчальний предмет, забезпечують роботу тимчасових творчих колективів учителів, висвітлюють роботу за цим напрямом у місцевих засобах масової інформації, готують певні інформаційно-методичні матеріали (найефективніше така робота проводиться у Балаклійському, Близнюківському, Барвінківському, Валківському, Дергачівському, Лозівському, Чугуївському районах, м. Лозова, м. Люботин, м. Чугуєві);

- обласному рівні – Центром методичної роботи з керівними кадрами Харківської академії неперервної освіти спільно з учителями обласного тимчасово творчого колективу вчителів (10 осіб) створюються навчальні програми для відповідних класів, що затверджуються у нормативно-встановленому порядку; готуються та видаються навчальні посібники для вчителів (за останні три роки випущено чотири таких посібника для якісного викладання предмета у 5-х, 6-х, 7-х і 8-х класах [6; 7; 8; 9]). Також щороку Центр методичної роботи з керівними кадрами забезпечує підготовку вчителів для навчання учнів цьому предмету (навчання здійснюється за програмою 12-ти годинного обласного навчального семінару, що складається з двох сесій); проводить обласні постійно діючі науково-методичні семінари для вчителів базових (опорних) шкіл у районах і містах області, навчальних закладів інтернатного типу обласного підпорядкування («Питання викладання у 5–8-х класах загальноосвітніх навчальних закладів предмета «Православна культура Слобожанщини», 29.11.2013 року на базі Комунального вищого навчального закладу «Харківська академія неперервної освіти»; «Зміст та особливості методики безперервного викладання навчального предмета варіативної складової робочого навчального плану «Православна культура Слобожанщини» у 5–8-х класах загальноосвітніх навчальних закладів області», 19.03.2014 року на базі Липецької загальноосвітньої школи I–III ступенів Харківської районної ради Харківської області; усього за останні роки проведено 8 таких науково-методичних заходів); засідання обласного тимчасово творчого колективу вчителів (щомісяця; результатом такої роботи є посібники, про що йшлося раніше; триває робота над робочим зошитом для учнів); проводить тренінги для вчителів (із вересня 2014 року започатковані виїзні тренінги: 18 та 19 вересня 2014 року базі Близнюківського ліцею Близнюківської районної ради Харківської області для 53-х учителів Барвінківського, Близнюківського, Лозівського районів і м. Лозова проведено тренінги з питань якісного викладання навчального предмета «Православна культура Слобожанщини» у 5-х–8-х класах, презентовано ефективний педагогічний досвід учителя Ухань Н. І. зі створення системи безперервного викладання цього предмета у 5-х–8-х класах основної школи та в 10-у класі профільної школи; 06 листопада 2014 року на базі Вовчанської гімназії № 1 Вовчанської районної ради Харківської області проведено майстер-клас для 30-ти вчителів, які у 2014/2015 навчальному році викладають у 5–8-х класах загальноосвітніх навчальних закладів різних типів Великобурлуцького та Вовчанського районів області навчальний предмет «Православна культура Слобожанщини», надана дієва науково-методична та практична допомога з питань якісного проведення уроків і навчальних занять за темами: «Православні свята та їх роль у житті мешканців слобожанського регіону (зимово-весняний період)» (5 клас); «Зміст і значення православної молитви у формуванні духовного світу особистості» (6 клас); «Система християнських мотивів у літературній спадщині Г. С. Сковороди» та «Відображення православного світу в образотворчому мистецтві Слобожанщини та України» (7 клас); «Роль і місце архієпископа Харківського та Охтирського Філарета (Дмитра Григоровича Гумілевського, 06.11.1848–02.05.1859) в історії та розвитку освіти, науки, церкви, культури на Слобожанщині.

«Історико-статистичний опис Харківської єпархії» Філарета» (8 клас). Презентовано ефективний педагогічний досвід системи неперервного викладання у класах основної та старшої шкіл навчального предмета «Православна культура Слобожанщини» у Вовчанській гімназії № 1 Вовчанської районної ради Харківської області (директор і вчитель навчального предмета «Православна культура Слобожанщини» А. В. Батинський) як опорного загальноосвітнього навчального закладу), індивідуальні консультації для педагогів.

З метою надання вчителям, які навчають учнів навчальному предмету «Православна культура Слобожанщини», дієвої адресної науково-методичної та практичної допомоги завдяки журналу «Історія та правознавство. Позакласна робота» (головний редактор Н. І. Харківська) видавничої групи «Основа» започатковано видання інформаційної платформи з питань методики викладання цього предмета [4].

Досвід поетапного запровадження у загальноосвітніх навчальних закладах області навчального предмета «Православна культура Слобожанщини» презентовано під час участі в тренінгу «Філософія і стратегія предметів духовно-морального спрямування у 5–11-х класах загальноосвітніх шкіл», що проведено за ініціативи Міністерства освіти і науки України в с. Яреськи Полтавської області (серпень 2014 року), а також у відповідному науково-методичному журналі, що видає Харківська академія неперервної освіти [3].

Таким чином, змістові складові навчального предмету «Православна культура Слобожанщини» сприятиме формуванню громадянського миру та злагоди в сучасному українському суспільстві, духовно багатих особистостей учнів, забезпечить подальший розвиток духовних цінностей громадян і сприятиме духовній єдності поколінь нашої єдиної держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Концепція національно-патріотичного виховання молоді, затверджена спільним наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства освіти і науки України, Міністерства оборони України, Міністерства культури і туризму України від 27.10.2009 № 3754/981/538/49 // www.mon.gov.ua
2. Лист Міністерства освіти і науки України від 16.05.2013 № 1/9-324 «Про вивчення курсів духовно-морального спрямування у 2013/2014 навчальному році»// www.mon.gov.ua
3. Джерело педагогічної майстерності. Духовно-моральне виховання в навчальному закладі: Науково-методичний журнал. – Випуск № 4(52). – Харків: Харківська академія неперервної освіти, 2011. – 180 с.
4. Історія та правознавство. Позакласна робота. – № 7; № 8; № 9; № 10. – Харків: Видавнича група «Основа», 2014.
5. Концептуальні засади вивчення предметів духовно-морального спрямування в загальноосвітніх навчальних закладах (курси «Етика», «Основи християнської етики», «Основи релігійної етики») // Історія в школах України. – № 7 (63), вересень, 2006. – С. 12–15.
6. Методичні рекомендації до запровадження факультативного курсу (спеціального курсу) «Православна культура Слобожанщини» у 5-х класах загальноосвітніх навчальних закладів Харківської області. – Харків: Харківська академія неперервної освіти, 2011. – 164 с.
7. Науково-методичний та дидактичний посібник до викладання факультативного (спеціального) курсу «Православна культура Слобожанщини» у 6-х класах загальноосвітніх навчальних закладів Харківської області / М.В.Татаринів, Н.М.Войтенко, В.В.Воропаєва та ін.; за заг ред. М.В.Татаринова. – Харків: Харківська академія неперервної освіти, 2012. – 164 с.: іл.
8. Методичні рекомендації до навчальної програми факультативного або спеціального курсу «Православна культура Слобожанщини» для учнів 7-х класах загальноосвітніх навчальних закладів різних типів і форм власності Харківської області/ М.В.Татаринів, Н.М.Войтенко, В.В.Воропаєва та ін.; за заг ред. М.В.Татаринова.. – Харків: Харківська академія неперервної освіти, 2014. – 292с.
9. Методичні рекомендації до навчальної програми факультативного / спеціального курсу «Православна культура Слобожанщини» для учнів 8-х класах загальноосвітніх навчальних закладів різних типів і форм власності Харківської області/

УДК 371.32 : 94

Трухан О.Ф., викладач кафедри методики соціально-гуманітарної освіти та виховання ІППО КМПУ імені Б.Д. Грінченка

Використання сучасних методик викладання історії в школі

Вивчення історії є одним із найважливіших чинників формування національної свідомості народу. “Без знання минулого неможливо точно поняття про сучасне”, – справедливо наголошував видатний український історик М.С.Грушевський. За короткий час в Україні створено нову цілісну систему викладання історії України та Всесвітньої історії, повністю оновлено зміст та структуру історичної освіти. Вона повністю звільнена від ідеологічних, вузько класових підходів і поглядів на розвиток суспільства, оцінювання минулого та перспективи майбутнього.

Окреслимо деякі підходи до організації викладання історії в школі.

Велике значення під час вивчення курсу історії мають **вступні уроки**. Учителю не лише ознайомлює школярів зі змістом і завданням курсів, підручниками, а знаходить можливість для національного і патріотичного виховання. Обов’язково слід розповісти про становище українських земель у той чи інший історичний період, споконвічне прагнення українського народу до свободи, незалежності, власної держави, визначити хронологію курсу та найбільш важливі проблеми. **Учні 5-7 класів** мають зрозуміти, що таке історія і чим займаються історики. Під час викладання історичних дисциплін передусім потрібно сприяти тому, щоб учні мали можливість дізнатися більше про різні історичні події та суспільні явища, які визначали епоху і є основними, найсуттєвішими для її розуміння; постійно розвивати вміння й навички учнів щодо роботи з історичними фактами, які дають узагальнену картину минулого; формувати розуміння історичної хронології, причинно-наслідкових зв’язків, відчуття епохи, неминучості руху суспільства по шляху історичного прогресу. Важливим інструментарієм історичного пізнання на цьому етапі вивчення історії стануть шкільні підручники, посібники, хрестоматії з історії, історичні атласи, контурні карти, збірники дидактичних вправ, зошити з історії тощо. Велика увага повинна бути приділена наскрізним історичним поняттям, таким як: *історичні джерела, держава, монархія, республіка, демократія, релігія, матеріальна та духовна культура*.

Практикою доведено, що високу ефективність мають уроки, на яких використовуються прийоми коментованого читання підручника, робота з текстами підручників та посібників, історичними документами, малюнками, дидактичними вправами. Зустрічі з історією не можуть обійтись без звернення до історії рідного краю. Діти повинні розуміти не лише загальні історичні процеси, а й уміти локалізувати їх. Запропонована нами модель вивчення історії рідного краю може мати такий вигляд:

Історична доба	Головні події в історії України	Основні події в історії рідного краю

Знання, які здобувають учні, переходячи з класу до класу, повинні розширювати їхнє логічне мислення, розвивати вміння та навички історичного пізнання. Цей новий етап роботи потрібно реалізувати під час викладання **історичних курсів у 8 та 9 класах**. Необхідно розкрити перед учнями великий шлях, пройдений Українським народом, від гетьманської держави до

національно-державницьких ідей другої половини ХІХ ст. Вивчення історії України збагатиться із загальним контекстом Всесвітньої історії. Для обох курсів буде логічним звернутися до таких історичних понять: *індустріальне суспільство, соціальна структура суспільства, національно-визвольна війна, соціальна революція, технічний прогрес, гуманізм, національно-культурне відродження*. Школярі повинні навчитись аналізувати й узагальнювати історичний матеріал, визначати суть, причини, значення історичних подій, вміти самостійно працювати із різноманітними джерелами інформації, готувати доповіді та виступати перед однокласниками.

Плануючи роботу з учнями 10-11 класів, учитель орієнтується на розвиток логічного мислення старшокласників, їхні вміння і навички самостійної роботи. Уроки різних типів – шкільні лекції, семінари, конференції, диспути, практикуми, міжпредметні уроки – повинні посісти в навчальному процесі пріоритетне місце.

На наш погляд, буде доцільним проводити конференції старшокласників за темами, які містять найбільші обсяги навчального матеріалу і є соціально-політично важливими для розуміння всього курсу. В 10 класі можна запропонувати тему : “Українська революція і боротьба за збереження державної незалежності України 1917-1920 рр.”.

Епіграфом до цієї конференції можуть стати слова з пісні “За Україну” (Слова М.Вороного. мелодія Ярославенка).

Ганебні пути
Ми вже порвали
І зруйнували царський трон!
З-під ярем,
Із тюрем,
Де був гніт,
Ми йдемо на вільний світ!
За Україну, за її долю,
За честь і волю, за народ!

Орієнтовні питання цієї конференції можуть бути такими:

1. Початок української революції.
2. Центральна рада та її суспільно-політична діяльність (1917 р.).
3. Проголошення незалежності України.
4. ЗУНР – українська держава в Східній Галичині.
5. Держава П.Скоропадського та українська революція.
6. Діяльність урядів Директорії УНР.
7. Проголошення Соборності України.
8. Видатні політичні діячі та герої визвольної боротьби українського народу.
9. Історичне значення української революції та національно-визвольної боротьби в

1917-1920 рр.

У 11 класі буде цікаво провести учнівську конференцію на тему: “Україна в роки другої світової війни”.

Питання для обговорення старшокласниками можуть бути такі:

1. Радянсько-німецькі договори 1939 р. й українські землі.
2. Напад нацистської Німеччини на СРСР. Оборонні бої літа-осені 1941 р. на території України.
3. Плани нацистської Німеччини щодо України, гітлерівський “новий порядок”.
4. Рух Опору нацистському режиму в Україні: його багатоскладовий та суперечливий характер.
5. Визволення України від німецько-фашистських загарбників.
6. Наші земляки – видатні учасники ІІ Світової війни.
7. Роль і внесок українського народу в розгром нацистської Німеччини.
8. Історичне значення перемоги над нацизмом для майбутнього України.

Під час вивчення курсів історії України та Всесвітньої історії важливо сформувати у старшокласників національні, міжнаціональні та загальнолюдські цінності. У зв’язку з цим потрібно звернутися до історичних понять та термінів: *крах тоталітаризму і перемога*

демократії, тенденція посилення європейської інтеграції, еволюційне просування демократичних країн до соціально-орієнтованого громадянського суспільства.

У поєднанні з історичним поняттям “Державність України” все це дає можливість сформуванню у старшокласників цивілізаційний погляд на історію і суспільство, яке може бути визначено такою оцінкою: “Я – громадянин України, Я – громадянин Європи, Я – громадянин Світу”.

Розробляючи календарне і тематичне планування, учителю історії доцільно буде побудувати викладання історії України і всесвітньої історії, використовуючи міжпредметні уроки. Зокрема це можливо при вивченні тем “Культура...”. Вивчаючи теми “Культура...”, на міжпредметних уроках історії України та всесвітньої історії можна досягти динамічного сприйняття учнями цілісної картини розвитку культури у світі, а разом з тим виділити визначний внесок Українського народу у скарбницю світової культури. Досвідчені вчителі можуть провести міжпредметні уроки за схемою: історія України – всесвітня історія – українська література – зарубіжна література, що сприятиме створенню єдиної системи знань про суспільний розвиток людства на певному етапі. Досить ефективним буде проведення міжпредметних уроків при вивченні тем, пов’язаних зі становленням індустріального і постіндустріального суспільства та тем, які розкривають суспільні та політичні рухи в країнах Європи і Україні у XIX-XX ст. Це допоможе сформуванню в учнів цілісне уявлення відносно соціально-економічного і політичного розвитку світу, дасть розуміння загальних закономірностей суспільного розвитку і національних особливостей розвитку країн, що є основою для формування в учнів системи знань про світовий розвиток, виховання в них почуття причетності до розвитку людської цивілізації і відповідальності за майбутнє Української держави і нашого народу. Рациональним буде використання на цих уроках різних форм систематизації навчального матеріалу. Запропонуємо деякі з них:

Суспільно-політичні рухи (революції, повстання) у світі

Роки	Причини	Соціальні групи, які приймали участь	Події (Етапи)	Історичне значення	Основні поняття

Соціально-економічний розвиток країн... I пол. XIX ст.

Назва країни	Фактори, що сприяли розвитку	Фактори, що стримували розвиток	Соціальні та економ. перетворення	Історичне значення	Основні поняття

Запропоновані таблиці можна використовувати при проведенні різних типів уроків з історії України і всесвітньої історії. Заповнюючи таблиці, можна організувати різноманітні форми роботи на уроці: роботу з документом, статистичною інформацією, систематизацію навчального матеріалу, поданого вчителем під час проведення шкільної лекції з урахуванням вікових особливостей учнів та навчальних можливостей класу.

Іншим видом систематизації навчального матеріалу є структурно-логічні схеми, які поєднують в собі як текстовий, максимально ущільнений (і відповідно опрацьований) матеріал і наочно-логічну його структуру. Спочатку вчитель повинен пояснити зміст і особливості будови схеми-таблиці та організувати роботу учнів зі структурування окремих частин навчального матеріалу, що забезпечить створення в школярів певних уявлень про принципи структурування і відбору матеріалу. Наступна фаза (при сформованості навичок їх розуміння і використання) передбачає подачу “чистої” графічної структури, яка вимагає її заповнення текстом в процесі самостійної роботи учня з підручником, збірником документів та іншими джерелами. Третій рівень – самостійної творчої роботи – передбачає створення учнем авторського варіанту структурно-логічної схеми, який після публічного захисту, обговорення і доповнення може бути прийнятий за основу його однокласниками. Наводимо спрощений зразок (рівень 2) із комплексу

схем, розробленого вчителем історії Фінансово-правового ліцею Солом'янського району Васильєвою Л.Д. (Додаток № 1)

У курсі історії України та всесвітньої історії учні зустрічають чимало історичних образів. Тільки в курсі вітчизняної історії учень має виявити знання історичних портретів, зокрема князів, гетьманів, керівників національно-визвольного руху, політичних діячів, видатних представників суспільного і культурного відродження.

Часто це не можна зробити тільки за шкільними підручниками, тому велика увага надається самостійній роботі, використанню довідкової, документальної та історико-публіцистичної літератури.

Для всебічного висвітлення історичних персоналій рекомендується:

1. Ознайомитися з найважливішими біографічними даними.
2. Простежити процес становлення особистості в конкретному соціально-історичному середовищі.
3. Виявити історичні умови, що відіграли роль у формуванні поглядів, якостей особи.
4. Дослідити участь історичної особи в суспільному житті.
5. Визначити, інтереси якої соціальної групи, класу, політичної сили відбивала історична особа в своїй діяльності.
6. Виявити вплив конкретної історичної особи на окремі галузі життя чи суспільно-політичні процеси.
7. З'ясувати морально-психологічні якості історичної особи.
8. Показати коло однодумців і соратників історичної особи.
9. Визначити історичну роль особи та її вплив на певну сферу життя суспільства.

У методиці викладання історії вироблено низку прийомів, які допоможуть учням відновити чи збагатити свої знання з хронології.

Насамперед – це складання хронологічних таблиць. Учні пишуть у хронологічній послідовності дати і назви подій, що допомагає закріпити їх у пам'яті.

У ході уроку вони повинні вивчити мінімум обов'язкових дат, щоб, спираючись на них, уміти визначити в часі факти, історичні події.

Важливо не стільки механічно запам'ятати дату і подію, а й логічно пов'язати їх з характеристикою історичного явища та епохою. У загальному вигляді це можна зробити за схемою:

Дата	Зміст подій	Історична оцінка
------	-------------	------------------

Підручники та посібники – найважливіше джерело знань. Форми роботи з ними можуть бути різними, зокрема:

- а) виписування короткого змісту головних історичних подій;
- б) вибір назв, імен, дат, пов'язаних з певними подіями;
- в) складання текстових і хронологічних таблиць;
- г) складання складних і простих планів;
- д) робота з поняттями і термінами;
- е) аналіз історичних документів, репрезентованих у підручнику.

Кінцевою метою самостійної роботи учнів над текстом підручників і посібників, а також різноманітною історичною літературою є узагальнення навчального матеріалу, знаходження зв'язків, формування умінь робити висновки.

Важливе місце у вивченні історії займає локалізація подій на історичній карті. Формування у школярів навичок локалізації подій потребує системного підходу і послідовності. Розробляючи власну програму навчання учнів роботи з історичною картою, учителю необхідно врахувати певні моменти, зокрема:

5 класи

Основна увага приділяється формуванню первинних уявлень про історичну карту шляхом знайомства з настінною картою. Навчання того, як потрібно показувати на карті території держав, міста, напрямки військових походів, річки тощо. Використання завдань з елементами гри: а) здійснити уявну подорож на карті і розповісти про те, що могли в цей час побачити; б) на карті позначені декілька місць, у яких відбувалися вивчені учнями історичні події. Шляхом розігрування визначається, хто з учнів про які з них розповідатиме. Учень отримує підготовлену вчителем карту – “дороговказ”, яка допомагає йому відповідати; в) поступово розпочинається навчання роботи з контурною картою. Учні отримують від вчителя виготовлену на комп’ютері карту-основу із завданням до неї.

6-7 класи

Формуються подальші вміння орієнтації в історичному просторі та часі шляхом роботи з контурною картою-карткою. Картки становлять систему, з якої учень фактично складає наприкінці року спрощений власний атлас. Учні, окрім підручника, при роботі користуються атласами історичних карт для 6-7 класів. Серед завдань є як репродуктивні, так і аналітичні: виконання завдань за масштабом карти, аналіз змін у кордонах та територіях країн, порівняння змін, які відбувалися протягом визначеного часу на тій самій території.

8-9 класи

Переважає аналітичним завданням. Використовуються атласи зі всесвітньої історії для 8 класу та історії України для 9 класу. Серед завдань є й такі: користуючись атласом, самостійно виконати контурну карту за завданнями, заданими вчителем.

10-11 класи

Уміння, якими володіють учні, дозволяють їм самостійно виготовляти карти-схеми (розподілу сфер впливу, змін кордонів, територіальних надбань та ін.). Учні вільно використовують карту, ілюструючи свої розповіді про військові події, політичний розвиток країн світу.

Історична освіта має активно сприяти формуванню гармонійно розвинутої і цілісної особистості, здатної до самостійного мислення, суспільного вибору і діяльності, спрямованої на процвітання України.

Безпосередньо вчителі історії повинні зосередити свою увагу на забезпеченні виховання особистості, яка усвідомлює свою належність до Українського народу, сучасної європейської цивілізації, сприяє розвитку і збагаченню українських культурно-історичних традицій, вихованню культури міжетнічних і міжособистісних відносин, формуванню навичок самостійного наукового пізнання, самоосвіти і самореалізації особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баханов К.О. Методичний посібник з історії України. 7 клас. Традиції та інновації у навчанні історії в школі. – К.: Генеза, 2001. – 296 с.: іл.
2. Баханов К.О. Лабораторно-практичні роботи з історії України (методичний посібник для вчителів) – К.: Генеза, 1996. – 208 с.
3. Смирнов С.Г. Задачник по истории средних веков: Для средних учебных заведений. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: МИРОС – Международ. отношения, 1995. – 288 с.: ил.
4. Смирнов С.Г. Задачник по истории России: Учебное пособие для средней школы. – 2-е изд., перераб. – М.: МИРОС – Международ. отношения, 1995. – 208 с.
5. Баханов К.О. Інноваційні системи, технології та моделі навчання історії в школі: Монографія. – Запоріжжя: Просвіта, 2000. – 160 с.: іл.
6. Баханов К.О. Традиції та інновації в навчанні історії в школі: Дидактичний словник-довідник. – Запоріжжя: Просвіта, 2002. – 108 с.: іл.
7. Бойко О.Д. Історія України. Тести. Запитання. Завдання. – К.: Видав. центр “Академія”, 1998. – 256 с.
8. Історія України від найдавніших часів до початку ХХ ст.: Запитання. Відповіді. Методичні рекомендації. / М.Г. Тараненко, Ф.Л. Левітас. – К.: Магістр–S, 1999. – 160 с.

10. Сучасний учитель та сучасний урок (методичні рекомендації щодо вивчення історії України та всесвітньої історії в школі): укладач Левітас Ф. Л. – 2-е видання, стереотипне. – К.: КМПУВ імені Б. Грінченка, 2002. – 15 с.

МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ПРАВОЗНАВСТВА

УДК 347.789:303

Письменицький А.А., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правознавства історичного факультету Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

Теоретико-правові новації викладання курсу інформаційного права у ВНЗ України

Робота присвячена питанням формування в інформаційному праві новітніх теоретичних правових вчень. Ці концепції дають нове уявлення про суб'єктний та об'єктний склад інформаційних правових відносин, розвивають правове вчення про інформаційне суспільство. Взаємозв'язок цих концепцій з інформаційними відносинами сприяє формуванню наукової школи теорії інформаційного права.

Ключові слова: *галузь інформаційного права, новації в інформаційному праві, особливі суб'єкти інформаційних правових відносин, інформаційне суспільство, інформаційна юридична відповідальність*

Работа посвящена вопросам формирования в информационном праве новейших теоретических правовых учений. Эти концепции дают новое представление о субъектном и объектном составе информационных правовых отношений, развивают правовое учение об информационном обществе. Взаимосвязь этих концепций с информационными отношениями способствует формированию научной школы теории информационного права.

Ключевые слова: *отрасль информационного права, новации в информационном праве, особые субъекты информационных правовых отношений, информационное общество, информационная и юридическая ответственность*

Work on the formation of in the information right the latest theoretical legal doctrines. These concepts give new ideas about subject and object composition information legal relations, develop legal doctrine about the information society. The relationship of these concepts with information relationship contributes to the formation of scientific schools of the theory of information law.

Keywords: *industry information law, innovations in information law, special subjects of informational legal relations, information society, information and legal responsibility*

Реформування системи вищої освіти в Україні обумовлює удосконалення підходів до методики викладання дисциплін, відповідно до вимог європейського освітянського простору. Зокрема, це стосується і питання привнесення в навчальний процес авторського доробку вчених. Сьогодні виникає потреба у відході від консервативного аудиторного «начитування» класичних, догматичних конструкцій, категорій та заідеологізованих позицій. Інтенсивність розвитку інформаційних процесів в суспільстві також сприяє втіленню в інформаційно-спрямовані навчальні курси цілого комплексу новацій, що відповідають соціальним запитам та більш практичному орієнтуванню підготовки майбутніх фахівців.

Новації теоретико-правового змісту набувають сьогодні поширення і в інформаційному праві, як науковому напрямку юриспруденції, як галузевому напрямку в системі права і як дисциплінарному курсу підготовки правників всіх спеціалізацій. Актуальність цього питання загострюється в умовах інформаційної конфронтації України на міждержавному рівні з Російською Федерацією, на етапі, поки що, недосконалості розвитку інформаційного

суспільства в українських реаліях. Одночасно, політичне декларування прагнення владних інститутів до більшої «прозорості», транспарентності своєї діяльності, у поєднанні з повсякденними прикладами масового ігнорування посадовцями законодавчо закріпленої свободи діяльності ЗМІ, переслідування журналістського корпусу за професійну діяльність та створення штучних перепон в здійсненні громадянами права на інформацію, підштовхує науковців до необхідності удосконалення своїх досліджень в напрямку підвищення якості інформаційної культури.

Саме ці обставини сприяли утворенню в інформаційно-правовому науковому просторі декількох концептуальних підходів, що значною мірою оновлюють бачення сучасних інформаційно-правових вчень. Серед таких наукових конструкцій, в першу чергу, доцільно виокремити: доктрину галузевості інформаційного права в системі національного права і законодавства; доктрину розширеного тлумачення права на інформацію; концепцію неординарності об'єкту інформаційно-правових відносин; вчення про особливих суб'єктів інформаційно-правових відносин; концепція правових засад інформаційного суспільства; вчення про інформаційний суверенітет держави; вчення про інформаційно-правову відповідальність.

На протязі останніх двадцяти років означені наукові проблеми були сферою досліджень таких вчених як: В.Д. Гапотій, О.С. Денісова, Т.Є. Мураховська, А. А. Письменицький, О.С. Рожественська, С.В. Стасюк, В.М. Супрун, В.С. Цимбалюк та інші.

Науково-методологічною основою вчинення питання про правові фундаментальні новації в інформаційно-правовій сфері виступають загально-філософські прийоми матеріалістичної діалектики, порівняльний аналіз та системно-структурний підхід до розуміння виокремлюючих характеристик правових відносин інформаційного спрямування.

Мета цієї роботи висвітлити в новому теоретико-правовому ракурсі значення окремих досягнень українських дослідників права для комплексного розуміння особливостей галузі інформаційного права.

Об'єктом дослідження виступає інформаційно-правове середовище суспільних відносин.

Безпосередній об'єкт вивчення в цій роботі – це новації теоретико-правового змісту у викладанні навчального курсу інформаційного права.

Кожному історичному типові права притаманна своя система, що відбиває особливості цього типу і всієї суспільної формації. З отриманням незалежності в Україні відбуваються ґрунтовні перетворення суспільних відносин, що спричиняють докорінні зміни в їх правовому регулюванні. Проходить процес трансформації системи права. Відтак, в нашій державі формується власна, оновлена система права, тому на основі сучасних наукових досягнень повинен формуватися і якісно новий погляд на цю систему.

Галузь права є однією з найважливіших основ формування системи законодавства, систематизації нормативно-правових актів, тому багато проблемних питань виникає саме при ідентифікації певного елемента як галузі. Від ступеня охоплення аспектів дослідження цієї категорії залежить і розвиток спеціалізованих юридичних дисциплін. Теоретики права та дослідники галузевих юридичних наук не раз наголошували на необхідності теоретичних пошуків, узагальнень, пов'язаних з виникненням нових елементів в системі права. Так, О. Гавловський та А.Письменицький, оцінюючи структурний статус інформаційного права, наголошують, що однією з необхідних передумов розв'язання такого завдання є наукове розроблення низки проблем не галузевого, а загальнотеоретичного рівня. До таких науковці відносять наступні: з'ясування співвідношення між інформаційним законодавством і інформаційним правом; виділення критеріїв виокремлення «інформаційного права» у відносно самостійний, специфічний підрозділ системи права; визначення структурного («елементного») статусу цього підрозділу у системі права (галузь чи підгалузь, єдина чи комплексна) і т. ін.

Таким чином, очевидна необхідність формування відповідних історико-правових та теоретико-методологічних засад для розвитку галузевих юридичних наук, відтворення цілісної картини функціонування права як системи.

Науковими дослідженнями радянських часів було закладено основу вирішення теоретичних проблем системи права. Сьогодні в умовах побудови системи права і

законодавства незалежної України ці проблеми набувають особливої актуальності, а відтак потребують і історико-правового узагальнення Реформування, що наразі відбувається в усіх сферах соціального життя, потребує інтенсивної нормотворчості, яка повинна здійснюватись на чіткому науковому підґрунті. Питання виявлення закономірностей існування та розвитку системи права належать до «вічних» у тому розумінні, що система права – це складна, багатofакторна система. З розвитком суспільних відносин вона не тільки поповнюється новими нормами, а й збагачується певними закономірностями їх упорядкування, які потрібно виявляти і досліджувати.

Очевидно, що багато в чому спрацював принцип наступництва, і тому система права України віддзеркалює основні риси системи права радянських часів; проте уже спостерігаються в ній суттєві зміни, отож юридична наука не повинна відставати від правової дійсності. Є потреба в розробці загальних теоретичних засад, виявленні нових існуючих закономірностей, обґрунтуванні сучасного категоріального апарату, що відповідало б особливостям системи права України.

Не применшуючи ролі й цінності попередніх наукових розробок, необхідно зазначити, що в українській науці дотепер немає комплексних історико-правових та теоретичних досліджень проблеми формування нових галузей у системі права нашої держави. Таким чином, глибоке вивчення її набуває особливого змісту та актуальності, що і зумовило вибір теми даного роботи.

Науково-теоретичною базою дослідження стали праці провідних вітчизняних і зарубіжних правознавців та вчених інших галузей соціального знання: філософів, соціологів тощо.

Емпіричну базу дослідження склали система законодавства та система права України.

Наукову джерельну основу даної роботи становлять, в першу чергу, дослідження вітчизняних науковців-правників, результати яких знайшли своє відображення у їх наукових статтях, дисертаціях та монографіях зі сфери інформаційно-правової спрямованості.

В.С. Цимбалюк, О.А. в контексті доктрини інформаційного суспільства та категоріального становлення предмету і методології інформаційного права звертається до питань галузевої характеристики цього напрямку юриспруденції в своїй монографії «Інформаційне право: концептуальні положення до кодифікації інформаційного законодавства» 2011 року [1]. Автор розкриває сутність базових понять інформаційного права, таких, як "людина", "громадянин", "особа", "права", "свободи", "інформація" та "дані", висвітлено гносеологію категорії "право". Визначено ознаки інформаційного права, наведено загальну характеристику його основних інститутів - засобів масової інформації, науки й освіти, інформатизації та Національної програми інформатизації, інтелектуальної власності, захисту персональних даних, електронної комерції, банкінгу, урядування й інформаційної безпеки. Одночасно, обґрунтовується необхідність реформування інформаційного законодавства, запропоновано методику його кодифікації [1].

В дисертації О.С. Денісової “Роль преси у правовому інформуванні громадян України”, 2002 року [2], також йдеться про галузеві ознаки інформаційного права в інституціональному аспекті крізь особливості ролі ЗМІ в інформаційному соціальному обороті. Зокрема розглянуто проблеми теорії правового інформування та права на правову інформацію. Цим же автором у співавторстві з М.М. Денісовою та Б.В. Бабіним значно пізніше, у 2009 році, було проведено в роботі “Структурні механізми правового інформування населення в Україні” на монографічному рівні дослідження теоретичних та практичних проблем структурних механізмів правового інформування населення в Україні. Тут авторами визначаються такі класифікаційні види правового інформування як нормативно-правове і ненормативно-правове, що вперше удосконалює розуміння поширення інформації про правову дійсність на науковому юридичному рівні.

О.С. Рождественська пропонує в своїй дисертації “Особливий суб'єкт інформаційних правовідносин (загальнотеоретичний аспект)” 2009 року [3] новий підхід до розуміння інформаційного права крізь структуру самих правових відносин і, зокрема їх суб'єктного складу, шляхом розширення класифікації суб'єктів цих правовідносин. В цій дисертації охарактеризовано загальнотеоретичні аспекти щодо особливого суб'єкта інформаційних

правовідносин. В результаті здійсненого аналізу сформульовано авторське визначення поняття «особливий суб'єкт інформаційних правовідносин»: це – суб'єкт права, фізична особа, якій відповідно до закону надається більша, ніж іншим суб'єктам інформаційних відносин, можливість у реалізації права на інформацію у зв'язку зі специфікою її професійної діяльності, яка спрямована на забезпечення і гарантування повноти права на інформацію іншим суб'єктам.

До специфіки правосуб'єктності особливих суб'єктів інформаційних правовідносин віднесено те, що їх право-, діє-, та деліктоздатність відрізняється від право-, діє- та деліктоздатності інших учасників. Відмінними рисами правоздатності особливого суб'єкта інформаційних правовідносин визнається те, що відповідно до закону він має додаткові права у сфері збору, використання і розповсюдження інформації; переваги на пошук, збір і отримання аналітичної інформації; право на використання різних джерел інформації; право на використання інформації різного статусу – як відкритої, так і закритої; право встановлювати режим доступу до інформації, наприклад, відносити інформацію до державної таємниці. Особливими суб'єктами інформаційно-правових відносин є журналісти, оперативні працівники правоохоронних органів, державні експерти з питань таємниць [3. с. 167-170].

Серед найновіших юридичних досліджень щодо інформаційно-правової сфери суспільних відносин, інформаційного права та інформаційного суспільства і правової держави доцільно виділити дослідження В.М. Супруна, який в своїй дисертації “Теоретико-правові основи інформаційного суверенітету” 2010 року формулює авторський підхід до визначення поняття “інформаційний суверенітет” [4]. Так, інформаційний суверенітет України – це виняткове право України відповідно до Конституції і законодавства України, нормами міжнародного права самостійно і незалежно, з дотриманням балансу інтересів особи, суспільства і держави визначати і здійснювати внутрішні і геополітичні національні інтереси в інформаційній сфері; державну внутрішню і зовнішню інформаційну політику; розпоряджатися власними інформаційними ресурсами; формувати інфраструктуру національного інформаційного простору; створювати умови для його інтеграції в світовий інформаційний простір і гарантувати інформаційну безпеку держави [4, с. 15].

Автором проведено порівняльний аналіз цього поняття з суміжними категоріями “державний суверенітет”, “інформаційна безпека”, “свобода інформації”, “незалежність засобів масової інформації”.

У дисертаційному дослідженні Т. Є. Мураховської “Формування нових галузей в системі права України” 2011 року [5] на теоретико-правовому рівні автором загострюється постановка наукового питання про розуміння інформаційного права як комплексної галузі, та здійснюється порівняння наукових концепцій щодо розуміння галузевих ознак в системі права.

У дисертації 2012 року Стасюк С.В. “Об'єкт інформаційних правових відносин: загальнотеоретичний аспект” [6] зустрічаємо узагальнення стану наукової дослідженості об'єкта правових відносин в інформаційній сфері. Як об'єкт інформаційних правовідносин тут розкриваються і складові права на інформацію, і безпосередньо сама інформація та її носії, і дії сторін таких відносин з приводу реалізації права на інформацію, як предметної основи інформаційного права. Згідно до авторського підходу, до структурних частин цінностей, які охороняються інформаційним законодавством, відносяться наступні: суб'єкти суспільних відносин; їх дії або стан по відношенню один до одного; певні блага та інтереси, що належать цим суб'єктам; предмети, залучені в сферу цих відносин. На думку автора, інформацію не потрібно ототожнювати з поняттями „відомості” та „повідомлення”. Відповідно до ціннісного підходу, інформація являє собою соціальне благо, яке входить до системи реальних життєвих відносин та системи матеріальних і духовних цінностей суспільства. Такий підхід призводить до можливості дати авторське визначення об'єкта інформаційних відносин: «це певне соціальне благо у вигляді втілення суб'єктами права в життя діянь щодо повідомлення, яке відображено на документальному чи іншому матеріальному носії, або публічно оголошено і містить відомості про різноманітні події та явища, що відбуваються у суспільстві, державі та навколишньому середовищі».

До питань становлення галузі інформаційного права, свободи засобів масової інформації на шляху формування громадянського суспільства і правової держави звертається і

автор цієї роботи в своїх наукових публікаціях з 1993 року та дисертації 1997 року «Взаємодія держави і засобів масової інформації» А.А. Письменицький [7] та монографії 2012 року «Загальна теорія інформаційного права» [8]. На основі аналізу теоретичної правової літератури і нормативно-правових актів ним досліджувались аспекти взаємодії засобів масової інформації з гілками державної влади, роль засобів масової інформації в становленні і розвитку демократії, проблеми і сфери правового регулювання діяльності засобів масової інформації, шляху і перспективи розвитку інформаційного права і законодавства. За ознакою хронологічності видань ці публікації можна визнати основоположними для становлення інформаційного права в Україні. В означених роботах в якості одного з новачків цих елементів виступає і авторська категоріальна конструкція розширеного тлумачення права на інформацію: «як права кожного на пошук і отримання, виготовлення, використання і зберігання, поширення і захист інформації, в будь-який вільно обраний спосіб і не залежно від кордонів» [8, с. 62]. Окрім цього, наголошується на можливості сучасного розуміння в режимі регулювання інформаційних відносин такого нового правового явища як інформаційно-правова відповідальність, що розуміється як систему заходів примусового характеру, передбачених чинним законодавством, що призводять до претерпівання порушником інформаційного законодавства певних обмежень в інформаційних правах і свободах [8, с. 133].

Таким чином, процес систематичних наукових розвідок в інформаційно-правовому напрямку поступово призводить до формування комплексної наукової школи теорії інформаційного права, що розвиває цілу низку новачків підходів до розуміння складних аспектів сучасних інформаційно-правових відносин.

Закономірною постає потреба у впровадженні в навчальний процес по курсу інформаційного права означених досягнень науковців попри цілу низку перепон (скорочення аудиторного навантаження, ігнорування потреби в індивідуальних формах навчання, видалення з навчальних планів невеликих дисциплінарних курсів), що переважно штучно створені на шляху організації підготовки фахівців правничого, журналістського спрямування, спеціалістів з питань громадських зв'язків, викладачів основ права та інших.

Корисним вбачається впровадження в методику викладання інформаційного права традиції «прив'язування» змістовних особливостей концептуальних положень до персоналії авторів, які виступають їх розробниками, що досить успішно використовується в інших науках.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цимбалюк В.С. Інформаційне право: концептуальні положення до кодифікації інформаційного законодавства : монографія /В.С.Цимбалюк. - К.: "Освіта України", 2011. - 426с.
2. Денісова О. С. Роль преси у правовому інформуванні громадян України. Дис...канд. юр. наук.: Національний університет внутрішніх справ 2003, 186 с.
3. Рождественська О. С. Особливий суб'єкт інформаційних правовідносин (загальнотеоретичний аспект) [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Рождественська Олена Сергіївна ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2008. – 191 с.
4. Супрун В. М. Теоретико-правові основи інформаційного суверенітету [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Супрун Володимир Миколайович ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2010. – 20 с.
5. Мураховська, Т. Є. Формування нових галузей в системі права України [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Мураховська Тетяна Єгорівна ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2011. – 233 с.
6. Стасюк С. В. Об'єкт інформаційних правових відносин: загальнотеоретичний аспект [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Стасюк Світлана Валентинівна ; Маріуп. держ. ун-т. – Маріуполь, 2012. - 20 с.
7. Письменицький А.А. Взаємодія держави і засобів масової інформації [Текст] : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Письменицький Андрій Анатолійович ; Університет внутрішніх справ. - Х., 1997. - 22 с.

8. Письменицький А.А., Гапотій В.Д. Загальна теорія інформаційного права: Монографія. – Мелітополь: ТОВ «Видавничий будинок ММД», 2012. – 300 с.

УДК 372.834

Рябовол Л.Т., кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри правознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка

Результати вивчення масової практики організації навчання правознавства в середній загальноосвітній школі

У статті проаналізувати результати вивчення масової практики навчання правознавства в середній загальноосвітній школі, окреслено проблеми, розроблено окремі рекомендації.

Ключові слова: навчання правознавства, правова предметна компетентність, правові предметні компетенції.

В статье дан анализ результатов изучения массовой практики обучения правоведению в средней общеобразовательной школе, отмечены проблемы, разработаны некоторые рекомендации.

Ключевые слова: обучение правоведению, правовая предметная компетентность, правовые предметные компетенции.

The article analyzed the results of the study of law practice teaching in secondary school, outlined the problems developed some recommendations.

Keywords: education law, the legal subject matter competence, substantive legal competence.

Постановка проблеми. Розробити оптимальну модель навчання правознавства неможливо без попереднього вивчення масової практики його організації. Це передбачає спостереження за ходом навчально-виховного процесу, опитування, інтерв'ювання, анкетування його суб'єктів – вчителів, які викладають правознавства, та учнів, які вивчають цей предмет.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти практики навчання правознавства вивчали Н. Жидкова (питання формування предметних умінь з правознавства), С. Нетьосов (використання інформаційно-комунікативних технологій у навчанні основ правознавства), Т. Ремех (навчання правознавства в допрофільній підготовці школярів), Н. Ткачова (формування правосвідомості учнів) тощо, однак, практика навчання правознавства як системного явища не була предметом вивчення.

Мета статті – проаналізувати результати вивчення практики навчання правознавства в середній загальноосвітній школі, окреслити проблеми, розробити окремі рекомендації.

Виклад основного матеріалу. У період з 2008 по 2012 роки нами було опитано 45 вчителів м. Кіровограда, Кіровоградської, Одеської та Черкаської областей щодо різних аспектів організації навчання правознавства в основній (9-ий клас) та старшій школі. Передусім ми намагалися з'ясувати, у чому вони вбачають його мету. Її формування різними вчителями суттєво не відрізнялися і зводилися до наступного: виховання особи, котра буде активно та свідомо брати участь у суспільно-політичному житті країни, у подальшому впливати на державну політику; не лише засвоєння учнями теоретичного матеріалу, а й формування у них умінь використовувати його на практиці, при вирішенні конкретних життєвих ситуацій, вмінь захищати свої права та права інших, орієнтуватися в системі

законодавства та використовувати нормативно-правові акти; познайомити учнів з основними категоріями права, навчити їх законам України та використовувати ці знання в повсякденному житті; формування особистості громадянина який знає свої права та виконує свої обов'язки, знає і дотримується правових норм, в якого вироблені вміння і навички правомірної поведінки, який може використати правові знання для захисту своїх прав, свобод та законних інтересів. У 2011-2012 рр., формулюючи мету навчання правознавства, вчителі почали вказувати на формування компетентної особистості, яка може використати правові знання для забезпечення власних потреб і захисту себе з позицій права.

Не викликає сумнівів те, що результативність навчання обумовлюється якістю підготовки вчителя до уроку, зокрема, глибиною опрацювання відповідного змісту, то ж ми вважали за необхідне запропонувати вчителям питання «У чому полягає Ваша підготовка до уроку, її особливості?». Відповідаючи на нього, лише 13% (6 з опитаних) вказали на вивчення діючого законодавства, 18% (8) – на ознайомлення з новітніми надбаннями юридичної науки, 20% (9) – на опрацювання різних джерел, методичної літератури, фахових журналів, ресурсу Інтернет. В умовах стрімкого розвитку як законодавства, так і юриспруденції в Україні, ці показники явно недостатні для оптимізації змісту шкільного правознавства. Готуючись до уроку, вчителі мають більше уваги приділяти вивченню нових наукових даних, опрацюванню чинного законодавства, використовуючи для цього, у тому числі, Інтернет як найбільш мобільний інформаційний ресурс.

Як засвідчило анкетування, лише незначна частина вчителів (13% (6)), готуючись до уроку, аналізують навчальну програму з предмета, визначають місце уроку в ній. Стільки ж вчителів вказали на важливість продумування структурних елементів уроку та ретельне планування діяльності учнів. Більша частина – 66% (30) вчителів складають, або як мінімум оновлюють, план-конспект уроку, в якому відображають переважно методи, прийоми, засоби, технології навчання; лише один вчитель вказав, що у конспекті він відображає питання на закріплення. Як бачимо, вчителі розуміють важливість підготовки до уроку, однак, не повною мірою усвідомлюють необхідність її комплексності.

Обираючи форми навчання, вчителі, як правило, виходять з особливостей класу, навчального матеріалу, інтересів учнів. У 9-му класі вони переважно проводять комбіновані, інтерактивні, уроки, у 10-11-их – лекції і семінари, 13% (6) вчителів проводять уроки-практикуми. Роботу учнів на уроці переважна їх частина – 73% (33) вчителя організовують у колективній та індивідуальній формах, рідко – в малих групах, оскільки, як вказують вчителі, вона пов'язана з певними труднощами в організації, зокрема, щодо забезпечення дисципліни навчальної праці, продуктивної роботи кожного учня в групі, з оцінюванням.

Анкетування щодо методів навчання правознавства виявило не повне розуміння вчителями сутності окремих методів і, як наслідок, не правильну їх класифікація, віднесення конкретного методу (прийому) до не відповідної групи. Так, деякі вчителі до практичних методів відносили: роботу з джерелами права і додатковою літературою, складання схем, таблиць, планів, конспектів, що, за джерелом пізнання, є наочними методами та відповідними прийомами навчання; тестування, хоча воно є методом контролю; семінари та заліки, які є формами навчання та контролю; слухання вчителя, що є словесним методом (прийомом) учіння; два вчителя до практичних методів віднесли порівняння правових понять. Не всі педагоги усвідомлюють сутність активних методів і не чітко відокремлюють їх від інтерактивних. Дослідницьку, науково-пошукову діяльність учнів організовують лише 11% (5 вчителів) й ті віднесли її до практичних або інтерактивних, а не до активних (проблемно-пошукових) методів навчання. 13% (6) вчителів до активних віднесли рольові ігри, дискусії, дебати, у той час, як вони є інтерактивними технологіями. Лише 4% (2) вчителі реалізують у навчанні проектну технологію. 60% (29) вчителів упроваджують у навчання юридичні задачі, аналіз юридичних ситуацій. Всі вчителі використовують як усні, так і письмові форми контролю. Термінологічні диктанти проводять лише 6% (3) вчителя. Майже всі педагоги застосовують тестування, зокрема відкриті та закриті тестові завдання, однак третина вчителів не вважає їх ефективними.

Виходячи з того, що зміст правознавства має суттєвий теоретичний компонент, під час його викладу вчителі широко використовують пояснення, посередництвом якого можна

розкрити сутність та взаємозв'язки державно-правових явищ, підвести учнів до оцінки їх ролі і значення. Однак, під час викладу правової теорії у готовому вигляді, тобто її пояснення вчителем, пізнавальна активність школярів знижується, оскільки їх завдання переважно полягають лише в її розумінні та запам'ятовуванні. Тож дидактичний вплив пояснення доцільно підсилювати наочністю, використовувати схеми, таблиці, портрети державо- та правотворців, під час викладу звертатися до учнів з проблемними та логічними запитаннями тощо.

На протязі 2009-2013 рр. проводилося опитування та анкетування учнів (660 осіб) 9-11-их класів загальноосвітніх шкіл м. Кіровограда, Кіровоградської, Одеської та Черкаської областей щодо різних аспектів організації навчання правознавства. Їх відповіді засвідчили, що правова освіта у середній школі сьогодні є достатньо затребуваною. На питання: «Чи важливо й необхідно для тебе вивчати правознавство?» 94% (620) учнів відповіли – «так», і лише 6% (40) учнів – «ні». Школярі вказали, що правознавство необхідно вивчати тому, що цей предмет: дає знання, необхідні у повсякденному житті – 62% (409), має вплив на сучасне суспільство – 17% (112), знання з цього предмета знадобляться під час продовження навчання у вишах – 21% (139); допомагає з'ясувати причини подій, закономірності розвитку суспільства – 36% (257), сформувати корисні навички та вміння, які можна застосувати у повсякденному житті – 32% (211), розібратися в особистих поглядах на сучасне життя – 18% (119), знайти своє місце у суспільстві, спілкуватися з іншими – 15% (99); 8% (52) вивчають правознавство тому, що батьки та вчителі наполягають на його важливості.

Було з'ясовано, які питання цікавлять учнів у змісті правознавства: проблеми сучасного державного життя (25% – 168 учнів), ситуації щодо вчинення правопорушень (23% – 152), сімейно-правові відносини (20% – 135), трудові відносини (11% – 74), питання власності (10% – 65), проблеми, пов'язані із спадкуванням (7% – 44), екологічні проблеми (4% – 28).

Учням було також запропоновано вказати форми, методи та прийоми навчання правознавства, які їм імпонують. Систематизація їх відповідей засвідчила, що: цікавий виклад навчального матеріалу вчителем подобається 24% (158) учням, заповнення таблиць, розробка схем – 21% (140) учням, робота з творчими проектами, підготовка рефератів – 13% (88), розв'язання правових задач – 11% (72), дискусії з правової тематики – 10% (63), робота з нормативно-правовими актами – 8% (52), проведення рольових ігор – 6% (41), робота у групах – 5% (35), складання плану, конспекту – 3% (21).

Як бачимо, найбільше учням подобається цікавий виклад матеріалу вчителем і це висуває особливі вимоги до усного викладу, безпосередньо до мовлення вчителя. Учням подобається заповнювати таблиці, розробляти схеми, отже, ці прийоми слід широко використовувати у навчанні, у той час, як вчителі під час опитування, майже не вказували на те, що використовують їх. Серед пріоритетів учнів робота з творчими проектами посіла третє місце, натомість, як зазначалося вище, лише 4% (2) вчителя звертаються до проектної технології. Навчання правознавства шляхом розв'язання правових задач подобається учням і, як показало дослідження, достатньо широко використовується вчителями (60% з опитаних). Інтерактивні технології навчання (дискусії, рольові ігри) також імпонують учням, однак, вчителями вони застосовуються ще недостатньо активно, так само, як і робота у групах.

Значна частина учнів, обираючи з-поміж усної та письмової форм контролю, не змогла відповісти однозначно, яка з цих форм їм подобається більше. Водночас серед письмових форм 68% (450) учнів перевагу надали тестуванню, 23% (150) – звичайній контрольній роботі. Лише 9% (60) учнів вказали, що їм подобаються термінологічні диктанти, однак, це не означає, що їх не потрібно проводити, такі диктанти – важливий спосіб перевірки рівня засвоєння учнями правових понять – основного складника теоретичного правознавчого матеріалу. Відповідні питання доцільно включати у тестові завдання.

Отже, як засвідчили результати анкетування та опитування, вчителі правознавства сьогодні намагаються працювати творчо, реалізувати не тільки традиційні підходи, не лише репродуктивне, але й творче навчання, запроваджуючи проектні, імітаційні, зокрема ігрові, технології, задачне навчання тощо. Водночас, учні потребують як традиційних, апробованих часом методів навчання (наочних, словесних), так і інноваційних компетентісно орієнтованих

методик, технологій та форм навчання правознавства, які забезпечували б його практичну спрямованість. При цьому суттєву роль має відігравати не просте додавання одних до інших, а синергетичне поєднання і, таким чином, підсилення їх навчального та виховного впливу на учнів. Саме такий підхід сприятиме усуненню протиріччя між очікуваннями особистості та суспільства від шкільної правової освіти та її реальними результатами, що не повною мірою відповідають цим очікуванням.

Паралельно ми проводили тестування учнів з метою визначення рівнів їх навчальних досягнень з правознавства, що були досягнуті ними у результаті застосування методики, використовуваної у масовій практиці навчання правознавства в середній загальноосвітній школі. Виходячи з вимог Державного стандарту та навчальних програм, ми розробили відповідні критерії оцінювання – критерії визначення рівнів сформованості базової правової предметної компетентності та відповідних компетенцій, набутих учнями як результат навчання курсу правознавства в 9-му класі та профільної правової предметної компетентності і відповідних компетенцій, як результат навчання профільного курсу правознавства в 10-11-му класах. Розробляючи їх, ми логічно й послідовно визначали, які саме знання, уміння й навички, цінності та ставлення мають бути сформованими в учня на певному етапі навчання відповідно до чотирьох рівнів: високий рівень (10-12 балів), достатній рівень (7-9), середній (4-6), низький (1-3).

В анкетуванні, яке проводилося в травні 2012 р., взяли участь 380 учнів 9-х класів та 356 учнів 11-х профільних класів. Усього тестуванням було охоплено 736 школярів. Вибірку учнів ми вважаємо однорідною, оскільки у всіх класах правознавство викладають вчителі з високим рівнем професіоналізму, всі учні мають можливості користуватися приблизно однаковими джерелами правової інформації. Завдання анкет-тестів були побудовані з урахуванням програмових вимог вивчення правознавства у вигляді тестових завдань закритого типу та завдань, що потребують розгорнутої відповіді.

Результати тестування засвідчили, що в межах «традиційної» практики навчання найбільша частка учнів як 9-их, так і 11-их класів має середній рівень сформованості правової предметної компетентності та відповідних компетенцій. При цьому, найкраще у них розвинена когнітивна компетенція, гірше – процесуально-поведінкова та аксіологічна.

Якісний аналіз відповідей учнів на тестові запитання засвідчив наступне. Серед питань на встановлення рівня когнітивної компетенції ускладнення у школярів викликали питання, пов'язані з визначенням понять, а саме: з обранням правильного і найбільш повного визначення серед запропонованих; встановленням усіх ознак поняття, що забезпечує повноту його визначення; заповненням пропусків (пропущених слів) у визначеннях. Деякі труднощі школярі відчували під час класифікації правових понять. Переважна частина учнів достатньо легко встановлювала причинно-наслідкові зв'язки, наприклад, між видом порушеної соціальної норми та видом відповідальності, що настає за це порушення, зокрема, між порушенням правової норми і юридичною відповідальністю, між юридичним фактом та певними правовідносинами. Частині учнів складно структурувати матеріал, систематизувати його, що, зокрема, виявлялося під час складання плану або конспекту навчального матеріалу; незначна частина учнів вміє використовувати знання з інших предметів у процесі засвоєння правознавчого навчального матеріалу.

Відповіді на тести засвідчили, що учні не повною мірою орієнтуються в системі конституційних прав і свобод людини і громадянина. Відповідно, вони не завжди правильно могли вказати права особи, які порушені, та обов'язки, яких особа не виконала в запропонованих у тестових завданнях ситуаціях. Наприклад, учням 11-х класів потрібно було вказати, яке право особи порушено в ситуації, коли під час судового засідання свідок назвав підсудного злочинцем. Лише незначна частка з них вказала, що порушено презумпцію невинуватості (стаття 62 Конституції України).

Відповідаючи на питання на встановлення рівня процесуально-поведінкової компетенції, учні відчували ускладнення під час заповнення порівняльних таблиць, особливо, якщо їм необхідно було самостійно встановити критерії для порівняння.

Ускладнення в учнів виникали під час використання ними теоретичних знань, зокрема положень нормативно-правових актів, на практиці для розв'язання правових задач,

юридичного аналізу (оцінки) ситуацій. Складним для учнів були завдання, які передбачали встановлення того, який документ (позовна заява) необхідно скласти особі в конкретній ситуації та до якого органу з ним звернутися (до суду), або який документ буде винесено судом (рішення); особливо складно для учнів було охарактеризувати складові частини цих документів.

Питання на встановлення рівня аксіологічної компетентності були комплексними, передбачали перевірку в учнів як теоретичних знань та практичних умінь і навичок, так і безпосередньо цінностей та ставлень школярів, їх оцінок певних державно-правових явищ, як, наприклад, питання для учнів 9-х класів «Для чого, на Вашу думку, потрібне право? Чи необхідно дотримуватися правових норм? Відповідь обґрунтуйте», або питання для учнів 11-х класів «Що таке права та обов'язки людини і громадянина? Чим обумовлюється взаємозв'язок прав і обов'язків? Наведіть приклади. Відповідь обґрунтуйте». Вони виявилися достатньо складними для учнів.

Висновки. Опитування і анкетування вчителів засвідчили, що методика навчання правознавства розвивається, однак, для досягнення оптимальних показників функціонування системи навчання правознавства необхідна розробка та узгодження між собою її структурних компонентів (цільового, змістового, організаційно-методичного, контрольного). Результати тестування засвідчили, що в межах «традиційної» практики навчання найбільша частка учнів як 9-их, так і 10-11-их класів має середній рівень сформованості правової предметної компетентності та відповідних компетенцій. При цьому, найкраще у них розвинена когнітивна компетенція, трохи гірше – процесуально-поведінкова та аксіологічна, тож, особливу увагу педагогам слід акцентувати саме на їх виробленні в учнів.

У результаті якісного аналізу відповідей учнів на тестові запитання ми дійшли висновку, що: 1) формуючи когнітивну правову предметну компетенцію, необхідно розвивати в учнів уміння: повно і точно визначати поняття, встановлювати їх ознаки, класифікувати, самостійно обираючи критерії поділу; встановлювати причинно-наслідкові зв'язки; орієнтуватися в системі конституційних прав і свобод людини і громадянина; структурувати, узагальнювати та систематизувати навчальний матеріал; використовувати знання з інших предметів у процесі засвоєння правознавчого навчального матеріалу; 2) для удосконалення процесуально-поведінкової компетенції – такі вміння: складати порівняльні таблиці, самостійно обирати критерії для порівняння; використовувати теоретичні знання, положення нормативно-правових актів, на практиці для розв'язання правових задач, юридичного аналізу (оцінки) ситуацій; встановлювати, який документ необхідно скласти в конкретній ситуації і до якого органу з ним звернутися, встановлювати і характеризувати складові частини документів, тобто, більше уваги приділити застосуванню набутих учнями знань та умінь як прикінцевій стадії засвоєння навчального правознавчого матеріалу; 3) розвитку аксіологічної правової предметної компетенції сприятиме заохочування учнів до висловлення та обґрунтування своєї думки, до оцінювання різних державно-правових явищ, використовуючи теоретичні знання та практичні уміння учнів.

Виховання молоді у процесі навчання історії, права та суспільствознавчих дисциплін

УДК 372.893

Бармас О.В., учитель історії і правознавства, спеціаліст вищої кваліфікаційної категорії, методист, Харківська загальноосвітня школа I-III ступенів №51 Харківської міської ради Харківської області

Використання інформаційно-комунікативних технологій з метою виховання учнів на уроках історії Стародавнього світу

У статті розглядається проблема національно-патріотичного виховання учнів на уроках історії стародавнього світу за допомогою використання інформаційно-комунікативних технологій. Автор представляє аналіз особистого практичного досвіду роботи.

В статье рассматривается проблема национально-патриотического воспитания учащихся на уроках истории древнего мира с помощью использования информационно-коммуникативных технологий. Автор представляет анализ личного практического опыта работы.

This article considers the problem of national and patriotic pupils' education at the lessons of Ancient History through using IT-technologies. The author presents an analysis of personal practical experience.

Постановка проблеми. Державна політика України в галузі освіти спрямована на вирішення стратегічних завдань, що постали перед національною системою освіти. Це відображено у нормативно-правовій базі функціонування освіти, розробленій Міністерством освіти і науки України. Освіта виступає стратегічним ресурсом соціально-економічного, культурного і духовного розвитку суспільства, поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення міжнародного авторитету й формування позитивного іміджу нашої держави, створення умов для реалізації кожної особистості. Тому важливим для держави є виховання людини інноваційного типу мислення та культури. Одним із головних напрямків реалізації Державного стандарту освіти є формування інформаційно-комунікаційної компетентності - здатності учня використовувати інформаційно-комунікаційні технології та відповідні засоби для виконання особистісних і суспільно значущих завдань. Формування інформаційно-комунікаційної компетентності учнів, зміст якої є інтегративним, відбувається в результаті застосування під час вивчення всіх предметів навчального плану діяльнісного підходу. Навчальними програмами обов'язково передбачається внесок кожного навчального предмета у формування зазначеної компетентності [1]. Таким чином, велике значення має використання на уроках комп'ютерних технологій у всьому різноманітті відповідних можливостей.

З іншого боку, перед вчителем постає складна проблема виховання свідомого громадянина, яка проходить через увесь процес навчання, через кожен урок, через кожну хвилину спілкування. Звертаючи увагу на те, що сучасний учень є достатньо інформаційно грамотним, що використання комп'ютера, мережі Інтернет тощо пригортає увагу більшою мірою, ніж звичайний підручник, дуже зручним є використання вказаних технологій для використання них із метою національно-патріотичного виховання на уроках історії.

Таким чином, виходячи з потреб виховного процесу, **метою** даної статті є спроба проаналізувати особистий досвід вчителя з викладання історії стародавнього світу в 6 класі на

прикладі вивчення теми «Життя людей за первісних часів» в аспекті національно-патріотичного виховання; реалізацію виховної мети навчання на уроках історії стародавнього світу за допомогою використання інформаційно-комунікативних технологій.

Історіографія проблеми. Останнім часом проблема використання інформаційно-комунікаційних технологій в навчанні є однією з найбільш затребуваних тем в педагогічній науці. З'являється багато теоретичних досліджень загального характеру, підручники тощо. Цю проблему досліджували спеціалісти з інформаційних технологій та історики, насамперед О. Федорчук, М. Чала, Н. Черняк, Д. Десятов та ін. [2-9]. В останній час з'являється багато робіт вчителів - практиків, які використовують інформаційно-комунікативні технології в своїй діяльності. [10,11] Але питання реалізації виховних задач через урок історії в поєднанні з використанням комп'ютерних технологій навчання на цей час досліджено недостатньо.

Виклад основного матеріалу. Відповідно вимогам Державного стандарту освіти, метою навчання історії в загальноосвітній школі є формування в учнів ідентичності та почуття власної гідності в результаті осмислення соціального та морального досвіду минулих поколінь, розуміння історії і культури України в контексті історичного процесу. Завданням вчителя є не тільки формування уявлення про історичний процес, а й ознайомлення учнів з духовними і культурними надбаннями та цінностями, історико-культурними традиціями українського народу і цивілізації в цілому. [1].

Перед педагогами сучасної школи постає складне завдання не тільки надати учням певний обсяг знань, але й соціалізація дітей, виховання громадянської позиції, активного життєвого кредо. Як пригорнути увагу до навчання і в цьому процесі реалізувати виховні цілі освіти? Одним з найкращих засобів реалізації цієї мети є використання в навчальному процесі інформаційно-комунікативних методів навчання.

Учні 6 класу – це діти 11-12 років. Вони мають деякий особистий досвід, зацікавлені в процесі навчання. Історія первісного суспільства – перша структурована тема, з якою пов'язане системне вивчення історії. Дуже важливо задати правильний напрямок вивчення предмета. Як реалізувати в межах уроку завдання виховного характеру? Є декілька моментів, на які можна акцентувати увагу учнів.

Програмні вимоги до викладання історії спрямовані на формування сприйняття України як європейської країни. Це завдання можна успішно реалізувати на прикладі вивчення першої теми за програмою 6 класу. По-перше, з початку вивчення теми, коли вчитель буде історичне уявлення про основні етапи антропогенезу, висвітлюючи закономірності історичного процесу, виникнення людини на теренах України подається як загальноєвропейський процес. По-друге, вивчаючи форми господарювання первісної людини, ми не бачимо відмінностей географічного характеру. Закономірності розвитку спільні для людських колективів, які існували на території Європи. Коли йде мова про первісну релігію та культуру, дуже добре давати системне уявлення про світовий розвиток духовного світу людини, інтегруючи в цей процес досягнення культури наших предків. При вивченні цих тем корисно використовувати електронні презентації, які містять багато ілюстративного матеріалу, фрагменти науково-популярних фільмів, що допомагають яскраво представити відповідні навчальні матеріали. Інформаційні технології створюють урок яскравим, насиченим. На цьому етапі навчання можна використовувати тільки частково відеоматеріали, рекомендуючи учням корисні посилання. Якщо буде цікаво, діти почнуть вчитися використовувати додаткову інформацію спочатку під керівництвом вчителя, а потім – самостійно.

Учень 6 класу має особисте ставлення до навчального процесу. Велику роль відіграє зацікавленість предметом. Складною для сприйняття є тема генезису людської спільноти. Але, якщо подавати навчальний матеріал, виходячи з поняття родини, спираючись на уявлення дитини про оточуючий світ, то при вивченні цих питань можна досягти мети виховання толерантності, єдності, поваги до старших, до жінки. Електронна презентація спрощує термінологічну роботу, вивільняючи час на обговорення складних навчальних проблем.

Цікавою є практика формування правової культури учнів через вивчення звичаїв та моралі первісного суспільства. Методом занурення в епоху, відтворення існуючих у давні часи умов життя можна досягти мети виховання поваги до сучасних законів, уявлення про основи

демократії. Для створення уявлення про існування давньої людини корисним є використання відео фрагментів, які є доречною ілюстрацією до уроку.

Одним з головних напрямків виховної роботи є формування почуття національної гідності, патріотизму. Реалізація цього завдання проходить через усі уроки теми, починаючи з роботи з картою, де учень визначає найдавніші пам'ятки вітчизняної історії. Якщо в кабінеті історії є археологічний куточок, корисно використовувати його матеріали. Потримати в долонях кам'яний ніж, глиняні черепки, доторкнутися до справжньої історії – учень не забуде такого уроку ніколи. Цей методичний прийом породжує почуття співпричетності історичному процесу. Далі можна перейти від місцевих матеріалів до пам'яток відомих стоянок на території України, використовуючи фотографії, малюнки, можливості мережі Інтернет. Демонстрацію можна супроводжувати розповіддю про найбільш цікаві історичні знахідки тощо.

Багато можливостей містить у собі передбачене програмою практичне заняття за темою «Основні стоянки та пам'ятки первісних людей на території України». Цей урок практики можливо проводити і як віртуальну екскурсію, так і за допомогою методу міні-проектів, використовуючи практику попередніх завдань. Можна розділити найвідоміші стоянки між групами в класі і запропонувати зробити презентації проектів у різних формах. Практика показує, що діти можуть успішно підібрати матеріал в електронному вигляді. Це допомагає не тільки підвищити інтерес до вивчення рідної історії, а й формуванню інформаційно-комунікаційної компетентності учнів.

Безперечно, найбільш яскравою сторінкою стародавньої історії України є вивчення Трипільської культури. Малюнок у підручнику не відтворює всього багатства археологічної спадщини Трипілля. Без кольорової презентації або відеофільму неможливо створити системне уявлення про неолітичний період історії нашої країни. Технології дозволяють провести демонстрацію житла, знарядь праці, ознайомити учнів з різнобарв'ям багатокольорової кераміки. Саме на вивченні таких тем можна пробудити національну гідність, гордість історією нашої країни, сформувати самоідентичність і патріотичні якості дитини. І використання інформаційно-комунікативних технологій навчання створює відповідні умови для досягнення як навчальної, так і виховної мети в процесі вивчення історії.

Висновки. Таким чином, використання на уроках історії інформаційно-комунікаційних технологій навчання створює умови для реалізації виховної мети навчального процесу. Практика доводить, що за допомогою презентацій, відеофільмів, використання ресурсів мережі Інтернет урок стає більш яскравим, насиченим, результативним. Водночас, завдяки вдалому підбору матеріалів до відповідних занять, створюється уявлення про минуле нашої країни як учасниці загальноєвропейського історичного процесу. Формування патріотизму, національної гідності, почуття гордості за свою країну реалізується в процесі вивчення майже кожного уроку теми, особливо акцентуючи увагу на питаннях, пов'язаних з вивченням культури стародавнього світу. Особливі умови для формування в учнів інформаційної та комунікативної компетентностей надає проведення практичних занять.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державний стандарт повної загальної середньої освіти. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/692/state_standards/
2. Десятов Д.Л. Методика використання інформаційно-комунікаційних технологій у навчання історії. – Харків: Видавнича група «Основа». – 2011. – 112с.
3. Дрібниця В. О. Історична інформація в мережі Інтернет// Комп'ютер у школі та сім'ї. — 2007. — № 1. — С. 31-37.
4. Єфименко Т. М. Використання інформаційно-комунікаційних технологій у процесі вивчення історії та правознавства // Комп'ютер у школі та сім'ї. — 2007. — № 7. — С. 31-36.
5. Федорчук, О. С. Використання можливостей мережі Інтернет у діяльності закладів освіти [Текст] / О. Федорчук, Ю. Дорошенко // Інформатизація середньої освіти: програмні засоби, технології, досвід, перспективи : навчально-методичний посібник / за ред. В. Мадзігона та Ю. Дорошенка. – К.: Педагогічна думка, 2003. – С. 250–272.
6. Худобець О. Інтернет і підліток — культура спілкування та залежність // Історія України. — 2006. — № 19. — С. 15–18.

7. Худобець О. Новітні інформаційні технології: навчити учителя // Історія України. — 2006. — № 17. — С. 18–22.
8. Чала, М.С. Інформаційно-телекомунікаційні технології у практиці роботи вчителя-предметника [Текст] / М. С. Чала // Педагогічний вісник. — 2011. — № 2. — С. 55–56.
9. Черняк, Н. Теорія створення мультимедійної комп'ютерної презентації [Текст] / Н. Черняк // Школа. — 2011. — № 10.
10. Чикальська О. Використання інформаційно-комунікаційних технологій на уроках історії [Електронний ресурс] // Режим доступу: www.pto.uzhgorod.ua/files/tschukalska.pdf
11. Яременко В.О. Використання інформаційних технологій в процесі навчання історії учнів 10-11 класів. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://nadoest.com/vikoristannya-informacijnih-tehnologij-v-procesi-navchannya-is>

УДК 371.3:94:159.928.22

Солдатенко О.В., директор
Запорізького багатoproфільного
лицею №99, учитель вищої категорії,
учитель-методист;
Діордієва Н.В., учитель історії
Запорізького багатoproфільного
лицею №99, учитель вищої категорії,
учитель-методист

Акмеологічний та андрагогічний підхід в роботі з обдарованими учнями при вивченні історії

У статті розглядається питання акмеологічного та андрагогічного підходу в розвитку творчих здібностей учнів при вивченні історії, основні технології акмеологічної школи та алгоритм технології ІСНД. Наводиться приклад матриці параметрів навчального успіху обдарованого учня.

Ключові слова: акмеологія, андрагогіка, технологія ІСНД, індивідуальна траєкторія розвитку творчої особистості учня.

В статье рассматриваются акмеологический и андрагогический подходы в развитии творческих способностей учащихся при изучении истории, основные технологии в акмеологической школе и алгоритм технологии ИСУД. Приведен пример параметров матрицы образовательных успехов одаренных учащихся.

Ключевые слова: акмеология, андрагогика, технология ИСУД, индивидуальная траектория развития творческой личности ученика.

This article considers the problems of acmeological and andragogical approach in the development of students' creativity in studying history, the main technologies of acmeological school and technology procedure of ISLA (Individual Support of Learning Activity). This work introduces the matrix sample of effective learning criteria of an intellectually gifted student.

The key words: acmeology, andragogy, ISLA technology, individual course of student creativity development.

Постановка проблеми. Сьогодні вимагає визначення комплексу психолого-педагогічних, організаційних, правових, економічних і науково-практичних заходів щодо розробки впровадження ефективних засобів та технологій пошуку, навчання, виховання і самовдосконалення обдарованих та мотивованих учнів, створення умов для їх розвитку.

Прогресивними і перспективними для сучасної школи є акмеологічний та андрагогічний підходи. Необхідність цих підходів очевидна, тому що суспільство очікує від школи, що її випускники будуть комунікабельними, креативними, самостійно мислячими особистостями, які прагнуть успіху й вміють самостійно будувати індивідуальну траєкторію розвитку. А для виконання цієї задачі, очевидно, підвищуються і вимоги до вчителя, який працює з цією категорією учнів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Акмеологія – це наука, яка вивчає психологічну й професійну зрілість особистості, наука про закономірність досягнень вершин розвитку людини на кожному віковому етапі її життя. Ця наука була запропонована М.О. Рибніковим та Б.Г. Ананьєвим й отримала широкий розвиток в сучасних дослідженнях [1]. Акмеологія в освіті – це наука про закономірності цілісного й стійкого розвитку людини. Акмеологія вивчає закономірності розвитку особистості в період його акме (акме - з грецької вершина), тобто вершини фізичної, інтелектуальної й моральної зрілості.

Андрагогіка (гр. андрос — дорослий чоловік; агогейн — вести) — розділ теорії навчання, що розкриває специфічні закономірності засвоєння знань та умінь дорослим суб'єктом навчальної діяльності, а також особливості керівництва цією діяльністю з боку професійного педагога. Поняття «андрагогіка» було введено в 1833 році німецьким істориком педагогіки А. Каппом. У 1970 році г. м. Ноулз опублікував фундаментальну роботу з andragogike "Сучасна практика освіти дорослих. Andragogy проти педагогіки". У ньому він сформулював основні положення andragogy:

1. Дорослій людині, що навчається, належить провідна роль в процесі навчання. Такий «учень» сам визначає рамки і напрямок навчання.
2. Оскільки людина – це вже сформована особистість, то вона сама ставить перед собою конкретні цілі навчання, бажає самостійності, самореалізації, самоуправління.
3. Доросла людина має професійний та життєвий досвід, знання, уміння та навички, які повинні бути використані в процесі навчання.
4. Дорослі шукають найшвидшого використання здобутих знань.
5. Процес навчання в значній мірі визначається часовими, просторовими, побутовими, професійними, соціальними факторами, які або обмежують або сприяють процесу навчання.

Останнім часом з'являються праці, в яких андрагогіка розглядається як перспективний напрямок сучасної школи [2, с. 78 – 85].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. При акмеологічному підході не завжди враховуються індивідуальні особливості обдарованих учнів і індивідуальна траєкторія розвитку творчої особистості учня та здатність школи й вчителя-наставника її розробити.

Вся історія становлення й розвитку навчання людини як самостійної області його діяльності вказує, що навчання має бути безперервним й адаптивним [3]

Виникнення шкільної акмеології зумовлено певними причинами:

- Виникнення й розвиток шкіл нового типу, які орієнтовані на досягнення кожною дитиною вершин свого індивідуального розвитку;
- Функціонування шкіл з високим рівнем освіти, спеціалізованих шкіл для обдарованих дітей, які створюють базу для вивчення вершин розвитку школярів, їх якісних і кількісних проявів;
- Необхідністю аналізу передумов професіоналізму випускників шкіл, мотивації вибору професії, наступності з ВУЗами;
- Необхідністю для повноцінного розвитку учня і його соціалізації в умовах сучасного суспільства, забезпечення його успішності, мотивації активної життєдіяльності, самовдосконалення вже в шкільні роки.

Шкільна акмеологія вивчає вершини розвитку суб'єктів педагогічного процесу й розвивається в трьох напрямках:

- Методологія і теорія;
- Практична акмеологія (розвиток освітніх систем і людини в їх умовах);

- Акмеометрія (вимір якості розвитку).

Методологічна база акмеології дає можливість для створення акмеологічної школи. В акмеологічній школі дитина розвивається як індивід, особистість, враховуються її індивідуальні особливості, формуються духовні й моральні цінності, розвиваються творчі здібності, уміння будувати стосунки в соціумі, впроваджуються життєтворчі технології, що забезпечують успіх і високі досягнення кожного учня.

В акмеологічній школі використовуються відповідні технології:

- ігрові (дидактична гра, технології моделювання);
- тренінгові технології;
- технології розвиваючого навчання;
- технології особистісноорієнтованого навчання;
- ІСНД
- метод проектів.

Розвиток обдарованої особистості учня починається з початкової школи і є базовим фундаментом для подальшого успіху його особистості.

Можемо відзначити сильні сторони комплексу акмеологічних технологій:

Підтримка обдарованих учнів, створення сприятливих умов для їх самореалізації передбачає:

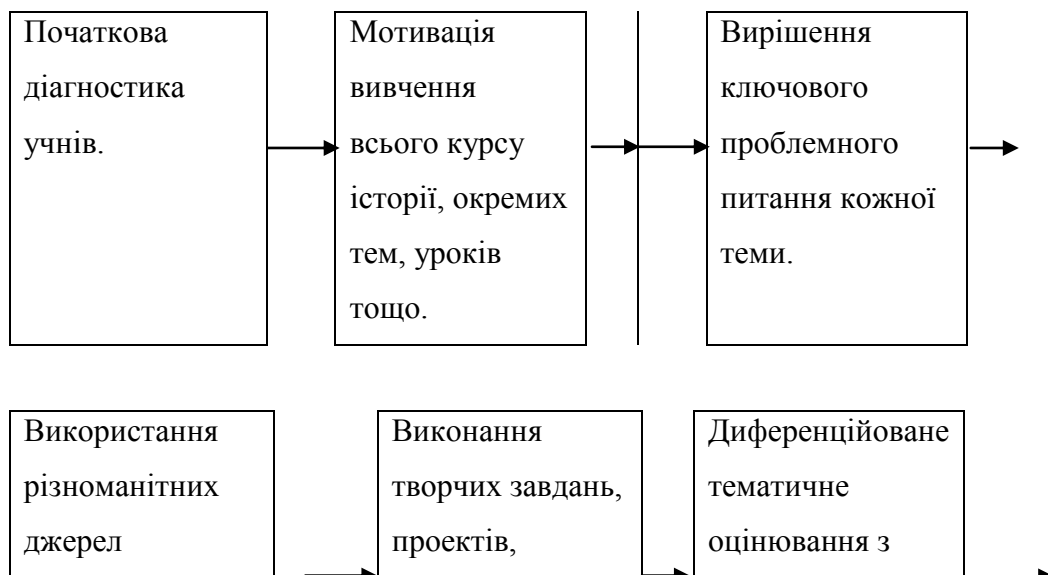

Як бачимо, для формування найвищого рівня можливостей і досягнень, необхідно існування акмеологічного навчального закладу й використання як традиційних, так і нових форм розвитку творчих можливостей учнів.

Головна функція вчителя полягає в організації й стимулюванні навчального процесу, спрямованого на розвиток особистості учня (*особистісно орієнтована позиція*). К. Роджерс назвав таку систему стосунків «концентрацією на особистості». Якщо вчитель приймає таку позицію, він обов'язково звертає увагу на розвиток творчих здібностей учнів[4, с.138].

На нашу думку, учитель повинен викликати у кожного учня впевненість, що він здатен до творчості. Це мета, яка прокладає шлях до життєвої компетентності.

Необхідно використовувати комплекс технологій, різноманітні методи, форми та засоби. Їх вибір залежить, по - перше, від профільності класу, по - друге, від вікових особливостей учнів і, по - третє, від місця уроку в системі інших уроків та конкретних цілей і задач цього уроку. Все це складається в такий ланцюжок:

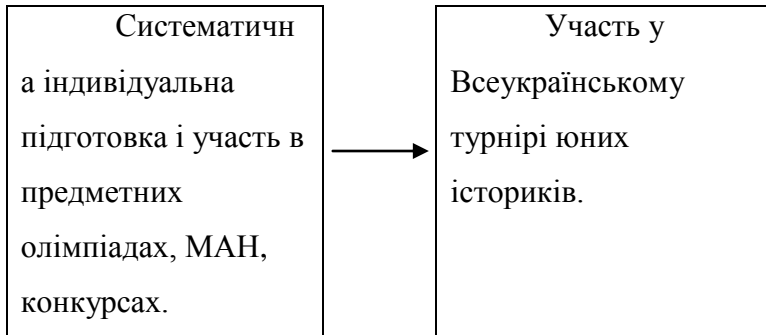

інформації;
документів.

дослідницька
робота.

урахуванням
результатів
діагностики,
аналізом і
самоаналізом.

Для обдарованих учнів цей ланцюжок продовжуємо:

Кожен з видів роботи з обдарованими дітьми має свої особливості. Учні – олімпійці повинні мати глибокі та різнобічні знання з предмету і вміння викласти їх на папері. Учасники Малої академії наук повинні мати глибокі базові знання, вміння оформляти дослідницьку роботу, яскраво і переконливо її захищати. Стимулюванню потреби в досягненнях, прагненні до творчості як цінності життя, орієнтації на успіх і якість продуктів творчої діяльності, на індивідуальне і колективне «акме» сприяють Всеукраїнські турніри з різних предметів. Саме вони дають не лише глибокі знання, а й розвивають вміння працювати в команді, формують компетентності соціальної взаємодії, співробітництва, конструювання нового способу вирішення задачі, розвиток критичного мислення, толерантності й уміння бачити раціональне зерно в різноманітних ситуаціях, здібність брати на себе відповідальність, формувати якості лідера, уміння виступати публічно, відстоювати свою точку зору. Але як визначити можливості й індивідуальні особливості обдарованого учня? Розширенню зони розвитку учня, підвищенню рівня його навчальних можливостей, зростанню мотивації і розвитку психофізіологічних функцій сприяє цілеспрямована робота з визначення і врахування ІСНД учня (індивідуального супроводу навчальної діяльності).

Основні поняття технології ІСНД:

- здатність до навчання
- навченість
- увага
- модальність
- півкульність
- комунікативні ЗНУН
- організаційні ЗНУН
- інформаційні ЗНУН
- розумові ЗНУН
- мотивація

Алгоритм реалізації ІСНД для обдарованих учнів

1. Визначити параметри ІСНД даного учня (самостійно і на основі досліджень психологів);

- 2. Виділити ті параметри, що характеризуються високим рівнем розвитку і, спираючись на них, проектувати форми роботи з даним учнем (створюємо ситуацію успіху).
- 3. Виділити ті параметри ІСНД учня, які дозволяють підібрати форми завдань, що ліквідують недоліки в його навчальній діяльності.

Приклад матриці параметрів навчального успіху обдарованого учня

	Модальність	Півкульність	Мотивація	Пам'ять
Учень N	Аудіальний тип	<i>Правопівкульність.</i> Художній тип. Образне мислення. Синтез цілісного образу.	Високий ступінь соціально-духовної мотивації.	Слухова.
Індивідуальна траєкторія розвитку творчої особистості учня (рекомендації)				
	Ділові ігри, дискусії, постійна слухова стимуляція.	Індивідуальна робота зі схемами, таблицями на паперовій основі, на світлій дошці, світлому моніторі. Залучення до участі у МАН, ВТЮІ.	Чітка визначеність мети, висування вимог. Створення ситуації пізнавальних перешкод, труднощів. Самооцінка своєї діяльності і корекція. Прогноз майбутньої життєдіяльності. Зв'язок інформації з реальним життям, практикою. Завоювання авторитету, встановлення нових контактів. Опора на власну волю учня, формування відповідальності.	Обов'язкове обговорення всіх тем вголос, взаємоконтроль, ігрові моменти.

Дуже важливим є збіг «акме» учня і вчителя.

Цю проблему ми можемо вирішити з допомогою *андрагогіки*.

Вся історія становлення і розвитку навчання людини як самостійної області його діяльності вказує, що навчання має бути безперервним і адаптивним. Обдарованих учнів-випускників ми можемо також вважати дорослими і застосовувати в роботі з ними основні напрямки андрагогіки.

Функція навчання у цьому випадку — сприяти виявленню, структуруванню, формалізації особистісного досвіду дорослих учнів, регулювання та оновлення їх знань. При цьому відбувається зміна пріоритету методів навчання. Andragogy замість лекції в основному передбачає практичні заняття, часто експериментальної діяльності, дискусій, тематичних досліджень, бізнес Ігри, вирішення конкретних проблем і питань. Крім того, зміна підходу для придбання теоретичних знань. [5, с.40-57]

Ми можемо знайти точки дотику учня – старшокласника та вчителя-наставника:

- поінформованість про необхідність навчання.
- прагнення до практичного застосування набутих знань.
- пріоритет самостійному набуттю знань.
- принцип спільної діяльності (співпраці) вчитель-учень
- принцип рефлексивності і систематичності.
- принцип обміну і поновлення досвіду між вчителем і учнем.

Для кожної категорії можемо визначити свої критерії.

Як приклад можемо привести співпрацю вчитель-тренер і учень-член команди історичного турніру. Досвід підготовки команд до турніру показує, що і роль вчителя, і роль учнів кардинально відрізняється від підготовки до олімпіад та інших конкурсів. Учитель - тренер враховує об'єктивні і суб'єктивні фактори досягнення вершин розвитку кожного учня, зокрема і команди в цілому. Досвідчені гравці стають повноправними помічниками підготовки команди.

Всеукраїнський турнір юних істориків – це «жива» гра, яка передбачає складні нестандартні ситуації, допомагає учням швидко шукати конструктивні рішення, миттєво аналізувати подану суперником інформацію і як наслідок – гнучко будувати свою поведінку.

Що дає школярам цей турнір?

По-перше, вміння працювати в команді, формування компетентності соціальної взаємодії, співробітництва.

По-друге, навички роботи з історичною літературою й уміння складати доповіді.

По-третє, конструювання нового способу вирішення історичної задачі, розвиток критичного мислення.

По-четверте, освоєння дослідницьких методів, узагальнення й трансформування історичного матеріалу, що сприяє формуванню компетенції пізнавальної діяльності.

По-п'яте, формування толерантності й уміння бачити раціональне зерно в різноманітних ситуаціях.

По-шосте, здібність брати на себе відповідальність, формувати якості лідера. Це відповідає формуванню комунікативної компетенції.

По-сьоме, уміння виступати публічно, відстоювати свою точку зору, вести дискусію.

Досвід підготовки команд до турніру показує, що і роль вчителя, і роль учнів кардинально відрізняється від підготовки до олімпіад та інших конкурсів. Учитель - тренер враховує об'єктивні і суб'єктивні фактори досягнення вершин розвитку кожного учня зокрема і команди в цілому.

Таким чином, крок за кроком відбувається всебічна підготовка команди і кожного її учасника. Мета – досягти високої історичної, практичної, теоретичної, психологічної готовності, методологічної компетентності. І тут ми вже бачимо практичне втілення в життя стародавньої формули навчання **«nonscholae, sedvitaediscimus»** — **вчимося не для школи, а для життя**, яку здійснює андрагогіка.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания / Б. Г. Ананьев. - М. : Педагогика, 1977.
2. Змеев С. И. Андрагогика: основы теории, истории и технологии обучения взрослых - М. : ПЕР СЭ, 2007. - С. 78 - 85.
3. Гадецький М.В., Хлебнікова Т.М. Організація навчального процесу в сучасній школі / М.В. Гадецький., Т.М.Хлебнікова. – Харків.: Ранок, 2003.
4. Роджерс К.Взгляды на психотерапию. Становление человека. – М., Дайджест, с.138.
5. Основы андрагогики / Под ред. И. А. Колесниковой. - М. : Академия, 2007. - С. 40 - 57.
6. Колеченко А.К. Энциклопедия педагогических технологий/ А.К. Колеченко. – Санкт – Петербург.: Каро, 2002.
7. Баханов К.О. Організація особистісно орієнтованого навчання. Порадник молодого вчителя історії.Х.: Основа, 2008.

*Добажанська О., учитель історії
Шелудьківського ліцею імені Героя
Радянського Союзу Ю.Є.Кравцова
Зміївської районної ради Харківської
області*

**Історико–краєзнавча платформа
Шелудьківського ліцею імені Героя Радянського Союзу Ю.Є.Кравцова
Зміївської районної ради Харківської області**

У статті, що ґрунтується на власному досвіді роботи, висвітлено формування цілісної системи історико-краєзнавчої платформи у ліцеї. Розкрито мету, завдання, форми, методи історико-краєзнавчої роботи та її значення в підвищенні якості засвоєння навчального матеріалу, формуванні життєвих та предметних компетентностей учнів. Адресується учителям історії, краєзнавцям та студентам.

В статье, которая основывается на собственном опыте работы, освещено формирование целостной системы историко-краеведческой платформы в лицее. Раскрыты цели, задачи, формы, методы историко-краеведческой работы и ее значение в повышении качества усвоения учебного материала, формирования жизненных и предметных компетенций учащихся. Адресуется учителям истории, краеведам и студентам.

Пізнай свій край, себе, свій рід, свій
нарід, свою землю – і ти побачиш свій шлях
у життя.

Г.С.Сковорода

Чинні Державні стандарти загальної середньої освіти передбачають «...створення умов для розвитку особистості компетентного, активного, відповідального громадянина України, члена європейської і світової спільноти...», а також «успішно самореалізується в сучасному українському суспільстві». Відродження України передбачає, передусім, розвиток духовної культури народу, формування національної свідомості, тому виховання нашої молоді має бути національним.

На сучасному етапі розвитку загальної середньої освіти відбувається пошук нових парадигм освіти та оптимальних моделей її структури та змісту. Особливо це є актуальним для шкільної історичної освіти.

В умовах динамічних перетворень у сучасному суспільстві особливу увагу привертають проблеми, пов'язані насамперед з використанням народознавчих і краєзнавчих матеріалів (платформ), що формують особистість учня[7,9].

Досвід свідчить, що формуванню цілісної історичної свідомості сприятиме поєднанню вивчення історії України та історії рідного краю, історії родини. Саме такий підхід дає можливість відповісти на запитання: Хто ми? Чиї діти? Яких батьків? Краєзнавство є безцінною скарбницею збереження історичного досвіду багатьох поколінь, усього того найкращого, що витримало випробування часом у сфері матеріальної й духовної культури. Ця скарбниця є тим своєрідним містком, який зв'яже покоління минулі з поколіннями сучасними й майбутніми [5,1].

Краєзнавча робота у ліцеї дозволяє забезпечити пошук ефективних методів і форм організації навчально-виховного процесу. Завдяки вивченню, використанню місцевого історичного матеріалу учні мають змогу вийти за межі підручників, осмислити історичні процеси, «доторкнутися» до історії. Вона виступає своєрідним проявом поєднання макро- і мікрорівнів, допомагає дітям читати книгу життя через крихітні частинки минулого не лише очима, а й розумом, самостійно розібратись, куди веде шлях їхніх батьків і дідів. Це засіб

згуртування людей різних уподобань і політичних орієнтацій довкола конкретної, цікавої для всіх краєзнавчої справи [2,14].

Сьогодні, краєзнавство сприяє національно-культурному відродженню, формуванню національного світогляду й патріотизму. Воно допомагає дітям усвідомити нерозривний зв'язок, єдність історії свого села чи міста з історією та сьогоденням країни; відчуття причетності до них кожної людини, кожної родини; визнати своїм найпершим обов'язком, честю стати гідним послідовником кращих традицій рідного краю. Лише глибоке всебічне вивчення конкретного, специфічного дає можливість історії як науці дійти глибоких узагальнень, вивчити спільне, розкрити закономірності історичного процесу [4,2].

У вітчизняній педагогіці в різні часи вивченню історії та культури рідного краю приділялась значна увага.

Актуальність теми полягає у необхідності розкрити складові формування історико-краєзнавчої платформи у ліцеї, що забезпечує навчально-виховний процес у сільській місцевості.

Щоб спонукати учнів до роботи, а навчально-виховний процес зробити диференційованим і цікавим, вчителів необхідно переглянути велику кількість методичної, науково-популярної та періодичної літератури, проаналізувати всі ці джерела.

Для реалізації проблеми визначено мету: поглиблення пізнавального інтересу учнів до історії та культури рідного краю як складової національної та культурної історії України, ознайомлення з історичним минулим та сьогоденням нашого народу, виховання патріотизму, громадянських якостей особистості, сприяння становленню світогляду учнів, формуванню національної самосвідомості, формуванню інформаційно-дослідницьких засад, що базуються на історичних компетентностях.

Головні завдання реалізації цієї мети полягають у:

всесторонньому вивченні учнями історії рідного краю як складової вітчизняної історії, що здійснюється на науковій основі;

підвищенні якості навчально-виховного процесу через інтеграцію краєзнавства з такими навчальними предметами як історія, географія, література, біологія;

формуванні власної точки зору та критичному ставленні до історичної інформації;

формуванні компетентностей вести пошукову, дослідницьку роботу та залученні учнівської молоді через активізацію пошукової краєзнавчої роботи до пізнання історико-культурної спадщини та історії краю.

Одним із пріоритетних напрямів навчально-виховного процесу Шелудьківського ліцею імені Ю.Є.Кравцова є краєзнавча робота, що є складовою загально краєзнавчої роботи у Зміївському районі.

За останні роки у Шелудьківському ліцеї імені Ю.Є.Кравцова зросла кількість людей, які за велінням серця ведуть активну дослідницьку і пошукову роботу, вивчаючи минуле і сучасне своїх регіонів. Історичне краєзнавство за роки пройшло шлях від любительських досліджень окремих самодіяльних ентузіастів до системних, ґрунтованих на наукових засадах, досліджень місцевої історії. Краєзнавство в ліцеї за цей час оформилося у широкий громадський рух, який має не лише пізнавальне, а й велике виховне значення.

У багатогранному спектрі громадської дослідницько-пошукової роботи краєзнавців ліцею і села на сьогодні важливе місце посідає вивчення малодосліджених сторінок історії села, життя і діяльності відомих земляків, історії окремих сфер суспільно-економічного життя, охорона та збереження історико-культурних пам'яток краю.

За період з 2009 по 2014 роки у ліцеї сформувалась система краєзнавчої роботи, що передбачає:

Виховання шанобливого ставлення учнів до історії рідного краю, земляків, звичаїв, традицій, пам'яток історії та культури.

Зацікавлення історичним минулим свого роду, вулиці, села, району, області.

Залучення дітей до діяльності історико-краєзнавчої студії (гуртка) «Пошук» та створення шкільного історико-краєзнавчого музею.

Використання «музейної педагогіки», залучення учнів до наукової, дослідницької роботи з історико-краєзнавчої тематики.

Виховання справжніх громадян, патріотів України.

У ліцеї з 2009 року діє історико-краєзнавча студія (гурток) «Пошук», що складається з шести секцій. Практична, за напрямом роботи, студія створювалась з метою дослідження історії рідного краю; збору пам'яток давнини, документів, фотографій, спогадів односельців; проведення екскурсій, археологічних розвідок, туристичних походів; зустрічей із ветеранами воєн та ветеранами праці; пропаганди серед учнів та односельчан інтересу й любові до історії краю; поповнення фондів етнографічної та краєзнавчої кімнат. Набір у студію був вільний, тобто за бажанням. Дуже швидко для юних пошуковців окреслилося і коло питань - історія рідного краю: незнайомі і маловідомі сторінки. Спочатку була запропонована модель і алгоритм роботи групи.

Пошук краєзнавчої інформації та формування краєзнавчого фонду здійснюється за такими напрямками:

- історичний;
- народознавчий;
- географічний;
- екологічний;
- літературне краєзнавство;
- видатні люди рідного краю.

У кожній секції формується здатність учня самостійно застосовувати різні компетентності у певному контексті.

Студія «Пошук» будує свою діяльність на основі таких принципів:

- науковість;
- системність;
- конкретність;
- особистісна орієнтованість;
- народність;
- історизм;
- демократизм;
- вияв власної творчої ініціативи;
- рівноправності членів студії;
- взаємоповага, довіра, взаєморозуміння;
- свобода у прийнятті власних рішень.

На теперішньому етапі студія працює над створенням «Краєзнавчого портрету села Шелудьківки», який матиме такі розділи:

- Соціально-економічний розвиток села на всіх етапах розвитку.
- Сільське господарство Шелудьківки.
- Молодь села.
- Ліцей – центр села.
- Охорона здоров'я.
- Природа села – наш спільний дім.
- Шелудьківка у роки колективізації.
- Село у роки Голодоморів.
- Село під час Великої Вітчизняної війни.
- Жіноча доля обпалена війною.
- Сучасний розвиток села.
- Екологічний стан Шелудьківки. (Урочище «Шелудьківські піски»).
- Видатні люди села.
- Сімейні династії Шелудьківки.

З метою створення «Портрету», про що йдеться вище, склалися чотири мікрогрупи, кожна з яких працює за окремим напрямом. На черговому засіданні студії (налічує 24 учні, 5 учителів, 4 жителі села) було вирішено, що робота не повинна зупинятися до того часу, поки не буде презентована широкому загалу слухачів. Тому у роботі вирішили використовувати метод проектів. За невеликий проміжок часу, неповних два роки, творча група представила широкому загалу проект «Історія села Шелудьківка», де учні зібрали матеріал про заснування,

заселення сучасної території села та життя і побут перших поселенців. Ще через два роки були повністю зібрані матеріали з історії села XIX, XX століття.

Наслідком діяльності студії, та й усього учнівського і педагогічного колективу, стало відкриття у 2012 році етнографічного музею (другого у районі на базі ліцею). У травні 2013 році зусиллями педагогічного, учнівського колективів та громади села було відкрито меморіальну дошку нашому земляку, Герою Радянського Союзу Ю.Є.Кравцову, а в жовтні ліцею присвоєно ім'я Героя Радянського Союзу Ю.Є.Кравцова.

Результати діяльності студії та всієї краєзнавчої роботи висвітлюються у районній газеті «Вісті Зміївщини».

Важливим напрямом краєзнавчої діяльності учнів ліцею є екскурсійна робота. По-перше, вона сприяє більш глибокому засвоєнню учнями матеріалів, пов'язаних з історичними подіями, розширює й поглиблює їх знання; по-друге, дає можливість більше уваги приділити вивченню краєзнавчих матеріалів. По-третє, формує історичну пам'ять про величне минуле нашого народу. На практиці застосовуються такі види екскурсійної роботи:

- по місцях історичних подій;
- до історичних, історико-краєзнавчих пам'ятників;
- у музеї;
- в архівні установи і бібліотеки;
- на виробництво.

У роботі «Пошуку» переважають активні форми і методи виховання. До таких методів належать: соціальне проектування, метод відкритої трибуни, метод аналізу ситуацій морально-етичного характеру, диспути, уроки історичної пам'яті. Юні краєзнавці беруть участь у різних Всеукраїнських краєзнавчих конкурсах. З 2008 року члени студії – активні учасники конкурс-захисту робіт регіонального відділення МАН. А в 2010 році учениця 10 класу Кравцова Юлія посіла перше місце у I етапі конкурсу - захисту МАН з історичного краєзнавства та отримала Диплом III ступеня в обласному етапі конкурсу за роботу над темою «Історія села Шелудьківка». Ученицю запросили на навчання у школу юних істориків при Харківському національному університеті ім. В.Н.Каразіна, де вона продовжує навчання після закінчення ліцею. У 2012 – 2013 році члени студії «Пошук» успішно захищали свої творчі роботи на районному етапі конкурсу-захисту МАН. Цвях Софія, учениця 11 класу переклала на французьку мову свою науково-дослідницьку роботу з історії села та, посівши I місце, рекомендована для участі в обласному етапі Конкурсу, на якому зайняла III місце.

Вихованці краєзнавчої студії постійно готують та проводять різноманітні виховні заходи на рівні ліцею та села, здійснюють туристсько-краєзнавчі експедиції. Усі учні ліцею з 3 по 11 класи здійснили екскурсії по Зміївщині та місцями бойової слави Харківщини. Екскурсії для молодших школярів проводили члени студії «Пошук», використовуючи самостійно досліджені матеріали. Екскурсія навесні 2012 року на могилу нашого земляка Героя Радянського Союзу Кравцова Ю.Є. на Байковому цвинтарі у Києві залишила найяскравіші спогади в учнів.

Матеріали роботи студії «Пошук» систематизовано у портфоліо. Робота «Пошуку» була представлена на виставці «Інноватика. Освіта України XXI століття» у м. Харкові у грудні 2009 року та зацікавила членів журі на Міжнародній виставці у Києві «Сучасні навчальні заклади» у березні 2010 року.

Таким чином, комплексне використання історико-краєзнавчого матеріалу не лише доповнює курс всесвітньої та національної історії своїм змістом, поняттями, фактами, але й створює умови для стимулювання розумової діяльності учнів шляхом постановки перед ними навчальних пізнавальних, зокрема проблемних, завдань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гайда Л. Музеї при навчальних закладах. // Історія України. – 2007. – № 45. – С. 1-6.
2. Жук Л. Використання краєзнавчих матеріалів у процесі навчання історії // Історія України. – жовтень 2006. – № 37. – С. 13-17.

3. Ігнатенко М. Місце історичного краєзнавства у викладанні історії України в школах. // Історія в школі. – 2001. – № 3-4. – С. 40-42.
4. Мисан В. Сучасне шкільне історичне краєзнавство. // Історія України. – 2008. – № 13. – С. 1-6.
5. Тронько П.Т. Історичне краєзнавство в Україні // Історія України. – 2008. – №47. – С.1-5.
6. Ходос М. Методичні засади краєзнавчої роботи в ЗНЗ// Історія в школі. – 2004. – № 4. – С. 10-12.
7. Шимон Ю.Ю. Використання краєзнавчого матеріалу на уроках історії України // Історія України. – 2011. – №10. – С. 9-12.

УДК 37.017.4

Доценко Л.Л. Харківська спеціалізована школа I-III ступенів № 63, учитель історії, учитель вищої категорії

Навчально-виховна модель громадянської освіти

У статті досліджується необхідність запровадження громадянської освіти в навчальних закладах та надається приклад різноманітних форм реалізації громадянської освіти як шляхом запровадження окремих навчальних курсів та дисциплін, так і через інтегрування елементів громадянської освіти у зміст існуючих шкільних предметів.

Ключові слова: громадянська освіта, громадянське виховання, громадянська відповідальність, громадянська компетентність.

В статье исследуется необходимость внедрения гражданского образования в учебных заведениях. Автор приводит примеры разнообразных форм реализации гражданского образования как путем внедрения отдельных учебных курсов и дисциплин, так и через интегрирование элементов гражданского образования в содержание существующих школьных предметов.

Ключевые слова: гражданское образование, гражданское воспитание, гражданская ответственность, гражданская компетентность.

The article is devoted to the necessity of the introduction of civil education in the educational institutions. The author makes examples of various forms of the realization of civil education both by means of the implementation of certain training courses and disciplines and through the integration of the elements of civil education to the content of the existing school subjects.

Key words: civil education, civil upbringing, civil liability, civil competence.

Постановка проблеми. Демократична громадянська освіта є важливою складовою становлення громадянського суспільства в Україні, що передбачає істотну трансформацію світоглядних орієнтацій та самосвідомості людей. Громадянська освіта є важливою складовою навчально-виховного процесу в загальноосвітній школі. Це складний і багатоаспектний процес, що вимагає системного залучення політичних, наукових та практичних освітніх і виховних зусиль.

Мета дослідження полягає у створенні навчально-виховної моделі громадянської освіти учнів як одного з найважливіших завдань сучасного виховання людини-громадянина, для якої демократичне громадянське суспільство стане осередком реалізації її творчих можливостей, задоволення особистих та соціальних інтересів.

Виклад основного матеріалу. Нормативною базою громадянської освіти в Україні, що сформована протягом останніх років є певна сукупність правових актів різної юридичної сили, що врегульовують суспільні відносини в галузі освіти.

Закони України «Про Освіту» (1991 р.) і «Про загальну середню освіту» (1999 р.) містять загальні положення щодо ролі освіти у вихованні громадянина, окреслюють засади та принципи освіти, що безпосередньо відповідають завданню розвитку демократичної громадянськості підростаючого покоління. [5] У Законі «Про загальну середню освіту» вперше згадується поняття громадянської свідомості як засади загальної середньої освіти. Цей закон також формулює завдання загальної середньої освіти, серед яких на першому місці стоїть завдання виховання громадянина України. [7]

Деякі з визначених цим документом завдань безпосередньо розкривають зміст громадянської освіти: «виховання в учнів (вихованців) поваги до Конституції України, державних символів України, прав і свобод людини і громадянина, почуття власної гідності, відповідальності перед законом за свої дії, свідомого ставлення до обов'язків людини і громадянина; реалізація права учнів на вільне формування політичних і світоглядних переконань; виховання шанобливого ставлення до родини, поваги до народних традицій і звичаїв, державної та рідної мови, національних цінностей Українського народу та інших народів і націй. [7]

Національна доктрина розвитку освіти (2002 р.), вбачає мету державної політики щодо розвитку освіти у «створенні умов для розвитку особистості і творчої самореалізації кожного громадянина України, вихованні покоління людей, здатних ефективно працювати і навчатися протягом життя, оберігати й примножувати цінності національної культури та громадянського суспільства, розвивати і зміцнювати суверенну, незалежну, демократичну, соціальну та правову державу як невід'ємну складову європейської та світової спільноти». У доктрині підкреслюється значення освіти для формування цінностей громадянського суспільства, а також необхідність виходити за межі національного громадянства і виховувати в молоді відчуття приналежності до європейської та світової цивілізації. [9]

У « Концепції громадянської освіти у школах України» зазначено, що громадянська освіта - це навчання людей тому, як жити за умов сучасної держави, як дотримуватись її законів, але водночас і не дозволяти владі порушувати їхні права, домагатися від неї здійснення їхніх правомірних потреб, як бути громадянином демократичного суспільства. [8. С. 25].

Цікавою з погляду нашого дослідження є наукова праця О. Алексєєвої, у якій підкреслено, що метою громадянського виховання є формування громадянської позиції молоді, яка виявляється в ціннісно-правовому зв'язку і гармонійних відносинах із суспільством на основі знання й дотримання прав і обов'язків як з одного, так і з іншого боку [1. С. 34].

Вивченню питань розвитку громадянськості школярів присвячені дослідження В. Малєнкова та О. Сухомлинської.[16] Проблематика громадянського виховання розкрита в роботах П. Вербицької, М. Рагозіна, І.Тараненко, К.Чорної та ін.

Одним із найактуальніших завдань сучасної освіти і виховання в Україні є створення умов для формування людини-громадянина, для якої демократичне громадянське суспільство є осередком для розкриття її творчих можливостей, задоволення особистих та суспільних інтересів. Це може забезпечити система громадянської освіти, що має на меті підготовку молоді до активної участі в житті демократичного суспільства і формування її громадянської компетентності. [5.С.2]

Громадянська компетентність є інтегративною характеристикою особистості, яка включає й певний рівень психологічної готовності до активного здійснення суспільного життя – громадянськості. [10]

Поняття та шляхи формування громадянської компетентності учнів проаналізовані у працях Р. Даля, В. Зікратова, Х. Мюнклера, О. Пометун [11].

Громадянська компетентність на думку вчених-дослідників відноситься до ключових. Ключова компетентність є об'єктивною категорією, що фіксує певний рівень розвитку в особистості суспільно визнаного комплексу знань, умінь, навичок, ставлень, орієнтацій. Відтак і громадянську компетентність учня ми будемо розуміти як сукупність освітніх елементів, що складається з сукупності знань, умінь, навичок, переживань, емоційно-ціннісних орієнтацій, переконань особистості, які допомагають людині усвідомити своє місце в суспільстві,

обов'язок і відповідальність перед співвітчизниками, батьківщиною і державою. [10]

Громадянинові демократичного суспільства властиві толерантність, повага до загальнолюдських та демократичних цінностей. Він повинен бути патріотом своєї держави, знати та свідомо виконувати свої обов'язки. Звичайно, сучасна школа докладас немалих зусиль, щоб учні, здобуваючи освіту, обирали для себе активну життєву позицію. Проте в умовах інтенсивного розвитку науки, суспільства варто дещо переглянути усталені підходи до навчання.

На мою думку, було б доречним проводити уроки громадянськості саме в музеї школи, бо там живе історія. Сприятиме формуванню особистості, якій притаманні демократична громадянська культура, і введення курсу «Основи правознавства» вже з 5 класу, завершуючи його у випускних класах, що дасть змогу учням отримати знання про особливості становлення демократії в Україні, про права і обов'язки громадянина України.

В умовах демократизації сучасної системи освіти закономірним стає пошук шляхів удосконалення змісту навчального процесу, надання йому сучасного європейського характеру. Громадянська освіта – один з предметів, покликаних модернізувати сучасну школу, основною метою якого є навчання демократії. Громадяни не народжуються демократичними. Демократії треба вчитися. Уроки громадянської освіти та позакласна діяльність мають бути спрямовані на розв'язання проблеми виховання громадянина України, яка "тривалий час ще залишатиметься однією з найактуальніших проблем виховання" - підкреслила академік АПН України О. В. Сухомлинська. [16.С.8] Громадянська освіта має стати важливим чинником утвердження демократичних цінностей і порядків у нашій державі.

У 1998 р. в Україні про ідеї громадянської освіти дізналась значна кількість освітян. Це стало можливим завдяки діяльності Ради Європи, благодійним та політичним, громадянським організаціям. На різноманітних семінарах для вчителів, методистів, наукових педпрацівників відбувалось ознайомлення з поняттями громадянської освіти в європейських країнах, формами запровадження в шкільну освіту цієї вкрай необхідної для нас програми – розвитку громадянської освіти. Протягом останніх років вжито чимало конкретних заходів для її практичного включення у шкільний курс навчання: випущено експериментальні підручники, у загальноосвітніх школах діють експериментальні майданчики, проведені конференції та семінари, в обговорення проблеми включилися засоби масової інформації, у т. ч. відбулися різноманітні дискусії навколо розроблених Академією педагогічних наук України проектів «Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності» і «Концепції громадянської освіти в Україні»[8].

У 2001-2002 н. р., першому році ХХІ століття, уже з вересня впроваджено Міністерством освіти і науки України нові предмети: молодша школа – «Я і Україна», старша – «Людина і суспільство». Крім того, в рамках проекту «Освіта для демократії в Україні», що здійснюється за підтримки Міністерства освіти і науки України, творчою групою українських педагогів – членів Асоціації викладачів історії та суспільних дисциплін «Доба» розроблено програму та навчально-методичне забезпечення курсу громадянської освіти «Ми - громадяни України» у 9 (10) класах загальноосвітньої школи. Цей курс уведено в 60-ти загальноосвітніх навчальних закладах України.

Громадянська освіта не просто окремий предмет, а цілий комплекс заходів та інтегрованих знань, що базуються на вміннях і навичках, спрямованих на формування громадянина, здатного приймати свідоме рішення та впливати на життя суспільства. Цим вона й відрізняється від інших предметів, бо поєднує знання й паралельну практику в розв'язанні суспільних проблем, змодельованих на уроці, допомагає реалізувати себе в різних ситуаціях. З уведенням у навчальний процес такого предмета безсумнівно одне: шкільний курс повинен пробудити інтерес до тих процесів, які відбуваються у наш час в суспільно-політичному житті нашої країни. Попри те, що й назва предмета може звучати по-різному, можуть бути відмінні методики та широта національних систем громадянської освіти, усе ж єдиною залишається мета – виховання громадянина, який вміє цінувати і готовий відстоювати ідеали свободи, демократичні цінності та права людини.

Громадянська освіта має на меті підготовку молоді до активної участі у житті демократичного суспільства і розвитку демократичної культури. Громадяни мають вчитися

бути вільними, незалежними та творчими, критично мислити, знати свої права і обов'язки, уміти працювати в колективі, вести діалог та переговори.

Проблеми громадянського виховання дітей та молоді – це вічні проблеми, які знаходяться у центрі уваги педагогів, вихователів, вчителів, громадських та політичних діячів. Скільки існують держави, стільки й суспільство висуває й на свій розсуд вирішує питання мети, змісту, шляхів, засобів та методів виховання своїх майбутніх громадян. Особливо ця проблема актуалізується в переломні часи, коли кардинальні зміни в суспільстві змушують до зміни всього виховного процесу в цілому й до громадянського виховання в першу чергу.

Сучасні тенденції розвитку українського суспільства висунули на передній план педагогічного та й всього громадського життя проблему громадянськості і якості суспільства, і як якості особистості. Українські педагоги не лише приступили, а й зробили певні кроки у розв'язанні цієї проблематики. Творчими групами й окремими вчителями розробляються концепції та програми громадянського виховання дітей та молоді. В своїх пошуках розробники відштовхуються від власних світоглядних позицій, ідеологічних та ідейно-політичних уподобань, соціально-економічної ситуації та суто педагогічних реалій – віку дітей, форм їхньої організації, типів навчально-виховних закладів, рівня розвитку дитини тощо. Це лише перші кроки на тривалому й нелегкому шляху процесу формування майбутніх громадян України. І тут немає (і не може бути) одноманітного й уніфікованого підходу до вирішення цієї проблеми, про що свідчить і аналіз сучасних наробок: одні автори у своїх концептуальних підходах ставлять на перше місце у громадянському вихованні дітей та молоді в Україні державні інтереси, інші – інтереси особистості; перші висувають на передній план національну ідею та національні цінності, інші відштовхуються в першу чергу від загальнолюдських цінностей тощо.

Однак при всьому розмаїтті підходів до вирішення цієї складної комплексної всеохоплюючої проблеми педагоги спираються перш за все на закони України, якими регулюється все суспільне життя країни. Вони виступають єдиною основою, фундаментом розбудови власне педагогічних положень, постулатів та канонів.

Правові, юридичні основи, якими керується у своєму житті держава, стали результатом як власних надбань, так і досвіду тих країн, розвиток яких відповідає або співзвучний принципам діяльності й перспективам розвитку нашої держави. Великий вплив сьогодні на внутрішнє життя України здійснює й міжнародне співтовариство через такі організації як ЮНЕСКО та Рада Європи. Їхня діяльність є могутнім поштовхом для розробки й розгляду різних виховних питань, і, в першу чергу, питання громадянського виховання.

У цій роботі пропонуються різноманітні форми реалізації громадянської освіти як шляхом запровадження окремих навчальних курсів та дисциплін, так і через інтегрування елементів громадянської освіти у зміст існуючих шкільних предметів. Сьогодні, де які з цих навчальних курсів вже впроваджені в життя, а де які ще очікують свого часу.

І модель. Запровадження окремих навчальних курсів та дисциплін.

Курси:

- Громадянська освіта (8-11 кл.)
- Людина і суспільство (10-11 кл.)
- Права людини (10-11 кл.)
- Практичне право (7-8 кл.)
- Конституційне право (8 кл.)
- Міжнародне гуманітарне право (10 кл.)
- Українознавство (5-11 кл.)
- Я і Україна (1-4 кл.)
- Історія рідного краю (5-11 кл.)
- Народознавство (4-6)
- Права дитини і перший крок (2-3)

Факультативи:

- Політична соціологія
- Основи журналістики
- Психологія спілкування

- Україна і світ
- Маловідомі постаті славетних українців
- Правознавство України в особах
- Ми – громадяни України
- Демократичні традиції України
- Козацька демократія
- Козацька педагогіка
- Практичні поради громадянину.

II модель. Інтегрування елементів громадянської освіти у зміст існуючих шкільних предметів:

- корекція методів викладання у напрямку діалогізації, інтерактивності, партнерства;
- історія України та всесвітня історія (політологічний розвиток країн світу; політико-правові причини та наслідки суспільних рухів, повстань, заколотів, революцій; становлення демократичних держав; сучасні політико-правові процеси);
- Українська і зарубіжна література політичні та правові аспекти художніх творів: «Катерина» Т. Шевченка, «Бояриня» Л. Українки, «Царівна» О. Кобилянської, «Воскресіння» Л. Толстого – права жінок; «Діти підземелля» В. Короленка, «Пригоди Тома Соєра» М. Твена – права дитини та ін.);
- Українська мова (зразки ділового мовлення – судові позови, заяви, скарги, звернення і відкриті листи громадян; політико-правове спрямування змісту навчальних та словникових диктантів, переказів та навчальних);
- іноземні мови: політико-правові традиції, державна влада та її структура, політичний плюралізм, правова культура країн;
- музика, хореографія, образотворче мистецтво (оспівування демократичних, гуманістичних цінностей і засудження дискримінації, диктату і терору);

III модель. Організація позакласної та позашкільної діяльності в напрямку формування демократичних цінностей школяра:

- Молодіжні організації клубного характеру
- Секція права Малої Академії Наук
- Правозахисна дитяча організація школи («Світ дитинства»)
- Діяльність всеукраїнських дитячих організацій та об'єднань
- Історичне наукове товариство учнів
- Олімпіади з історії та права
- Етнографічні, фольклорні експедиції
- Правові турніри та конкурси
- Тиждень Права. Тиждень історії
- Заходи профілактики правопорушень.

Робота класного керівника:

- Година спілкування («Хто такий лідер?»)
- Модуль тренінгів «Допоможи собі сам»
- Диспути «Чи має право десятирічний учень на особисте життя?»
- Тестування («Я і ми: право на гідність»)
- Анкетування
- Співробітництво з міжнародними правозахисними організаціями
- Зустрічі з представниками влади та працівниками правоохоронних органів
- Конкурси правових плакатів
- Круглі столи («Як демократизувати нашу школу?»)
- Політичний клуб старшокласників
- Брейн-ринги («Козацька Феміда»)
- Батьківський правовий університет
- Правові конференції («Свобода і відповідальність», «Опозиція і влада»)
- Всеукраїнський творчий конкурс «Права дітей очима дітей»
- Правові та політичні реферати.

IV модель. Демократизація шкільного життя:

- Прес-конференції шкільної адміністрації «Вільний мікрофон»
- Хартія прав учнів, як складова частина шкільного Статуту
- Загальношкільні учнівські конференції
- Стипендії для найздібніших учнів
- Шкільні ЗМІ
- Шкільна правозахисна дитяча організація
- Волонтерський рух учнівської молоді
- Шкільний дискусійний клуб
- Шкільна психологічна служба
- Шкільна Рада.

Сучасному суспільству потрібна інформована та компетентна особистість, яка спроможна приймати самостійні рішення і нести відповідальність за власні вчинки.

Державна система освіти, що відповідає за соціалізацію особистості, є важливим інститутом, який спроможний еволюційним шляхом забезпечити зміну ментальності, створити умови для виховання людини громадянського суспільства. Саме тому одним з головних освітньо-виховних завдань шкільної суспільствознавчої освіти є формування громадянськості як комплексу відповідних якостей та життєвих компетентностей особистості.

Висновки. Зміст громадянської освіти, що забезпечує формування громадянської компетентності особистості, є сукупністю:

- громадянськості знань, що містять: філософсько-культурологічні та морально-етичні, політологічні, правові, економічні, соціальні;
- громадянських умінь, що необхідні для ефективної соціалізації учня у політичній, правовій, соціальній, економічній та ін. сферах суспільного життя та пізнання оточуючого світу протягом життя;
- громадянських цінностей, ставлень, установок, серед яких можна виокремити загальнолюдські, демократичні, національні.

Таке бачення змісту громадянської освіти дозволяє говорити про її інтегрований характер, а отже необхідність реалізації цього змісту засобами різних навчальних предметів.

Громадянська освіта сьогодні передбачає також посилення уваги учителів і науковців до розробки, адаптації й запровадження нових методик навчання та виховання, зокрема найкращих зразків вітчизняного і зарубіжного досвіду. Необхідною є також розробка критеріїв, змістового наповнення та методик оцінювання рівнів сформованості громадянської компетентності учнів на різних ступенях навчання у відповідності до базового еталона та вимог державного стандарту.

Вчителі різних навчальних предметів знаходять можливість теоретичні знання свого предмету втілити в практичних навчальних методиках, використовуючи інноваційні технології, і створити умови на своїх уроках близькі до життєвих нестандартних ситуацій, що допоможе майбутньому громадянину України пристосуватися до сучасних умов життя.

І, нарешті, найголовніше, що нам слід пам'ятати, впроваджуючи громадянську освіту в Україні: системи не змінюються самі по собі, їх змінюють люди.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеева О.В. Формування громадянської позиції сучасної молоді / О.В. Алексеева // Педагогіка й психологія. – 2006. – № 2 (51). – С. 34.
2. Актуальні завдання громадянської освіти в Україні. [Електронний ресурс]: резолюція науково-практичної конференції на тему: «Формування громадянських цінностей учнівської молоді засобами суспільних дисциплін». — Режим доступу: www.novadoba.org.ua.
3. Бібік Н.М. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування / Н.М. Бібік // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. – К.: К.І.С.- 2004. – С. 47 – 53.
4. Вербицька П.В. Вчителі історії та суспільних дисциплін у добу змін / П.В. Вербицька // Доба – 2005. – №2(14). – С.6 – 11 .
5. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти (Постанова кабінету

міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392) – Інформаційний збірник та коментарі міністерства освіти і науки, молоді та спорту України. – К. «Педагогічна преса». - 2012. - № 4-5

5. Дух Л.І. Інформаційно-комунікаційні технології у викладанні громадянської освіти / Л.І. Дух // Робочі матеріали проекту «Громадянська Освіта-Україна». - 2007.

6. Закон України «Про освіту» (прийнятий Верховною Радою 3.05.91 р., зі змінами 23.12.2010 № 2856-VI) – www.rada.gov.ua

7. Закон України «Про загальну середню освіту» (зі змінами № 3701-VI від 06.09.2011 р.) - www.rada.gov.ua

8. Концепція громадянської освіти у школах України // Шлях освіти. – 2001. – № 1. – С. 27.

9. Національна доктрина розвитку освіти в Україні (Указ Президента України № 347/2002 від 17.04.02 року) - www.osvita.ua

10. Овчарук О. В. Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти / О.В. Овчарук // Стратегія реформування освіти в Україні: Рекомендації з освітньої політики. – К.: К.І.С.- 2003. – 296 с.

11. Пометун О.І. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки / О.І. Пометун // Вісник програм шкільних обмінів . – 2005. – № 23. – С. 18

12. Пометун О. І. Формування громадянської компетентності старшокласників засобами різних предметів [Електронний ресурс] / О. І. Пометун. — Режим доступу: www.civiced.org.ua.

13. Пометун О.І. Методика навчання історії в школі / О.І. Пометун, Г.О. Фрейман. – К. : Генеза.- 2009. – 328 с.

14. Позняк С. І. Дослідження громадянської освіти у країнах – членах Ради Європи / С.І. Позняк // Шлях освіти. – 2005. – № 5. – С. 20.

15. Сухомлинський В.О. Вибрані твори : в 5 т. / В.О. Сухомлинський. – К. : Рад. Школа.- 1977. – Т. 5. Статті. – 639 с.

16. Сухомлинська О.В. Громадянське виховання: спадщина і сучасність/ О.В. Сухомлинська // Шлях освіти. – 1999. - № 4. - С. 8.

УДК 371.233:372.48

Камбалова Я.М., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри методики навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти НПУ імені М.П. Драгоманова

Краєзнавча екскурсія як одна з форм вивчення історії рідного краю : організаційно-методичні аспекти

Статтю присвячено одній з найбільш ефективних форм організації вивчення історії рідного краю – краєзнавчій екскурсії. У статті висвітлено роль та значення краєзнавчих екскурсій, наведено їх класифікацію, визначено основні етапи їх підготовки та проведення, здійснено аналіз основних методичних прийомів, що можуть використовуватися під час екскурсії.

Ключові слова: краєзнавча екскурсія, методичний прийом проведення екскурсії.

Важливою ділянкою навчання й виховання школярів є екскурсійна робота. Крім всього іншого, вона надає можливість комплексно вивчати історичне минуле рідного краю. У кожному регіоні України існує багата історична спадщина, яку неодмінно треба використовувати в роботі з учнями. Жоден підручник чи посібник не дасть учням такого багатого матеріалу, про який зможуть розповісти місцеві пам'ятки історії та культури [5]. Вони допомагають вчителю більш яскраво розкрити перед школярами історичну спадщину краю, зрозуміти процес розвитку малої

Батьківщини від найдавніших часів до сьогодні в контексті вітчизняної, європейської та світової історії.

Краєзнавча екскурсія, як одна з найбільш ефективних форм засвоєння краєзнавчих знань, сприяє більш глибокому ознайомленню школярів з матеріалами, пов'язаними з місцевими історичними подіями, виховує почуття патріотизму, любові і поваги до рідного краю та його мешканців, формує критичне мислення та історичну свідомість учнів.

Сучасна краєзнавча екскурсія є цілеспрямованим ознайомленням учнів із пам'ятками історії, культури, природи краю, місцями історичних подій, явищами, процесами тощо під керівництвом вчителя історії або спеціально підготовленого фахівця - екскурсовода.

Зазвичай краєзнавчі екскурсії для школярів поділяють на *навчальні*, які передбачені у програмах різних шкільних предметів (у тому числі, історії рідного краю) та *позанавчальні*. Позанавчальні екскурсії мають добровільний характер, але вчитель має подбати, щоб більшість учнів побувала на всіх краєзнавчих об'єктах. Краєзнавча екскурсія може також розглядатися як форма навчальної роботи для різноманітних за віком, складом, професійною спрямованістю груп екскурсантів. Це може бути: екскурсія-консультація, екскурсія-демонстрація, екскурсія-урок, пробна екскурсія, показова екскурсія.

Крім цього, екскурсії класифікуються за наступними критеріями: змістом, складом і кількістю учасників, місцем проведення, засобами пересування, тривалістю, формою проведення [5].

За змістом екскурсії поділяються на *оглядові і тематичні*. Оглядові екскурсії, як правило, розкривають декілька тем, тому їх ще називають багатоплановими. Використовується при цьому сучасний та історичний матеріал. Грунтується така екскурсія на показі різноманітних об'єктів (пам'яток історії і культури, будинків і споруд, природних об'єктів, місць відомих подій, промислових і сільськогосподарських підприємств тощо). Це формує в учнів загальне уявлення про місто, край, регіон, державу в цілому. Тематичні екскурсії поділяються на *історичні, виробничі, мистецтвознавчі, літературні, природознавчі (екологічні), архітектурно-містобудівні*.

В свою чергу, історичні екскурсії поділяються за змістом на такі підгрупи: *історико-краєзнавчі, археологічні, етнографічні, військово-історичні, історико-біографічні, меморіально-історичні*.

За місцем проведення краєзнавчі екскурсії можуть бути: по місцях історичних подій, до історичного, історико-краєзнавчого пам'ятника, до місцевих музеїв, до архівних установ і бібліотек, на виробництво тощо [5]. Екскурсії у музеї, архіви, бібліотеці, на промислові та сільськогосподарські підприємства проводять, як правило, фахівці.

За формою проведення, екскурсії поділяються на такі види: *екскурсія-прогулянка, екскурсія-лекція, екскурсія-концерт, екскурсія-вистава*. Поділ екскурсій на чітко визначені групи на практиці має дещо умовний характер.

Успіх екскурсії залежить від її ретельної підготовки та організації. В процесі організації та проведення краєзнавчої екскурсії можна виділити наступні етапи:

1. Вибір вчителем разом з адміністрацією навчального закладу теми та навчально-виховної мети екскурсії.
2. Вивчення спеціалізованої літератури за темою екскурсії.
3. Позначення на карті місцевості можливих об'єктів для екскурсійного показу та планування можливого екскурсійного маршруту.
4. Підбір матеріалів до «портфеля екскурсовода».
5. Відвідання вчителем обраних екскурсійних об'єктів.
6. Бесіда з учнями про тему, зміст, мету і завдання екскурсії.
7. Проведення екскурсії.
8. Написання учнями звітів про екскурсію.
9. Підбиття вчителем підсумків екскурсії та роботи учнів.

Проведення краєзнавчої екскурсії передбачає тісний зв'язок програмного матеріалу з історії рідного краю з обраними екскурсійними об'єктами. Тому вчитель ретельно розробляє:

- тематику екскурсій;
- маршрут екскурсій;

— визначає історичні об'єкти і пам'ятки, які треба відвідати

Перед проведенням екскурсії вчитель історії багато працює з довідниками з історії краю, матеріалами місцевої періодичної преси, мемуарною, художньою літературою, присвяченою історії краю (за наявності таких видів джерел).

С.І. Коток рекомендує до початку екскурсії провести бесіду з учнями, поставити перед ними спеціальні завдання (колективні, групові чи індивідуальні), а після проведення екскурсії можна запропонувати учням виконати такі види робіт

- підготувати невеликі повідомлення (письмові чи усні);
- намалювати маршрут екскурсії;
- зробити фото історичних об'єктів;
- підготувати випуск альбому, стінгазети, бюлетеня, виставки за темою екскурсії [5].

Проведення екскурсії потребує від вчителя знання не лише історії рідного краю, а й володіння системою методичних екскурсійних прийомів. Методика проведення екскурсій направлена на те, щоб допомогти екскурсантам легко засвоїти зміст екскурсій. Здійснюється це за допомогою методичних прийомів, які діляться на дві групи – **прийоми показу** і **прийоми розповіді**. До **приймів показу** відносять:

1. **Прийом попереднього огляду об'єкта.** Один з обов'язків екскурсовода в процесі огляду – зробити **аналіз** того об'єкта, який спостерігає екскурсант. Тип аналізу залежить від мети та теми екскурсії, а також від характеру самого об'єкта. Аналіз може бути історичний, мистецтвознавчий, природознавчий тощо.

2. **Прийом панорамного показу** дає можливість екскурсантам спостерігати місцевість або екскурсійний об'єкт на відстані (наприклад, з видового майданчика).

3. **Прийом зорової реконструкції (відтворення).** Сутність цього прийому полягає в тому, що шляхом слова відтворюється первісний вигляд історичної споруди. Одним з варіантів даного прийому є *прийом зорового монтажу*.

4. **Прийом зорового порівняння.** Цей прийом побудований на зоровому порівнянні різних предметів або частин одного об'єкта з другим, що знаходиться перед очима екскурсантів.

5. **Прийом локалізації подій,** тобто зв'язок історичних подій з конкретним місцем.

6. **Методичний прийом руху** – обхід навколо будівлі, споруди, пам'ятника, що дозволяє більш об'єктивно уявити її розміри, розташування помешкань, помітити деталі, які випадають із уваги при статичному огляді. Розповідь екскурсовода під час руху зводиться до мінімуму, тобто до екскурсійної довідки чи опису, і бажано не під час ходи, а на короткій зупинці.

7. **Прийом абстрагування** – уявний процес виділення з цілого окремих частин з метою подальшого глибокого спостереження. Цей методичний прийом дозволяє екскурсантам розглянути ті ознаки предмету (пам'ятника історії і культури, монументальної скульптури), які служать основою для розкриття теми

8. **Демонстрація наочних посібників,** які доповнюють зоровий ряд. Як правило, для цього використовується зміст "портфеля екскурсовода". Наочним посібникам у порівнянні з основними об'єктами відводиться допоміжна роль.

9. **Прийом зорової аналогії,** побудований на порівнянні: даного об'єкта з фотографією або малюнком іншого аналогічного об'єкта; з тими об'єктами, які екскурсанти спостерігали раніше.

10. **Показ меморіальної дошки** [8].

Основне завдання **приймів розповіді** під час проведення краєзнавчої екскурсії – подати історичні факти, події, приклади так, щоб екскурсанти отримали образне уявлення про них, побачили велику частину того, що було їм розказано екскурсоводом. До цієї групи методичних прийомів належать:

1. **Прийом екскурсійної довідки.** Використовуючи цей прийом, екскурсовод коротко повідомляє найголовніші дані про спостережуваний об'єкт: дату спорудження (реставрації), авторів проекту, розміри, призначення і ін.

2. **Прийом опису.** Для опису об'єкту характерні точність, конкретність. Цей прийом припускає виклад екскурсоводом характерних рис зовнішнього вигляду об'єкту в певній послідовності.

3. **Прийом характеристики.** Значення прийому полягає у перерахуванні властивостей і особливостей, відмінностей, сукупність яких дає якнайповніше уявлення про даний об'єкт, дозволяє краще зрозуміти його призначення.

4. **Прийом коментування.** Цей прийом використовується в двох видах - як тлумачення історичних подій, явищ, процесів, а також як міркування або критичні зауваження про що-небудь, що викликає інтерес у екскурсантів.

5. **Прийом репортажу** – це коротке повідомлення екскурсовода про подію, явище, процес, очевидцями яких є екскурсанти. Розповідь при цьому йде про об'єкт, що потрапив в полі їх зору.

6. **Прийом цитування.** Екскурсовод залучає до розповіді цитати з літературних творів, вислови славетних земляків про історію краю тощо.

7. **Прийом діалогізації** або прийом питань-відповідей з екскурсантами.

8. **Прийом літературного монтажу.** Використовуючи його, екскурсовод свою розповідь буде на наборі уривків з різних літературних творів, історичних документів, матеріалів, надрукованих у періодичній пресі.

9. **Прийом співучасті.** Екскурсовод намагається «занурити» школярів у певну історичну ситуацію, використовуючи фразу: „Уявіть собі, що ви знаходитесь...”

10. **Прийом персоніфікації.** Екскурсовод залучає до розповіді епізоди життя відомих історичних осіб або виступає від їх імені.

11. **Прийом проблемного подання матеріалу (або дискусійної ситуації).** Екскурсоводом перед початком екскурсії ставляться певні контраверсійні питання, відповідь на які можна отримати в ході її проведення.

12. **Прийом відступу** полягає в тому, що в ході розповіді екскурсовод відступає від теми: читає вірш, наводить приклади зі свого життя, розповідає зміст кінофільму, художнього твору. Цей прийом безпосередньо не пов'язаний із змістом екскурсії.

13. **Прийом індукції** застосовується, коли під час екскурсії необхідно зробити перехід від конкретного до загального. Наприклад, екскурсовод від характеристики одного пам'ятника переходить до характеристики цілого ансамблю або системи інженерних споруд [8].

Для покращення ефективності краєзнавчої екскурсії необхідно постійно слідкувати за процесом її проведення. Методист Коток С.І. розробила систему порад для екскурсоводів:

- дотримуватися плану екскурсії та її хронометражу;
- орієнтуватися на рівень розвитку екскурсантів (опиратися на матеріал, який екскурсанти вже вивчили в школі, проводити частину екскурсії у вигляді бесіди, ставити питання та уточнювати характер розповіді згідно з отриманими відповідями);
- створити атмосферу співпричетності екскурсантів до подій, про які йдеться;
- утримувати увагу слухачів цікавою та емоційною розповіддю;
- уникати тривалих монологів;
- розповідаючи, вибрати слухача, за яким слід орієнтуватися, як сприймають екскурсанти розмову;
- закінчивши екскурсію, необхідно зробити підсумок [5].

Отже, краєзнавчі екскурсії покликані задовольнити духовні, естетичні та інформаційні потреби школярів, сприяючи розширенню їх кругозору, організації культурного дозвілля, відпочинку та спілкування. Краєзнавчі екскурсії є важливим засобом патріотичного виховання, однією з форм вивчення історії рідного краю, героїчного минулого його народу, традицій, розвитку культури та мистецтва. Таким чином, краєзнавчі екскурсії виконують освітню і виховну функції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабарицька В., Короткова А., Малиновська О. Екскурсознавство і музеєзнавство. К.: Альтерпрес, 2007. – 464 с.

2. Емельянов Б. В. Экскурсоведение: Учебник. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Сов. спорт, 2002. — 216 с.

3. Емельянов Б. В. Профессиональное мастерство экскурсовода: Учеб. пособие. — М.: ЦРИБ "Турист", 1986.

4. Концептуальні засади організації екскурсійної діяльності в Україні. Додаток до наказу Державного департаменту туризму № 32 від 15.01.02.

5. Коток С.І. Краєзнавство в школі: методика краєзнавчої роботи, програми для гуртків, творчих об'єднань історико-краєзнавчого та фольклорно-етнографічного напрямів// Навчально-методичне видання // vospitatel.ucoz.ua > September/kraeznavstvo.doc

6. Методика історико-краєведческой роботи в школі. Пособие для учителей. Под. ред. Борисова Н.С.. – М.: «Просвещение», 1982.

7. Методика подготовки и проведения экскурсии: Учеб. пособие. — М.: ЦРИБ "Турист", 1980.

8. Методика проведення екскурсій: Каталог для туриста // vechervkarpath.at/ua.

9. Науково-методичні поради щодо організації краєзнавчої роботи з учнівською молоддю / Упорядники Т.І. Длінна, О.В. Волос. – Миколаїв: ОППО, 2006. – 64 с.

10. Ризенко І.В. Методика організації екскурсії для школьників// nsportal.ru > Школа > Матеріали МО > ...-ekskursii-dlya.

УДК 373.1(477):94

*Ладиченко Т.В., канд. істор. наук,
професор, завідувачка кафедри
методики навчання суспільних
дисциплін і гендерної освіти
Інституту історичної освіти НПУ
імені М.П.Драгоманова*

Розвиток системи демократичних цінностей під час вивчення історії в школах України.

Національна стратегія навчання і виховання підрастаючого покоління в Україні ставить за мету всебічну підготовку молодої людини до життя в демократичному, правовому, полікультурному суспільстві. Глобалізація економіки, формування інформаційного суспільства, розширення міжнародних зв'язків, приєднання України до Болонського процесу потребують впровадження особистісно - орієнтованих технологій навчання, індивідуалізації навчального процесу, реалізації ідеї щодо можливості здобуття освіти впродовж життя, посилення її конкурентоспроможності на ринку освітніх послуг.

Ще одним із найважливіших завдань сучасної педагогіки є соціалізація особистості різноманітними засобами, зокрема, засобами історичних дисциплін. Історична освіта, особливо в перехідному суспільстві, яким є сучасне українське суспільство, стає стрижнем консолідації політичної нації, важливим фактором стабільності, єдності, миру і міжетнічного спокою. За попередні роки в освітній системі України нагромаджено значний позитивний досвід формування особистості молодої людини нової незалежної держави.

Соціалізація особистості засобами історичних дисциплін, підготовка вчителів до формування в учнів демократичного світогляду, навчання вчителів сучасним інтерактивним педагогічним технологіям для прищеплення учням поваги до цінностей демократії є важливим складником сучасної моделі історичної освіти.

Які демократичні цінності ми маємо формувати у майбутніх вчителів історії?

Викладання історичних курсів в школах та вищих учбових закладах України побудоване на засадах гуманізму, патріотизму, пріоритету демократичних цінностей, толерантного ставлення до всіх народів світу. Особливе місце в процесі формування демократичного світогляду належить вчителю історії. Тому в процесі підготовки майбутніх вчителів важливе місце має належати саме світоглядним аспектам. Початкова підготовка

вчителів історії є необхідною передумовою ефективної їх діяльності щодо розвитку демократичних цінностей при викладанні історії в мультикультурному середовищі

Сучасна наука має декілька визначень демократії, і відповідно демократичних цінностей. *Цінності* — це загальні ідеї, які допомагають людям відрізнити добре від поганого, бажане від небажаного й формулювати на цій підставі суспільні орієнтири та принципи поведінки. Очевидно, що демократія сама по собі в наш час є важливою загально визнаною цінністю. Разом з тим вона є складником групи цінностей, що пов'язані із суспільним життям людини. До числа останніх найчастіше відносять *свободу, свободу совісті, свободу слова, політичну свободу, рівність, права людини, народний суверенітет, рівноправність громадян, громадянськість, компетентність та відповідальність громадянина, плюралізм, людську гідність, приватність, толерантність*.

Толерантність є обов'язковим принципом побудови будь-якого демократичного суспільства та соціальної держави. Толерантність — моральна якість, що виявляється в поважанні інтересів, почуттів, звичок інших людей. Це терпиме ставлення до думок, що не збігаються з власними думками, позиціями, віруваннями, терпимість до критики, поведінки інших. Вона передбачає захист та обґрунтування власної позиції. Толерантність у сучасному світі є однією з найважливіших цінностей.

Вчителі мають стимулювати не лише теоретичні знання учнів про демократичні цінності, а й демократичну поведінку учнів у класі, в школі, на вулиці, в родині.

В яких курсах історії відображені демократичні цінності?

Історія є доброю платформою для формування в учнів демократичного світогляду, розуміння цінності прав людини й готовності їх відстоювати на позитивних прикладах. *Поняття демократія, демократичне громадянство починає формуватися в курсі історії стародавнього світу.*

Прояви демократії виявлялися вже у племен, що знаходяться на первісній стадії розвитку. Здійснення народовладдя у формі прямої демократії здавна практикувалося в житті людей. За свідченням історичних пам'яток, через родові форми демократії пройшли всі народи первісного суспільства. В давні часи організація влади та її функціонування ґрунтувалися на виборності кращих членів общини, делегуванні їм права на управління суспільним життям, поважанні волі більшості.

Традиції первісної демократії справили значний вплив на античну демократію, яскравим прикладом якої була Афіньська республіка. Тогочасна демократія була обмеженою, бо до політичної діяльності допускалися лише вільні громадяни-чоловіки не молодші за 20 років; раби, прибульці з інших полісів та жінки не розглядалися як суб'єкти політики. В афінському полісі панувала пряма демократія, головним інститутом влади якої були народні збори. Кожний громадянин міг виступати на цих зборах і висловлювати свої міркування з усіх обговорюваних питань, вносити пропозиції або законопроект для розгляду. Тобто, за сучасною термінологією, громадяни Афін мали право законотворчої ініціативи.

Важливим кроком на шляху вдосконалення демократичних форм організації життя античного суспільства слід вважати період існування Римської республіки. Саме в цей період відбувається формування *протопарламенту*, з'являються ознаки поділу влади і створення механізмів обмеження влади вищих посадових осіб. Саме в античні часи формуються демократичні цінності, такі як громадянськість, свобода слова, людська гідність тощо.

В курсах історії середніх віків та середньовічній історії України теж мова може йти про формування демократичних цінностей. На перших етапах існування Київської Русі зберігалися народні збори — *віча*, які вирішували важливі громадські справи (особливо в Новгороді). У деяких європейських країнах існував звичай щорічних *зборів феодалів країни*, на яких обговорювалися найважливіші справи. У середньовічній Німеччині колегія курфюрстів (дворян) обирала найвищого виконавця державної влади — імператора, у Речі Посполитій XVI–XVIII ст. шляхетський сейм обирав короля.

В умовах конфлікту суспільства з монархією в Англії склалося суспільне представництво, що визначило специфіку англійського *парламенту*. У 1302 р. французький

король Філіпп IV Красивий скликав розширену *Раду світських та духовних феодалів*, яка стала прообразом станово-представницького державного органу.

В новий час демократичні цінності набули поширення у світі, особливо після буржуазних революцій XVII–XVIII ст. Відтоді в Європі, а згодом і в Північній Америці вкорінюються ідеї про загальне виборче право для чоловіків, про права і свободи людей, рівність всіх перед законом, свободу вибору долі, демократію у політичному житті, захист свободи приватної власності і підприємництва від державного втручання і регулювання.

В XIX ст. в Західній Європі та США закладається нормативно - правова база дотримання демократичних цінностей. Приймається Декларація прав людини і громадянина та інші важливі документи.

В курсах новітньої історії питанням формування демократичних цінностей приділяється велика увага. Наприклад, для XX ст. характерна з одного боку успішна боротьба за політичні, економічні, соціальні права трудящих, з іншого - жахливі порушення природних прав людини на життя, винищення мільйонів під час геноцидів, етнічних чисток і, нарешті Голокосту єврейського народу під час Другої світової війни.

При вивченні сучасної історії викладач має обов'язково наголошувати на тому, що боротьба за демократичні цінності, зокрема за рівноправність та людську гідність, червоною ниткою проходить крізь все XX - початок XXI ст. Можна навести приклади боротьби за права чорношкірого населення США, боротьби проти апартеїду, які закінчилися перемогою. Інша важлива цінність – толерантність формується на прикладах вирішення міжетнічних та міжконфесійних конфліктів. Викладач разом з студентами аналізує причини, хід і наслідки цих конфліктів. Проте багато міжетнічних і міжконфесійних проблем залишилося, вони тліють і в будь який момент можуть запалати знову. Про це треба пам'ятати і намагатися попередити їх.

Отже, в курсах історії України та всесвітньої історії є широкі можливості для формування в майбутніх вчителів демократичних цінностей.

Які методи мають бути використані при вивченні означених історичних проблем з метою успішного формування демократичних цінностей?

Сучасне викладання історії в університетах та школах має бути інтерактивним. Студенти мають оволодіти історичним вмінням проводити дослідження, здобувати знання і розуміння, розвинути критичне мислення, використовувати багатоперспективний підхід, різноманітні джерела і заохочувати учнів оцінювати свідчення

Досягнення даної мети в першу чергу можливе за допомогою інтерактивних методів, зокрема роботи в малих групах, технології “займи позицію”, “коло ідей”, “акваріум”, різних типів дискусій, проектної технології тощо, адже під час застосування інтерактивних технологій роль викладача і студента значно змінюються, а кожен студент виконує як свою сольну партію, так і співпрацює з колегами.

Під час роботи в малих групах студенти вчаться:

- чітко викладати ідеї про задачі та проблеми, що стоять перед групою.
- Виконувати в групі різні ролі.
- Бути терпимим відносно інших точок зору.
- Взаємодіяти з іншими людьми на основі демократичних принципів.
- Працювати з людьми іншої національності, статі, віку, культури, релігії, походження та соціального статусу чи ідеології.

Таким чином довіра, повага, спілкування, стимуляція почуття гідності, здатності відповідати не лише за себе, а й за іншого є головними факторами групової інтерактивної роботи. Студент розвиває свою індивідуальність у спільному вирішенні творчих завдань, коли максимально залучається його життєвий досвід і отримані знання.

Доповідачка запропонувала обрати наступні форми роботи:

- вирішення спірної ситуації під час ділових чи рольових ігор;
- робота із законодавчими актами України та зарубіжних країн, де викладений відповідний демократичний досвід, яка завершиться створенням відповідного проекту;
- моделювання чи прогнозування розвитку міжетнічних ситуацій;
- дискусії з приводу контроверсійних тем історії міжнаціональних стосунків ;

- спільне опрацювання історичної ідеї, яка охоплює сферу міжнародних відносин;
- ознайомлення з внеском представників національних меншин в історію та культуру України та народів світу.

Дуже важливою для формування демократичних цінностей є проектна діяльність. **Проектна діяльність** – цілеспрямований чітко контрольований метод організації навчального процесу на основі якого набуваються історичні знання, вміння і формуються аксіологічні ставлення.

Дослідження показують, що ціннісні ставлення, зокрема демократичні, формуються найдовше і найскладніше у порівнянні з набуттям історичних знань та розвитком історичних умінь. Це залежить від рівня самосвідомості особистості, його світогляду, соціалізації і особистого ставлення до історичних подій і явищ. Тому під час підготовки майбутніх вчителів викладачі педагогічних ВНЗ мають особливу увагу приділяти цьому аспекту.

Для формування демократичних ставлень, викладач може запропонувати студентам таке завдання: «Дослідіть, в процесі виконання проекту, які моральні цінності та цінності демократії знайшли своє втілення в програмах українських політичних партій. Які зміни і доповнення внесла б ваша група у ці програми, враховуючи необхідність розбудови демократії в Україні?»

Важливо відмитити, що діяльність по вихованню демократичних цінностей буде успішною за умов:

- ❖ активна участь учнів, педагогів і батьків у демократичному управлінні навчальним закладом;
- ❖ демократизація методів навчання та виховання, відносин суб'єктів навчально-виховного процесу;
- ❖ поширення методів, орієнтованих на особистість учня і студента, зокрема реалізація педагогічних проектів, що ґрунтуються на спільній колективній меті та співпраці учасників,
- ❖ формування освітніх підходів, що тісно пов'язують теорію з практикою;
- ❖ залучення учнів і студентів до індивідуального та колективного оцінювання якості навчання;
- ❖ заохочення обмінів, зустрічей та партнерства між учнями, студентами і вчителями з різних навчальних закладів для міжособистісного взаєморозуміння;
- ❖ поширення підходів і методів освіти, що сприяють вихованню у суб'єктів навчально-виховного процесу толерантності та поваги до культурної і релігійної багатоманітності;
- ❖ зближення формальної і неформальної освіти.

Інтерактивні форми роботи з учнями й студентами формують в них важливі компетенції:

- а) чітко викладати ідеї про задачі та проблеми, що стоять перед групою;
- б) виконувати в групі різні ролі;
- в) бути терпимими відносно інших точок зору;
- г) взаємодіяти з іншими людьми на основі демократичних принципів;
- д) працювати з людьми іншої національності, статі, віку, культури, релігії, походження та соціального статусу чи ідеології.

Отже, довіра, повага, спілкування, стимуляція почуття гідності, здатності відповідати не лише за себе, а й за іншого є головними факторами групової інтерактивної роботи.

Таким чином перспективний розвиток освіти передбачає вдосконалення системи підготовки висококваліфікованих науково-педагогічних та педагогічних працівників, на основі урахування апробованого вітчизняного та світового педагогічного досвіду. Пріоритетними напрямками діяльності у сфері освіти є інтеграція української освіти в європейський та світовий простір, європейський рівень якості та доступності освіти, духовна зорієнтованість та демократизація освіти, розвиток суспільства на основі нових знань. Потребують переосмислення та приведення до відповідності із загальноєвропейськими аналогами державні нормативно-правові акти та урядові розробки, які визначають стратегію і напрямки державної політики в галузі освіти.

Сьогодні ми спостерігаємо глобальні зміни в протіканні суспільних та культурно-цивілізаційних процесів. „Покоління ідей та промов” змінюється швидше, ніж покоління людей в цілому. У такій ситуації рівень розвитку особистості здатної до самоперетворення, інновацій, самовдосконалення, стає першочерговим завданням системи виховання та освіти. У сучасному світі, який постійно змінюється, рівень сформованості демократичного світогляду людини визначає як перспективи самої особистості у будь-якій галузі, так і держави в цілому.

Тому актуальними залишаються слова екс-міністра освіти і науки, Президента Національної Академії педагогічних наук України В.Г.Креміня, сказані ним декілька років тому: “лише демократичний за своїми діями і переконаннями вчитель може готувати людину, здатну творити і жити в демократичному суспільстві”.

УДК 371.3 (477.54) «18/19»

Мартінова І.С. канд. істор. наук,
доцент кафедри історії України ХНПУ
імені Г.С. Сковороди

Організація позакласної роботи в гімназіях Харківської губернії в другій половині XIX – на початку XX століття

У статті на основі архівних і опублікованих джерел проаналізовано форми позакласної роботи в гімназіях Харківської губернії другої половини XIX – на початку XX століття, як засобу доповнення змісту провідних навчальних дисциплін в умовах жорстокої регламентації освітнього процесу з боку Міністерства народної освіти Російської імперії.

В статье на основе архивных и опубликованных источников проанализированы формы внеклассной работы в гимназиях Харьковской губернии второй половины XIX - начала XX века, как средства дополнения содержания ведущих учебных дисциплин в условиях жесткой регламентации образовательного процесса со стороны Министерства народного образования империи.

This article deals with the forms of extracurricular activities in the public schools of Kharkiv province of the second half of XIX - beginning of XX century as a means of the main subjects content addition under strict regulation of educational process by the Ministry of Education of the Russian Empire.

Постановка проблеми. Позакласна робота в освітньому процесі сучасної України розглядається як важливий фактор розкриття здібностей школярів та розв'язання різноманітних освітніх проблем, створення цілісної системи виховання творчо обдарованої особистості. Пошуки шляхів трансформації освітнього процесу на гуманістичних засадах, дискусії щодо змісту і завдань середньої освіти зумовлюють необхідність апелювання до позитивного досвіду, набутого попередніми поколіннями. Вивчення освітянських традицій Харківщини пореформеного періоду надає можливість істотно доповнити історію вітчизняної школи, методи і форми організації навчального і виховного процесу.

Історіографія проблеми. Проблеми удосконалення змісту і системи середньої освіти в Харківській губернії значну увагу приділили Д. Багалій, М. Сумцов і В. Бузескул, які окреслили напрямки взаємодії вищого і середніх навчальних закладів губернії [1]. В статті С.І. Самаріної розглядаються форми позакласної роботи в Ніжинській чоловічій гімназії, які сприяли естетичному вихованню учнів [2]. Значний досвід харківських середніх навчальних закладів минулого століття в організації позакласної роботи тривалий час залишався поза увагою дослідників.

Завданнями статті є аналіз засобів доповнення змісту навчальних дисциплін в умовах жорстокої регламентації навчальних програм з боку урядових установ в період реформування освіти в Російській імперії в другій половині XIX – на початку XX століття.

Організація навчально-виховного процесу в чоловічих та жіночих гімназіях в другій половині XIX – на початку XX століття залежала, перш за все, від наказів, циркулярів, постанов Міністерства народної освіти. Жорстка регламентація в багатьох випадках заважала прояву ініціативи та розвитку професійних здібностей учителів. Міністерство народної освіти складало докладні програми навчальних предметів, якими педагогічні ради повинні були користуватися без обговорень та доповнень. Але вивчення розпоряджень Попечителя Харківського навчального округу, діяльності харківських педагогів свідчить про те, що деякі викладачі намагалися творчо ставитися до організації своєї діяльності [3].

Харківські педагоги в 60-70-х роках XIX століття активно працювали над проблемами визначення мети й змісту середньої освіти, наповнення навчально-виховного процесу. Зміст освіти відображають навчальні плани, програми та підручники. З 1864 до 70-х років функції навчальних планів виконували підручники. На їх основі викладачі навчальних предметів могли самостійно складати програми викладання курсів, які потім обговорювалися та затверджувалися на засіданнях педагогічних рад навчальних закладів [4]. Програми мали включати в себе не лише зміст та обсяг предмета викладання, а й методи навчання та дидактичні прийоми, які хотів застосувати вчитель.

Надана Статутом 1864 року викладачам можливість самостійно складати програми викладання предметів на основі підручників мала як позитивні, так і негативні моменти. Невдовзі програми окремих гімназій стали так відрізнятися одна від одної, що це значно ускладнювало перехід учнів з гімназії в гімназію, та й подальше їх навчання у вищих навчальних закладах. У 1870 році Міністерство освіти висловило бажання скласти єдині для всіх чоловічих гімназій та прогімназій програми. Попечитель Харківського навчального округу прийняв рішення, ще до остаточного розв'язання цієї проблеми з боку Міністерства народної освіти, скласти для гімназій свого округу окремі навчальні програми. Для цього було створено спеціальні комісії з різних навчальних дисциплін, куди увійшли викладачі з трьох харківських гімназій [5].

Основна ж маса викладачів гімназій і прогімназій Харківської губернії дотримувалися в своїй викладацькій практиці тих завдань, які було поставлено перед ними статутом 1871 року, рекомендаціями щодо викладання загальноосвітніх дисциплін [6]. Першочергове значення надавалося вивченню стародавніх мов. Акцент робився на засвоєння граматики та вміння робити переклади. Скасовувалося викладання природознавчої історії, зменшувалася кількість уроків історії, географії, Закону Божого, чистописання, малювання та креслення, вводилася логіка (філософська пропедевтика), вивчення якої, наприклад, харківський педагог, професор університету М.О. Лаврівський уважав передчасним у гімназії [7]. Цілком очевидно, що зміст навчання відповідав меті відвернути молодь від проблем сучасності, засвоєння матеріалістичних ідей. Досить цікавими з цієї точки зору є рекомендації вчителям історії: “світлі” події та явища вітчизняної історії викладати детально, а “темні” - скорочено, під час викладання робити наголос на те, що російському народу протягом його історії доводилося долати величезні труднощі, яких не знали інші народи, і особливо йому допомагала в цьому віра в царя та Бога.

Таке ставлення до формування змісту освіти гальмувало проникнення в середню школу досягнень математичних, фізичних, природничих наук. Середня школа завдяки такій державній політиці ставала все більше відірваною від життя.

Брак годин на вивчення природничих наук, російської літератури і історії викладачі харківських середніх навчальних закладів намагалися компенсувати заняттями в гуртках, організація яких наштовхувалася на певні труднощі у зв'язку з тим, що уряд бачив загрозу для себе в будь-яких зібраннях та гуртках.

Не зважаючи на це, в Богодухівській, Сумській чоловічих гімназіях було створено природничо-географічні гуртки, де учні під керівництвом учителів готували реферати з географії, фізики, хімії, ставили експерименти [8].

На думку багатьох учнів та викладачів навчальні плани забагато уваги приділяли граматиці стародавніх мов, а час, що відводився на вивчення літературних творів був недостатнім. З огляду на це, практично у всіх чоловічих і жіночих середніх навчальних закладах Харківщини регулярно проводилися літературні вечори та концерти, де ставилися уривки з п'єс російських письменників, читалися вірші О. Пушкіна, М. Лермонтова, В. Жуковського, ставилися музичні номери. У Богодухівській чоловічій гімназії було навіть утворено літературний гурток, на засіданнях якого учні обговорювали твори російських письменників, читали свої.

Особливо популярними були літературні гуртки в жіночих гімназіях. На їх засіданнях читалися та обговорювалися твори російських письменників, готувалися літературні вечори, присвячені річницям народження відомих поетів і письменників, учениці робили власні літературні потуги, для ознайомлення з ними широкого кола читачів створювалися літературні журнали. Учениці і викладачки російської мови Богодухівської гімназії О.Азбукіна (випускниця Московських ВЖК) та О.Горбункова (випускниця Імператорського педагогічного інституту) у 1913-1916 роках видавали такий журнал. Учениці 6 класу Валківської гімназії у 1914-1916 роках видавали журнал "Подснежник" російською та українською мовами [9]. Регулярно проводилися музичні та літературні вечори у приватних харківських жіночих гімназіях. Про вечори в гімназіях Д. Оболенської, К. Драшковської, В.Левковець повідомлялося в пресі, на них часто були присутні вищі чини губернського керівництва [10]. Такі гуртки, вечори і концерти мали велике навчальне й виховне значення.

Виховання молоді спиралося на християнську мораль, багато уваги приділялося патріотичному вихованню. Для посилення патріотичного виховання у чоловічих гімназіях Харківщини широко святкувалися такі важливі для імперії події, як 300-річчя дому Романових, 100-річчя Вітчизняної війни 1812 року, День визволення селянства 1861 року. На честь цих подій організовувалися концерти, читалися лекції, найкращі учні отримували в нагороду за навчання літературу, присвячену цим подіям.

Часто концерти та вистави проводилися з благодійною метою, збори з них використовувалися для підтримки бідних учнів та учениць гімназій. Таку мету ставили перед собою і гуртки рукоділля в жіночих гімназіях. Наприклад, гурток Зміївської гімназії надавав платні замовлення бідним ученицям. Під час Першої світової війни учениці в таких гуртках шили білизну, в'язали для фронтників. У Валківській жіночій гімназії було організовано „Трудовий гурток”, в якому учениці виготовляли білизну для поранених, готували новорічні подарунки для дітей, батьки яких були на фронті [9]. Гуртки рукоділля мали велике виховне значення.

Разом з тим, середню освіту дуже часто і справедливо звинувачували в тому, що вона мало допомагає учням пристосуватися до практичного життя. Для вирішення цієї проблеми були організовані восьмі педагогічні класи в жіночих гімназіях імперії. На місцевому рівні докладалися додаткові зусилля для вирішення цієї проблеми. Так, керівництво Богодухівської, Зміївської, Валківської гімназій поцікавувалося про удосконалення педагогічних здібностей учениць 7-8 класів і дозволило їм вести уроки в початкових класах та попросило окружне начальство про створення недільних шкіл, де могли б викладати учениці гімназій [9, спр.12, арк.12; 11]. Попечительська рада Богодухівської жіночої гімназії у 1916 році висунула пропозицію про введення в 8 класі уроків методики викладання російської мови й арифметики та уроків педагогіки, для чого просило допомоги у земства [12, оп.1, спр.1, арк.100,122]. Пропозиції про зміни в навчальних планах вносили навіть самі учениці. Такі випадки поодинокі, але вони були і до них прислухалися. Учениці Вознесенської жіночої гімназії пропонували ввести в навчальний план гімназії латину, що могло б полегшити вступ на фельдшерські та аптекарські курси жінкам і розширило б сферу використання їх праці. Цю пропозицію було винесено на обговорення в губернську пресу, вона зустріла позитивні відгуки, професори медичного факультету університету погодилися на допуск платних вільних слухачок на медичний факультет [13].

Для розширення світогляду учнів, для ознайомлення з природою, навколишнім середовищем, економікою та історією рідного краю в чоловічих та жіночих гімназіях Харківщини традиційно проводилися екскурсії по рідних містах та окрузі, значних

підприємствах та навчальних закладах, що знаходилися в даній місцевості. Учні державних та приватних гімназій Харкова обов'язково відвідували університет та технологічний інститут, деякі підприємства Харкова. У повітових жіночих гімназіях на початку ХХ століття обов'язковими стали екскурсії містом та околицями, які мали ознайомити учениць із флорою та фауною, промисловістю району.

Поряд із цим, учні чоловічих та жіночих гімназій і прогімназій з виховною метою знаходилися під постійним наглядом з боку викладачів та вихователів. У лютому-березні 1873 року за розпорядженням Попечителя округу було організовано комісію з трьох директорів гімназій та одного інспектора прогімназії, яка мала скласти і скласти "Правила поведінки учнів харківських гімназій та прогімназій" [14, оп.1, спр.704]. Правилами встановлювався суворий нагляд за відвідуваннями занять, пропуски без поважних причин каралися звільненням із гімназії; учні повинні були не запізнюватися, бути уважними на заняттях, добре поводитися на перервах і не пропускати богослужіння в церквах при гімназіях. Ця частина правил навряд чи викликає заперечення, але була й інша частина, в якій досить жорстко регламентувалися правила поведінки учнів у позаурочний час. Відвідувати театри та гуляння можна було лише з батьками, а відвідування цирків, танцювальних вечорів та кабінетів для читання взагалі заборонялося, зібрання учнів, їх участь в організаціях та гуртках, навіть, незаборонених урядом, каралася звільненням із гімназії без права поновитися. Заборонялося виїжджати з міста без дозволу керівництва гімназії [14, оп.1, спр.680]. Ученицям жіночих гімназій губернії було заборонено взимку та влітку гуляти після 20 години вечора, керівництво деяких гімназій, наприклад Валківської, визначило навіть вулиці, по яким можна гуляти дівчатам. Міністерством щорічно видавалися списки забороненої та дозволеної для учнів літератури. Було запроваджено посаду класного наглядача, або наставника, який повинен був наглядати за учнями на уроках та в позаурочний час. Життя гімназистів регламентувалося до дрібниць. Міністерством освіти та шкільним начальством Харківської губернії було розроблено цілий комплекс правил поведінки для учнів та правил нагляду за останніми з боку батьків та вихователів. Більше того, порушення цих правил тягло за собою цілу низку покарань. Суворість виховної системи та недосконалість навчального процесу викликали незадоволення в середовищі учнів, до того ж, у старших класах середніх шкіл навчалися уже дорослі люди, яким було 18-20 років і які претендували на більшу свободу та самостійність і відчували нестачу знань та недосконалість змісту освіти.

Висновки. Таким чином, організація навчально-виховного процесу в середніх навчальних закладах губернії, як і всієї імперії базувалася на засадах поваги і збереження самодержавства, православ'я і народності. Провідні педагоги Харківщини багато працювали над удосконаленням змісту освіти, пропонуючи особливі методи навчання, які сприяли розвиткові практичних вмінь учнів, логічного мислення і самостійності. Багато уваги приділялося позакласній роботі, організації гуртків і екскурсій, які доповнювали навчальний процес. Поряд з цим, сувора дисципліна і нагляд за учнями, обмеження в користуванні літературою викликали невдоволення у старших учнів і виступи їх проти шкільного керівництва.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багалея Д.И. краткий очерк истории харьковского университета за первые сто лет его существования (1805 - 1905) / Сост. Д. Багалеем, Н. Сумцовым и В. Бузескулом. – Харьков: тип. Дарре, 1906. – IV, 329, XIV с.
2. Самаріна С. І. Система естетичного виховання учнів Ніжинської класичної чоловічої гімназії при історико – філологічному інституті (кінець ХІХ – початок ХХ століття)/ С.І. Самаріна // Вісник Житомирського державного університету. Серія: Педагогічні науки. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/9775/1/29.pdf>
3. Каталог учебных руководств и пособий, допущенных к употреблению в средних учебных заведениях ведомства МНП. Изд. Ученого комитета Министерства народного просвещения.– СПб.,1913.-143 с.
4. Пояснения педагогическим советам // Министерство народного образования. Своды. Гимназии.-М.:Б.И.1864.-С.54.

5. Протоколы заседания Попечительского совета харьковских гимназий // Прибавление к циркулярам по Харьковскому учебному округу.-1870.-№2.
6. Руководство к преподаванию общеобразовательных предметов. Под ред. Н.Х. Весселя. - Т.1.-СПб.: Тип. Балашева, 1873.- 598 с.
7. Лавровский Н. По вопросу об устройстве гимназий/Н. Лавровский//Журнал министерства народного просвещения.-1867.-Ч.136.-С.115-192.
8. ДАХО. – Ф. 651: Богодуховская мужская гимназия. Спр.28; Доклады Сумской уездной земской управы по народному образованию за 1912 год.- Сумы: Типо-лит. П.К.Пашкова, 1913.-116 с.
9. ДАХО. – Ф.743: Богодуховская женская гимназия. Спр.9; ДАХО. – Ф. 654; Валковская женская гимназия.Спр.235.
10. Торжественный акт в женской гимназии Е.Н.Драшковской// Харьковские губернские ведомости.-1896.-27 октября, 1904.-23 октября\362; Торжественный акт в женской гимназии Д.Д.Оболенской// Харьковские губернские ведомости.-1896.-28 октября, 1899.-11 октября.\363; Торжественный акт во 2-й харьковской мужской гимназии // Южный край.-1905.-27 сентября.\364; Торжественный акт в женской гимназии В.К.Левковец// Харьковские губернские ведомости.-1908.-5 декабря\365
11. ДАХО. – Ф. 661: Змиевская женская гимназия. Спр. 192.
12. ДАХО.- Ф. 306: Богодуховская уездная земская управа. Спр.108.
13. Вознесенская женская гимназия// Харьковские губернские ведомости.-1896.-3 ноября,...-1903.-13 янв.,...-1906.-15,21 февр.
14. ДАХО.- Ф. 266: Канцелярия Директора народных училищ.Спр.973.

УДК 37.017.4

Мелещенко Т.В., канд. істор. наук,
доцент кафедри методики навчання
суспільних дисциплін та гендерної
освіти Інституту історичної освіти
НПУ імені М.П. Драгоманова

Проектне навчання громадянської освіти як метод формування громадянських компетентностей

Розкрито особливості проектного навчання у сучасній шкільній освіті та проаналізовано роль проектів у формуванні громадянських компетентцій в учнівської молоді.

Ключові слова: громадянська освіта, проект, проектне навчання, метод, компетентність.

Раскрыто особенности проектного обучения в современном школьном образовании, проанализировано роль проектов в формировании гражданских компетенций в учеников.

Ключевые слова: гражданское образование, проект, проектное обучение, метод, компетентность.

The features of project-based learning in modern secondary education and the role in the formation of civic skills in students is analyzed.

Keywords: civic education, project, project learning, method, competence.

Сучасна епоха – епоха інтелекту, змін, інновацій і глобалізації проповідує нові цінності, висуває нові вимоги до людини, до її особистісних та професійних якостей. На формування особистості сучасної людини значний вплив має сфера освіти. Для повноцінного, конкурентоспроможного існування в суспільстві сучасні учні мають володіти набором

ключових компетентностей. Тому завданням сучасної школи є формування у школярів не лише знань, вмінь та навичок, а й базових компетентностей, що включають знання, вміння, навички, результати навчання, систему ціннісних орієнтацій, особливості соціальної поведінки.

Сьогодні основними цілями освіти є розвиток в учнів самостійності та здатності до самоорганізації; вміння відстоювати свої права, формування високого рівня правової культури; готовність до співпраці, розвиток здатності до творчої діяльності, толерантність, терпимість до чужої думки, вміння вести діалог, шукати і знаходити змістові компроміси; ініціатива, вміння кооперуватися з іншими, робота в групі і спільне навчання, вміння оцінювати явища, вміння порозумітися з іншими і переконувати, вміння розв'язувати проблеми, планувати, самостійно вчитися, а отже здобувати і опрацьовувати

Аналіз сучасної педагогічної практики переконливо свідчить про те, що ефективною формою цілеспрямованої педагогічної діяльності, однією із найбільш продуктивних технологій становлення особистості є проектна діяльність. В її основі лежить інтеграція та безпосереднє застосування набутих знань учнів під час практичної діяльності. Тому *метою* статті є дослідити актуальність та особливості проектної діяльності як засобу формування особистості сучасних школярів, обґрунтувати особливості проектного навчання, його дидактичну значимість та вплив цієї технології на навчальний процес та діяльність учнів, зокрема на уроках громадянської освіти.

Теоретичною базою дослідження є праці вітчизняних та зарубіжних науковців і педагогів таких як Дж. Дьюї, Г. Ващенко, С. Шацький, Є. Полат, О. Рибіна, Й. Шнайдер, Т. Ладиченко, Т. Бакка, Т. Мелешенко та ін.

Проектна діяльність – одна з найперспективніших складових освітнього процесу, тому що створює умови творчого саморозвитку та самореалізації учнів, формує всі необхідні життєві компетенції, які на Раді Європи були визначені як основні в ХХІ столітті: полікультурні, мовленнєві, інформаційні, політичні та соціальні. Самостійне здобування знань, систематизація їх, можливість орієнтуватися в інформаційному просторі, бачити проблему і приймати рішення відбувається саме через метод проекту.

Проект – сукупність певних дій, документів, текстів для створення реального об'єкта, предмета, створення різного роду теоретичного продукту. Основою методу проектів є розвиток критичного мислення, пізнавальних навичок учнів, умінь самостійно конструювати свої знання, орієнтуватися в інформаційному просторі. [3; с.195]. Цей метод завжди зорієнтований на самостійну діяльність учнів – індивідуальну, парну, групову, яку вони виконують протягом певного відрізка часу.

Метод проектів завжди припускає розв'язування деякої проблеми, яка передбачає, з одного боку, використання різноманітних методів, засобів навчання, а з іншого – інтегрування знань, умінь із різних галузей науки, техніки, технології, творчих галузей. Результати виконаних проектів повинні бути “відчутними”, тобто, якщо це теоретична проблема, то конкретне її розв'язання, якщо практична – конкретний результат, готовий до впровадження. [15; с.7].

Разом із поняттям «проект» певною мірою використовуються поняття «проектна діяльність», «творча проектна діяльність», «проектне навчання». Проектна діяльність розглядається як частина навчальної діяльності, що включає ціннісно – орієнтаційну, перетворюючу, творчу та практичну діяльність[9; с. 49].

Проект — це метод навчання. Він може застосовуватись як на уроках, так і в позакласній роботі, орієнтований на досягнення цілей самих учнів, тому неповторний; формує значну кількість навчальних і життєвих компетентностей, тому є ефективним; формує досвід, тому незамінний. Проект — це зміст навчання та виховання. Найбільш сучасні сфери людської діяльності базуються на проектуванні. Тому проектування може бути основою професійних спецкурсів. Проект — це форма організації навчально-виховного процесу. Проектна діяльність може стати альтернативою класно-урочного навчання. Проект — це особлива форма філософії освіти. Філософія мети та діяльності, результатів і досягнень, вона прийнятна для школи сьогодні, тому що дозволяє поєднати ціннісно-змістовні основи культури та процес діяльній соціалізації. [4; с. 48].

У ході проектної діяльності школярі навчаються: планувати свою роботу, заздалегідь прогнозувати її результати; використовувати різноманітні джерела інформації; аналізувати та порівнювати факти; аргументувати власні судження; приймати рішення; встановлювати соціальні контакти, розподіляти обов'язки, взаємодіяти; створювати реальний "кінцевий продукт"; представляти результати перед аудиторією; оцінювати свою діяльність та діяльність партнерів. Для проектної діяльності характерна спільна робота вчителя й учня з рівним статусом обох сторін.

Таким чином, проектування може стати засобом соціального й інтелектуально-творчого саморозвитку всіх суб'єктів освіти (учнів, учителів, батьків), а в більш вузькому розумінні — засобом розвитку проектних здібностей.

Активна участь школяра у створенні тих чи інших проектів дає йому можливість оволодіти новими засобами людської діяльності в культурному середовищі, дозволяє формувати деякі особисті якості, які розвиваються лише в діяльності і не можуть бути засвоєні вербально. У першу чергу це відноситься до групових проектів, коли працює невеликий колектив і в процесі його спільної діяльності з'являється спільний продукт. До таких якостей можна в першу чергу віднести вміння працювати в колективі, брати відповідальність, аналізувати результати діяльності.

Проектне навчання ґрунтується на позиціях педагогіки прагматизму, що означає погляд на виховання як на постійну реконструкцію особистого досвіду учнів, а також відповідність їхнім інтересам і потребам. Її прихильники обстоюють принцип «навчання за допомогою діяльності», розглядаючи при цьому діяльність як різновид творчої роботи, де учень виступає її активним учасником [11; с. 30]

У процесі проектної діяльності школярі навчаються: планувати свою роботу, заздалегідь прогнозувати її результати; використовувати різноманітні джерела інформації; аналізувати та порівнювати факти; аргументувати власні судження; приймати рішення; налагоджувати соціальні контакти, розподіляти обов'язки, взаємодіяти; створювати реальний «кінцевий продукт»; презентувати результати перед аудиторією; оцінювати свою діяльність та діяльність партнерів.

Проектне навчання спрямоване на отримання нових знань, його метою є вихід за межі окремого дослідження, забезпечення реалізації здобутих знань і вмінь на практиці, набуття певних компетентностей.

Проектне навчання має на меті всебічне та систематичне дослідження проблеми й розробку конкретного кінцевого продукту; передбачає отримання практичного результату, а не лише пошук певної інформації. Проект передусім є результатом колективних зусиль виконавців, тому на завершальному етапі діяльності передбачає рефлексію спільної роботи, аналіз її повноти, глибини, інформаційного забезпечення, творчого внеску кожного учасника.

У сучасній педагогіці проекти класифікуються відповідно до певної домінуючої типологічної ознаки. Відповідно до домінуючого методу чи виду діяльності дослідники розрізняють:

1) *прикладні проекти*, які відрізняються чітко визначеним результатом діяльності його учасників (наприклад, проект документа, словник, аргументоване пояснення будь-якого явища тощо). Такі проекти передбачають ґрунтовне осмислення структури, розподіл функцій між учасниками, оформлення результатів діяльності, їх подальшу презентацію та зовнішнє рецензування;

2) *дослідницькі проекти*, що мають на меті організацію діяльності учнів, спрямовану на розв'язання творчих завдань із невідомим заздалегідь результатом і передбачають певну етапність роботи (обґрунтування актуальності теми дослідження, предмета та об'єкта, визначення цілей та завдань, методів пошуку та джерел інформації, висунення гіпотези, окреслення шляхів вирішення проблеми, збір, аналіз та синтез даних, обговорення та оформлення отриманих результатів, виступ з повідомленням чи доповіддю, визначення нових проблем для подальшого аналізу);

3) *інформаційні проекти*, скеровані на вивчення характеристик будь-яких процесів, явищ, об'єктів і передбачають їх аналіз та узагальнення виявлених фактів. За структурою такий проект схожий на дослідницький, що часто є основою для їх інтеграції;

4) *рольово-ігрові проекти*, в яких учасники виконують визначені ролі (літературних персонажів чи вигаданих героїв), зумовлені характером і змістом проекту, імітують соціальні чи ділові відносини, ускладнені гіпотетичними ігровими ситуаціями.[5; с. 46].

Структура таких проектів лише окреслюється і залишається відкритою до завершення роботи. Перелічені вище типи проектів є навчально-тренувальними, використовуються переважно в класно-урочній системі та спрямовані на розвиток конкретних компетентностей школярів (дослідницької - комунікативної тощо). Здебільшого в практиці застосовуються змішані типи проектів, де поєднуються ознаки кількох типів проектів і які є практично орієнтованими. Такі проекти дають змогу не лише здобути нові знання, а й сприяють отриманню певного соціального досвіду, тобто є соціальними проектами.

Відповідно до предметно-змістової спрямованості виділяють:

1) *монопроекти; міжпредметні проекти.*

Перші, зазвичай, виконуються на уроках одного предметного курсу, хоча й передбачають використання знань з інших дисциплін. Міжпредметні або інтегративні проекти виконуються переважно в позаурочний час, передбачають інтеграцію знань з кількох навчальних курсів і потребують кваліфікованої допомоги вчителів-предметників. Прикладом інтегративних проектів може бути інтернет-проект «XX століття: рік за роком», що передбачає інтеграцію знань з історії та інформатики.

За географією контактів проекти можуть бути: внутрішньошкільними (класними, міжкласними); загальношкільними; позашкільними (міжшкільними); мережевими (міжрегіональними); міжнародними.

Важливим аспектом організації проектної діяльності є мотивація учнів. Зазвичай школярі мають позимотивацію для дослідження певної проблеми в тому випадку, коли отримують не лише навчальний, а й соціальний досвід. Це відбувається за таких умов: якщо їхнє дослідження спрямоване на вирішення важливої суспільної проблеми; тема дослідження для учнів є особисто цікавою, а процес дослідження захоплюючим. [2; с.35]

Відповідно, основними принципами реалізації проектної діяльності мають бути: реальне партнерство учасників, прагматичність, практичність результатів, спрямованість на вирішення конкретної проблеми, орієнтація на короткотермінові та середньотермінові проекти, що справляють найбільший виховний вплив.

За характером координації (третья ознака) проекти є також двох типів:

- З відкритою координацією – в яких координатор проекту, що ненав'язливо спрямовує роботу його учасників, організовує (якщо необхідно) окремі етапи проекту, діяльність деяких його виконавців (наприклад, якщо потрібно домовитися про зустріч, провести анкетування, зібрати дані, інтерв'ю фахівців і т.д.).

- З прихованою координацією – проекти відносяться до телекомунікаційних. В цьому проекті координатор виступає як повноправний учасник проекту.

За тривалістю виконання проекти класифікують на: короткотривалі, середньої тривалості, довгострокові.

За кількість учасників проекту виділяють: (індивідуальний, груповий, масовий).

Виділяють наступні етапи роботи над проектами:

- I. Етап перед проектної підготовки
- II. Дослідницький етап
- III. Етап представлення отриманих результатів

Етап перед проектної підготовки включає:

1. формування проектної групи;
2. визначення об'єкту дослідження;
3. вибір наукових керівників і консультантів;
4. визначення теми проектної роботи;
5. визначення проблемної мети (задачі);
6. висунення гіпотез вирішення проблемної задачі;
7. обґрунтування методів дослідження;
8. розробка плану дослідження;
9. пошук інформації, вивчення літератури з проблеми, яка досліджується.

Дослідницький етап передбачає:

1. збір даних із використанням відповідних методів дослідження;
2. аналіз вірогідності джерел інформації та отриманих даних;
3. обробка й аналіз отриманих даних;
4. підготовка висновків;
5. співставлення висновків із гіпотезою;
6. оформлення результатів дослідження та підготовка до підсумкового звіту.

Етап представлення отриманих результатів включає:

1. публічну презентацію результатів дослідження;
2. аналіз обробки виконаної роботи;
3. оцінку роботи проектної групи в цілому і кожного з його учасників окремо.

Якісна та продуктивна реалізація проекту великою мірою залежить від попередньої підготовки та компетентності самих школярів, тобто наявності в них необхідних знань та вмінь. [7; с. 11]. Треба додати, що проект - це, насамперед, ціль, прийнята, усвідомлена дітьми, актуальна для них. Це дитяча самодіяльність, конкретна практична творча справа, поетапний рух до мети, метод педагогічно організованого засвоєння дитиною довілля, ланка в системі виховання.

Робота над проектом — практика особистісно орієнтовного навчання, коли в процесі конкретної праці учня, на основі його вільного вибору, з урахуванням його інтересів, отримується конкретний результат. Головним девізом проектної діяльності школяра є: «Все, що я пізнаю, я знаю для чого це мені треба і де я можу ці знання застосовувати». Для педагога це прагнення знайти розумний баланс між академічними і прагматичними знаннями, вміннями та навичками.[13; с. 141]

Проектна діяльність вчить учнів ставити проблеми, планувати свою діяльність, розвиває навички самоаналізу, пошуку й відбору актуальної інформації, практичному застосуванню знань у різних ситуаціях та у проведенні досліджень. Також слід зазначити й те, що практична діяльність дає можливість уводити учнів у процес пізнання, націлювати на пошук знань, формувати життєвий досвід особистості, необхідний для розв'язання проблем, вибудовували власне життя успішним та значущим для суспільства. Метод проектів дає можливість учневі занурюватися в цей простір, впливати на нього, відчувати себе його значущою часткою. Пізнавально-пошукова активність, потяг до творчого зростання, занурення в інформаційний простір стають для учнів необхідною умовою існування. [8; с.15].

Учнівські навчальні проекти ґрунтуються на принципах, що відповідають визнанням у демократичному світогляді права, гуманізм, критичність і толерантність, соціальна справедливість тощо. Наприклад, принцип верховенства права формує повагу до правового закону, до прав людини та інструментів їх забезпечення. Інтерактивний характер роботи за проектом передбачає взаємоповагу і довіру, плюралізм, критичність і толерантність, наявність вибору, можливість участі у прийнятті рішень і відповідальність за них.

Пректне навчання з громадянської освіти характеризується такими рисами:

- зорієнтованість на соціальні дії, що дають змогу набути позитивного досвіду і громадянської компетентності;та взаємодії з її представниками, аналізу реальних життєвих ситуацій і дій у межах правового поля;

- наступність і безперервність громадянської освіти, що передбачає її відповідність до вікових особливостей і поетапність, утілення «крок за кроком», залучення до здійснення проектів, починаючи з початкових класів;

- міжпредметні зв'язки, коли передбачається звернення до різноманітної тематики, що традиційно вивчається різними шкільними предметами;

- врахування особливості місцевих умов, установлення зв'язків із громадою;

- полікультурність, тобто універсальність прав людини і повага до культурного розмаїття.

Отже, введення до змісту шкільних проектів громадянськочисних підходів сприяє формуванню у молоді громадянських знань, вмінь, цінностей, а також таких особистісних рис: демократичність, правовий світогляд,активність, комунікабельність, відповідальна участь,

ініціативність, поінформованість, здатність діяти результативно у складі команди та знаходити засоби розв'язання проблем у демократичний спосіб.

Залучення ідей громадянської освіти до навчальних проектів є важливим аспектом у процесі формування успішних учнів, які здатні ефективно застосовувати набуті знання, працювати, застосовуючи інформаційно комунікативні технології, залучатися до прийняття рішень, постійно навчатися як самостійно, так і в групах.

Водночас із допомогою громадянської освіти школярі засвоюють демократичні цінності, переконання, принципи, і керуються ними. Це дозволяє їм розрізняти добро і зло, обирати моральний і здоровий спосіб життя, мати самоповагу й усвідомлювати себе як особистість. Таким чином, у процесі виконання проектів відбувається формування відповідального громадянина, відданого ідеї прав людини, здатного активно залучатися до громадських справ і змінювати стан справ на краще.

Проектне навчання безпосередньо поглиблює знання, морально-етичну, соціальну та інші складові громадянської компетентності. Воно водночас розвиває необхідні вміння і навички, наприклад, зорієнтованість на конкретні дії, особисту участь та громадську активність. Також вона надає можливість формувати у дітей та підлітків уміння працювати в команді й, таким чином, набувати навичок соціальної взаємодії. [6; с. 23] Використання проектного навчання на уроках з громадянської освіти безсумнівно покращує якість навчання і мотивує учнів до самостійного отримання нових знань. Під час роботи над проектами з громадянської освіти учні звертаються до різної тематики, яка передбачає: знання прав і обов'язків; засвоєння культурних цінностей та норм міжнародного спілкування; розуміння важливості збереження навколишнього середовища та необхідності брати участь у житті місцевої громади; утвердження демократичних цінностей та поважання демократичного устрою; навчання вміння жити в сучасному світі та виявляти солідарність тощо. В результаті учні набувають життєво необхідних компетенцій, що сприяють активній життєвій та громадській позиції у процесі життєдіяльності людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абасов З. А. Технологія навчання проектної діяльності / З. А. Абасов // Хімія в шк. - 2009. - № 6. - С. 16-20.
2. Бакка Т. В. Шкільний курс «Громадянська освіта: основи демократії» та методика його навчання / Бакка Т. В., Ладиченко Т. В., Марголіна Л. В, Мелешенко Т. В. та ін. — Х. : ВГ «Основа», 2009. — 252 с.
3. Гузєєв В. В. "Метод проектів" як технологія четвертого покоління / В. В. Гузєєв. - М., 2001. - С. 194-207.
4. Дьюи Дж. Школа и общество / Дж. Дьюи. – М.: Работник просвещения, 1992. – 48с
5. Кочнева Г. І. З досвіду організації проектно-орієнтованої форми навчання / Г. І. Кочнева // Хімія в шк. - 2002. - № 5. - С. 46-48.
6. Новікова Є. А. Інновації в навчальному проектуванні / Е. А. Новікова // Інновації в освіті. - 2007. - № 4. - С. 23-29.
7. Полат Е. Метод проектов: типология и структура / Е. полат // Лучшие страницы педагогической прессы. – 2004. – №1. – С.9-17
8. Полат Е., Петров А., Бухаркина М., Моисеева М. Что такое проект? / Е.Полат, А. Петров, М. Бухаркина, М. Моисеева // Открытый урок. – 2004. – №5/6. – С.15
9. Рыбина О. Проектная деятельность / О. Рыбина // Лучшие страницы педагогической прессы. – 2004. – №1. – С.46-49
10. Селевко Г. К. Технологія сучасного проектного навчання / Г. К. Селевко // Енциклопедія освітніх технологій: в 2 т. - М., 2006. - Т. 1. - С. 228-238.
11. Сисоева С. Особистісно зорієнтовані технології: метод проектів / С. Сисоева // Підручник для директора. - 2005. – №9-10. – С.25-31
12. Терещук А. Навчання учнів основних етапів проектно-технологічної діяльності / Андрій Терещук, Андрій Вдовиченко // Праця. підготовка в закл. освіти. - 2004. - № 4. - С. 10-13.

13. Тюменова С. І. Розвиток творчого потенціалу старшокласників за допомогою проектної діяльності / С. І. Тюменова // Хімія в шк. - 2008. - № 10. - С. 59-63.
14. Фенченко Г. Проектна діяльність учнів школи "Інтелект" / Ганна
15. Фенченко // Рідна шк. - 2006. - № 12. - С. 75-76
16. Чечель И. Метод проектов: субъективная и объективная оценка результатов / И Чечель // Директор школы. – 1998. – №4. – С.3-10.

Овчаренко В.П., доцент кафедри історії України Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди, кандидат історичних наук

Виховні можливості вивчення спецкурсу «Державно-церковні відносини в сучасній Україні»

В статті автор намагається систематизувати та висвітлити виховний процес при викладанні спецкурсу «Державно-церковні відносини в сучасній Україні» для студентів історичного факультету. Це обумовлене необхідністю дотримання правової культури і формування партнерських відносин між державою і церквою. В результаті це буде сприяти запобіганню дестабілізації релігійної ситуації та загостренню міжконфесійних відносин.

Ключові слова: державно-церковні відносини, сучасне релігійне життя, виховна мета, правова грамотність.

В статье автор пытается систематизировать и осветить воспитательный процесс во время преподавания спецкурса «Государственно-церковные отношения в современной Украине» для студентов исторического факультета. Это обусловлено необходимостью соблюдения правовой культуры и формирования партнерских отношений между государством и церковью. В результате это будет способствовать недопущению дестабилизации религиозной ситуации и обострения межконфессиональных отношений.

Ключевые слова: государственно-церковные отношения, современная религиозная жизнь, воспитательная цель, правовая грамотность.

In this article the author tries to systematize and elucidate educational process during the teaching course "The church-state relations in contemporary Ukraine" for students of the Faculty of History. This is caused by the need to maintain the legal culture and the formation of partnerships between state and church. As a result, this will help to prevent the destabilization of the religious situation and the aggravation religious interfaith relations.

Key words: state-church relations, contemporary religious life, educative purpose, legal literacy.

Починаючи з 2011/2012 навчального року в навчальний процес підготовки кваліфікованих спеціалістів істориків-суспільствознавців в ХНПУ імені Г.С. Сковороди впроваджено вивчення спецкурсу «Державно-церковні відносини в сучасній Україні». Вивчення спецкурсу має неабияке значення як для виховання безпосередньо студентів-слухачів, так і для перенесення його основних положень та змісту в їх подальшу професійну педагогічну діяльність.

Як справедливо підкреслюють відомі в Україні історик Б.І. Андрусишин та релігієзнавець В.Д. Бондаренко, «Державно-церковні відносини – це стосунки, що складаються між двома провідними суспільними інститутами – державою та Церквою, від характеру яких залежить не лише перебіг духовно-релігійного життя того чи іншого народу,

але й більшість суспільних процесів і навіть цілісність нації та її здобутки як у внутрішньо-політичному аспекті, так і на міжнародній арені» [1. С. 3].

Змістовна проблематика спецкурсу на сьогодні впроваджена в навчальний процес підготовки фахівців-гуманітарієв багатьох вищих навчальних закладів України. Зокрема, з початку 2000-х років для студентів історичного факультету КНУ імені Т.Г. Шевченка читається спецкурс «Релігійно-церковне життя України в умовах державної незалежності», для якого кандидатом історичних наук Смержевською О.О. були підготовлені й видані методичні рекомендації та програма [2]. Безумовно позитивним явищем є підготовка та видання в 2011 році навчального посібника «Державно-церковні відносини: історія, сучасний стан та перспективи розвитку» [1]. В цьому навчальному посібнику є окремий розділ «Держава і церква в сучасній Україні» [1. С. 302-372], що дає ґрунтовно-інформаційно-методичну основу для нашого спецкурсу. Цінним є те, що одним із авторів навчального посібника виступає В.Д. Бондаренко, котрий тривалий час очолював Державний комітет України у справах релігій і є загально визнаним фахівцем в цій галузі.

У даній статті автор, спираючись на розроблену програму навчальної дисципліни «Державно-церковні відносини в сучасній Україні», намагається систематизувати напрямки виховного потенціалу спецкурсу та показати процес його практичного впровадження в навчально-виховний процес історичного факультету ХНПУ імені Г.С. Сковороди.

Спецкурс включає в себе два змістовних модулі: «Теоретико-методологічні та організаційно-правові засади розвитку суспільно-релігійних відносин в незалежній Україні» та «Розвиток релігійних конфесій у взаєминах з незалежною українською державою». Як тема індивідуального науково-дослідного завдання студентам пропонується виконання розвідки «Сучасне релігійне життя моєї малої Батьківщини». В рамках вивчення спецкурсу студентам надається можливість практичного ознайомлення з діяльністю релігійних громад міста, інформаційні зустрічі з їх керівниками, священослужителями для обговорення актуальних проблем сучасних державно-церковних стосунків в Україні.

Виховний потенціал спецкурсу направлений на виклик почуття інтересу до проблеми та розуміння необхідності її вивчення. Тому поряд з викладом змісту предмету та завдань спецкурсу, його методології в першому лекційному занятті передбачено критичне осмислення радянської спадщини державно-церковних стосунків, сутність подолання їх негативних наслідків у незалежній Україні. Студенти отримують можливість ознайомитися не лише з інформаційним викладом матеріалу, але й безпосередньо попрацювати зі зразками релігійних видань радянського періоду, як офіційних, так і підпільних релігійних організацій із власної колекції викладача. Це достатньо переконує студентів в необхідності подолання негативних наслідків радянської релігійної політики в Україні.

Іншим важливим напрямком реалізації виховної мети спецкурсу стає формування правової грамотності студентів. Правове регулювання діяльності релігійних організацій розглядається в контексті розвитку українського законодавства відповідно до норм міжнародного права. Поряд з цим вивчаються особливості становлення системи органів державної влади у справах релігій в незалежній Україні.

При опрацюванні тем другого модулю спецкурсу «Розвиток релігійних конфесій у взаєминах з незалежною українською державою» виховна мета направлена на формування пізнавального інтересу та прагнення отримувати нові знання самостійно. Це пояснюється тим, що релігійне життя у державі розглядається як безперервний процес. Хоча увага приділяється аналізу діяльності основних релігійних конфесій держави, проте певний наголос робиться на висвітлення перебігу міжправославного конфлікту в Україні та реалізації ідеї конституювання помісної Православної церкви в державі. Водночас підкреслюється необхідність вираженого рівного ставлення держави до всіх релігійних організацій, що діють в межах правового поля України.

Безумовно, при реалізації виховної мети спецкурсу великого значення набуває безпосереднє спілкування студентів з керівництвом релігійних організацій, священослужителями, релігійним активом, віруючими щодо актуальних проблем як релігійного життя, так і обговорення проблем взаємин конкретних конфесій з державою. Так, у 2013/2014 навчальному році такі зустрічі відбулися в католицькому костьолі, хоральній

синагозі, молитовному будинку харківської громади Церкви християн віри євангельської (п'ятидесятників). За бажанням студенти брали участь у заходах, що проводили викладачі та учні Харківської духовної семінарії щодо проблем духовно-морального та патріотичного виховання. Характерно, що контингент студентів не обмежувався лише академічною групою слухачів спецкурсу, водночас в цих заходах брали участь й інші студенти історичного факультету, що проявляли цікавість до вивчення феномену державно-церковних відносин в сучасній Україні.

Отже, виховні можливості вивчення спецкурсу «Державно-церковні відносини в сучасній Україні» є достатньо вагомими. Вони спрямовані не лише на підготовку фахівця історика-релігієзнавця та закладання у ньому почуття необхідності дотримання правової культури, формування партнерських відносин між державою і церквою, а також на участь у запобіганні поширення чинників, здатних дестабілізувати релігійну ситуацію і загострити міжконфесійні відносини.

Список використаної літератури:

1. Андрусишин Б.І., Бондаренко В.Д. Державно-церковні відносини: історія, сучасний стан та перспективи розвитку: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Б.І. Андрусишин, В.Д. Бондаренко. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – 387 с.

2. Релігійно-церковне життя України в умовах державної незалежності: матеріали до вивчення спецкурсу, методичні рекомендації, програма для студентів історичного факультету. Упорядник: канд. іст. наук О. О. Смержевська. – К.: Знання України, 2004. – 36 с.

УДК [94 (477.54): 371.2] «18/19»

Поволоцька Т.М., доцент кафедри історії України Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди, кандидат історичних наук, доцент

Виховання молоді у процесі вивчення історії України на прикладах культурно-освітньої діяльності громадськості Харківщини другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Стаття присвячена історії громадсько-педагогічного руху на Харківщині у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., зокрема, діяльності громадських товариств у справі народної освіти, який відображав провідну тенденцію процесу становлення початкової школи на території краю – поєднання зусиль держави з громадською та приватною ініціативою.

Ключові слова: товариство поширення у народі грамотності, історико-філологічне товариство, громадсько-педагогічний рух.

Статья посвящена истории общественно-педагогического движения на Харьковщине во второй половине ХІХ – в начале ХХ вв., в частности, деятельности общественных организаций (обществ) в деле народного образования, которое отображает ведущую тенденцию процесса становления начальной школы на территории края – объединение усилий государства с общественной и частной инициативой.

Ключевые слова: общество распространения в народе грамотности, историко-филологическое общество, общественно-педагогическое движение.

This article considers the history of social-pedagogical movement in Kharkiv region at the end of ХІХ – beginning of ХХ centuries, especially the activity of social associations in the field of people's education. The movement reflects the main characteristics of the development of primary school the region, namely the combination of state's efforts and social and private initiative.

Key words: society for the spread of literacy among people, historical-philological society, social-pedagogical movement.

Постановка проблеми.

Курс «Історії України» у навчальних закладах нашої держави належить до циклу гуманітарних дисциплін, тобто, – носить просвітницьке та виховне спрямування. Благодатною основою для виховання громадянина та патріота України послуговує історія рідного краю – Слобожанщини та її адміністративного центру міста Харкова. У ході модернізації Російської імперії та Наддніпрянської України у другій половині XIX – на початку XX ст. на фоні процесів урбанізації місто Харків, як культурно-освітній осередок і центр губернії, постало як доволі завершене утворення: відбулося формування соціо-культурного простору міста.

Модернізація Російської імперії у ході реформ другої половини XIX ст., що зачепила всі сторони суспільного життя, спричинила значні соціальні зміни. Строкатість суспільства, де значну кількість склали селяни, робітники, дрібні торговці з досить низьким загальним освітнім та культурним рівнем розвитку, вимагала нових форм культурно-освітнього життя. Демократична інтелігенція, щоб відірвати ці прошарки населення від псевдонародної, лубочної культури, намагалася також залучити їх до високих зразків світового мистецтва та архітектури. Для неосвіченої або малоосвіченої людини подібний процес є доволі складним, а тому адаптовані російською та українською мовами шедеври літератури, драматургії, оперного мистецтва, видання науково-популярної літератури для народного сприйняття становили окрему сторінку у культурному розвитку краю у даний період.

Важливо зазначити, що на Харківщині у другій половині XIX – на початку XX ст. рушійною силою як загальноросійських, так і загальноукраїнських культурних процесів були представники науки, освіти та високого мистецтва, тобто інтелектуальна еліта суспільства, яка своєю працею і навіть своїм існуванням намагалася продемонструвати масам справжній рівень тогочасної культури. Активна та всебічна культурно-освітня діяльність громадськості краю стала зразковою для всієї Наддніпрянської України та носила загальноросійський характер.

Інтенсивні процеси реформування системи освіти в незалежній Україні, пошуки шляхів трансформування освітнього процесу на гуманітарних засадах зумовлюють необхідність апелювати до використання досвіду, набутого попередніми поколіннями. У зв'язку з цим актуальним видається врахування здобутків громадських організацій другої половини XIX – початку XX ст. в царині культури, найбільшими і найвідомішими з яких були Харківське товариство поширення в народі грамотності (1869-1920) та Харківське історико-філологічне товариство (1877-1919), які успішно працювали півстоліття у галузі шкільної та позашкільної освіти нашого краю, та широке використання цих досягнень у сучасній навчальній та виховній роботі.

Вимовляючи слово «місто», ми не стільки маємо на увазі вулиці, площі, будинки, комунікаційні структури, скільки, перш за все, – людей, їх проблеми та потреби. Сучасне місто – це кібернетична система, яка представляє собою складне, цілісне соціально-просторове утворення, у якому здійснюється повний цикл життєдіяльності людини [1].

Урбаністика вбирає в себе суміжні знання найрізноманітніших напрямків – від прикладних до філософсько-світоглядних наук. Відповідно сучасні урбаністичні дослідження мають бути націлені на розгляд *міста* як органічної цілісності, представлені не лише сукупністю елементів штучно створеного середовища, а й такої що включала людей та складні процеси їх взаємодії. І це так, оскільки проблеми міста потребують інтегрованого підходу, у тому числі і до такої актуальної проблеми, якою є культурно-освітнє життя Харкова другої половини XIX – початку XX ст.

Поруч з історичною наукою комплексним дослідженням соціокультурної реальності міста займається культурологія як філософська дисципліна, що включає в себе теорію та історію культури. Місто, як культурологічне поняття, представляє собою спосіб людського життя та спосіб існування культури [1, с.93]. Міська культура на будь-якому рівні свого функціонування не просто співіснує з іншими сферами людського життя, а проникає в них, виявляючи себе у політичній діяльності, у відношенні до праці, в мистецтві, наукових дослідженнях, освіті тощо [2, с.263].

Актуальність дослідження історії культури полягає у тому, що звертаючись до минулих культур, ми краще розуміємо сучасну. Період промислової революції XIX ст. у країнах Європи

сприяв всебічній модернізації суспільства і супроводжувався зростанням міст та формуванням соціо-культурного простору міст.

Аналіз актуальних досліджень. Окремі аспекти з історії громадського культурно-освітнього руху на Харківщині другої половини XIX – початку XX ст. висвітлювалися в узагальнюючих роботах з історії освіти Росії [3; 4] та України [5], а також нашого краю [6-8; 9; 10]. Не зважаючи на досить тривалий період формування історіографії даного питання, на сьогоднішній день відсутня узагальнююча робота з історії педагогічної діяльності громадських організацій краю як складової частини загальноросійських культурно-освітніх процесів другої половини XIX – початку XX ст.

Мета статті. Наша стаття є спробою узагальнення досвіду культурно-освітньої діяльності передової інтелігенції Харківщини у другій половині XIX – на початку XX ст. з метою його використання у навчальній та виховній роботі з молоддю. Об'єднавшись у громадські товариства – творчі, професійні, благодійні і найвідоміші – грамотності та історико-філологічне, кращі її представники зосередили свою роботу на питаннях письменності та розвитку народної освіти. Автори приходять до висновку, що провідною тенденцією процесу становлення початкової школи на території Харківської губернії в означений період було поєднання зусиль держави з громадською та приватною ініціативою.

Виклад основного матеріалу. Бурхливі зміни в соціально-економічному житті Харківщини другої половини XIX – початку XX ст. супроводжувалися, як і в інших місцевостях держави, децентралізацією системи адміністративного управління, розвитком земського та міського самоврядування, піднесенням громадського руху, розширенням приватної ініціативи, гласності тощо. Справа народної освіти опинилася в центрі уваги громадсько-педагогічних товариств, комітетів, комісій на чолі з представниками передової інтелігенції. В кінці XIX ст. в Російській імперії діяло біля 200 просвітницьких товариств, метою яких було поширення народної освіти [4, с. 273].

Найпомітнішу роль у справі розвитку народної освіти нашого краю у другій половині XIX – на початку XX ст. відіграло Харківське товариство поширення в народі грамотності (1869-1920 рр.), започатковане демократичною інтелігенцією з метою «поширення грамотності і початкових корисних знань» серед найбідніших верств населення. Ця перша і найбільша у Наддніпрянській Україні громадська культурно-освітня організація мала повітові відділення в Сумах, Слов'янську, Богодухові, Вовчанську, Старобільську, Кочетку, які у 1912 р. були перетворені на самостійні товариства грамотності. Кількісний склад його зростав: у 1875 р. було 176 членів, у 1895 р. - 440, у 1905 р. - 613 [11, с. 36]. Вперше у Наддніпрянській Україні до громадської роботи було широко залучено жінок – вчительок, виховательок, громадських активісток.

У Товаристві грамотності діяли комітети – шкільний педагогічний, довідково-педагогічний, санітарний, бібліотек-читалень, літніх колоній, видавничий, народних читань, по керівництву Народним домом, комісія видавництва «Народної енциклопедії» [6, т. 2, с. 757-758]. Товариство займалося відкриттям початкових шкіл у Харкові (Москалівська елементарна щоденна, російсько-єврейська, жіноча ремісничка імені Гаршина, дві недільних – чоловіча та жіноча) та у повітах (на початку XX ст. діяло 15 шкіл під опікою його відділень), організацією народних читань, лекцій, концертів, виданням художньої, наукової і навчальної літератури [11, с. 41-74, 95-123].

Серед його активних учасників були М.М.Бекетов, М.П.Баллін, Є.С.Гордієнко, Д.І.Каченовський, О.О.Потебня, А.Н.Стоянов. В комітетах і комісіях працювали видатні вчені В.М.Арнольд, Д.І.Багалій, В.П.Бузескул, М.А.Гредескул, В.П.Данилевський, І.П.Осипов, Є.К.Рєдін та інші.

Діяльність Харківського товариства грамотності в галузі шкільної справи була спрямована на удосконалення системи початкової освіти, з його ініціативи було проведено в 1870 р. з'їзд учителів народних шкіл Харківської губернії, з 1897 р. щомісячно проводилися педагогічні наради вчителів, які були реорганізовані на початку XX ст. у шкільний педагогічний комітет [12, с. 74-80].

Цей комітет вперше в Росії поставив питання про запровадження у житті 4-класних початкових училищ, відкриття спеціальних навчальних закладів для відстаючих дітей і запровадження медичного нагляду за учнями. Його заслугою були вивчення і популяризація передових методик початкового навчання, розробка плану організації постійно діючих педагогічних

курсів для підготовки вчителів початкових училищ та програми навчальних учнівських екскурсій, відкриття літніх колоній для найбідніших дітей.

Харківське товариство грамотності через своїх діячів С.Ф.Русову, Х.Д.Алчевську, Д.І.Багалія, М.Ф.Сумцова, О.Я.Єфіменко, М.І.Міхновського було пов'язане з українським культурно-національним рухом [11, с. 37]. Видання літератури українською мовою, постановка пьєс українських драматургів на сцені Народного будинку, вивчення українського національного орнаменту, виконання українських народних пісень та творів українських композиторів під час музичних антрактів у народних читальнях, декламування українських віршів на уроках читання – найбільш успішні справи Товариства на шляху формування національної свідомості. Члени громади збирали кошти на будівництво пам'ятника Т.Г.Шевченку, видали літературний збірник творів молодих українських письменників, щоб на кошти від продажу збірки матеріально підтримати бідних членів громади.

У комітетах і комісіях Харківського товариства грамотності працювали одночасно і члени педагогічного відділу Харківського історико-філологічного товариства (1877-1919 рр.). Створений в 1892 р. педагогічний відділ з метою «обговорення питань, пов'язаних з викладанням історико-філологічних предметів у навчальних закладах», довгий час очолював М.Ф.Сумцов. Його членами були відомі вчені Д.І.Багалій, В.П.Бузескул, О.О.Потебня, М.С.Дринов, П.С.Єфіменко. Для роботи широко залучалися викладачі гімназій, училищ та шкіл, майже чверть з яких склали жінки. Серед них перша у Росії жінка-професор історії О.Я.Єфіменко та засновниця недільної школи для жінок і творець загальноросійської методики навчання дорослих грамоті Х.Д. Алчевська.

На засіданнях педагогічного відділу ХІФТу, що проводилися 7-8 разів на рік, обговорювалися доповіді, присвячені питанням організації навчання та дозвілля учнів, класного та позакласного читання. У 1893-1902 рр. вийшло з друку 7 випусків «Праць Педагогічного відділу ХІФТ», присвячених проблемам методики викладання гуманітарних дисциплін у навчальних закладах. Також було підготовлено хрестоматію «Посібник для влаштування загальнодоступних та літературних читань». З ініціативи М.Ф.Сумцова у 1894 р. створено лекційний комітет і започатковано публічні наукові читання для вчителів, діяли громадські бібліотеки та читальні [13; 20].

Співробітники педагогічного відділу брали активну участь у громадській діяльності ХІФТу, зокрема, у створенні історичного архіву (у майбутньому Центрального історичного архіву), етнографічного музею (пізніше музею Слобідської України ім. Г.С.Сковороди), Харківської громадської бібліотеки (нині ім. В.Г.Короленка) [6, т. 2, с. 629-630]. Педагогічний відділ надавав практичну допомогу вчителькам недільної школи у виданні 2-томника «Що читати народу?», а також «Книги для дорослих» – посібника для всіх недільних шкіл Росії. Члени ХІФТу взяли участь у виданні «Народної енциклопедії наукових і прикладних знань» [9].

Діяльність Харківського товариства грамотності та історико-філологічного товариства була прикладом колективного співробітництва прогресивної інтелігенції – вчених, викладачів гімназій, народних вчителів, земських діячів, членів органів міського самоврядування, які об'єднали зусилля задля проведення широкої науково-просвітницької роботи серед народу.

Їхню справу продовжували благодійні організації – Харківське губернське та Старобільське і Сумське повітові попечительства дитячих притулків, Харківське відділення попечительства імператриці Марії Олександрівни про сліпих, Товариство опіки безпритульних сиріт, Харківське благодійне товариство, товариства піклування про бідних учнів тощо [14, с. 270-275; 15, с. 357-360].

Благодійною діяльністю займалися приватні особи, які надавали не лише гроші на утримання навчальних закладів та викладачів і учнів у них, а й земельні наділи та власні будинки під шкільні приміщення. На Харківщині це родини Бантишів, Донець-Захаржевських, Квіток, Дашкевичей, Гельферіх, Харитоненків та інші [11, с. 338]. Попечителями або меценатами народних училищ були купці С.А.Клеменов, Н.І.Ільїн, З.І.Виноградов, дворянки А.Є.Подольська, К.К.Кеніг, Л.Є.Бразоль, М.А.Задонська, А.А.Ротермунд, М.Н.Скалон та інші [17, с.8]. Їхня діяльність сприяла розширенню мережі початкових навчальних закладів, поширенню письменності.

Існували початкові школи, які знаходилися на утриманні певних релігійних общин, приватних осіб, творчих та професійних організацій (ремісничого, технічного, музичного, залізничного, медичного товариств) тощо, що сприяло поширенню освіти, зокрема, серед незаможних верств населення.

Якісні зміни у справі народної освіти на Харківщині були пов'язані зі створенням та діяльністю першої професійної учительської організації — Харківського товариства взаємної допомоги вчительок і виховательок (1890 р.) [18], з організацією педагогічних нарад (1861 р.) та курсів (1872 р.), проведенням з'їздів вчителів (1861 р.) [19, т. 2, с. 1488, 1473, 1470].

Громадськість краю виступила з рядом педагогічних ініціатив з питання реформування системи освіти у державі. Так, власне у Харкові, в кінці 50-х рр. XIX ст. народжується ідея відкриття недільних шкіл для дорослих в Україні та розроблено методику навчання дорослих грамоті на базі жіночої школи Х.Д.Алчевської[21-25]. Тут вперше у Росії, ще в 1861 р., проводять учительський з'їзд, започатковують традицію педагогічних нарад у середніх та нижчих навчальних закладах. Видатний харків'янин М.В.Корф розробив передову методику навчання у земських початкових школах – «трюхзимках», що носила загальноросійський характер [27].

Харківщина займала передові позиції у питаннях залучення жіноцтва до шкільної справи. Посідаючи перше місце в Україні за кількістю жіночих середніх навчальних закладів, губернія отримувала широкі можливості залучення вчительок та виховательок до народної освіти. Жіноцтво було широко представлене в роботі культурно-освітніх, благодійних, громадських організацій.

Висновки. Основні тенденції та напрямки освітньої реформи знайшли досить повне відображення на Харківщині. Одночасно в процесі становлення початкової школи краю проявилися деякі регіональні особливості, зокрема, плідна діяльність громадських товариств в галузі культури та народної освіти. Активна участь широкої громадськості у справі розвитку народної освіти виділяла Харківщину з-поміж губерній України. Деякі з педагогічних ініціатив харківської інтелігенції, новаторські за своїм характером, здобули визнання та поширення далеко за межами регіону і носили загальноросійський характер. Вони стали помітним внеском до скарбниці вітчизняної педагогіки і мають бути широко використані у сучасній школі.

Перспективи подальших досліджень. Діяльність громадських товариств у галузі культури та народної освіти на Харківщині у другій половині XIX – на початку XX ст. по праву заслуговує на власну правдиву історію на рівні написання узагальнюючої монографії. Громадський культурно-освітній рух слід не лише вивчати, а й використовувати у сучасному педагогічному процесі як у навчальній, так і виховній роботі. Поєднання загальної і професійної освіти з перших днів навчання у школі, гуманність, створення мікроклімату довіри і поваги в колективі повинні зацікавити сьгоднішніх викладачів. Харківська інтелігенція має всі підстави пишатися своїми попередниками, які безкорисливо несли світоч знань у народні маси. Благодійницька діяльність харківських промисловців, купців, банкірів, які щедро вкладали кошти в освіту, науку, культуру краю, має стати прикладом для сучасних підприємців як перспективна справа, бо від того, як ми виховаємо підрастаюче покоління, залежатиме майбутнє. Дана тематика заслуговує на самостійне монографічне дослідження, на зразок фундаментальних робіт з історії Харкова [10] та університету[28].

ЛІТЕРАТУРА

1. Энциклопедический словарь по культурологии /Под общ. ред. А.А. Радугина. – М.: Наука, 1997. – 393 с.
2. Фесенко Г.Г. Городская культура в перспективе исследовательских стратегий // Гендерна політика міст: історія і сучасність: Матеріали науково-практичної конференції. – Харків: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2004. – С. 262-271.
3. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР: Вторая половина XIX в. – М.: Педагогика, 1976. – 600 с.
4. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР: Конец XIX – начало XX в. – М.: Педагогика, 1991. – 450 с.
5. Развитие народной освіти і педагогической думки на Україні (X - початок XX ст.): Нариси. – К.: Радянська школа, 1991. – 380 с.
6. Багалеј Д.И., Миллер Д.П. История города Харькова за 250 лет его существования (1655-1905). Историческая монография: В 2-х томах. – Репринт. изд. – Т. 1. – Х.: Основа, 1993. – 572 с.; Т. 2. – Х.: Основа, 1993. – 982 с.

7. Багале́й Д.И. Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам): У 2-х т. – Х.: Паровая типография и Литография М. Зильберберга и С-вья, 1904. – Т. 2. – 1136 с.
8. Багале́й Д.И., Сумцов Н.Ф., Бузескул В.П. Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования. – Х.: Изд-во университета, 1906. – 329 с.
9. Народная энциклопедия научных и прикладных знаний. – Т. X.: Народное образование в России. – М.: Изд. И.Д. Сытина, 1912. – 350 с.
10. Історія міста Харкова у ХХ столітті. – Харків: Фоліо, 2004. – 494 с.
11. Коломієць Т.В. Харківське товариство поширення в народі грамотності (1869-1920 рр.). – Х.: Консум, 1998. – 192 с.
12. Исторический обзор деятельности Харьковского общества распространения в народе грамотности. 1869-1909 / Сост. А.Дидрихсон. – М.: Изд. И.Д. Сытина, 1911. – 261 с.
13. Фрадкин В.З. Харьковское историко-филологическое общество. 1877-1919 гг. // История и историки: Историограф. ежегодник. 1979. – М.: Наука, 1982. – С. 223-248.
14. Харьковский календарь на 1892 год. – Х.: Типография Харьковского Губернского правления, 1891. – Розд. пагін.
15. Харьковский календарь на 1893 год. – Х.: Типография Харьковского Губернского правления, 1892. – Розд. пагін.
16. Харьковский календарь на 1897 год. – Х.: Типография Харьковского Губернского правления, 1896. – Розд. пагін.
17. Кравченко Т.М. Початкова освіта на Харківщині у другій половині ХІХ – на початку ХХ століть: здобутки та проблеми // Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія». – Вип. 7. – Х.: Майдан, 2001. – С. 137-141.
18. VII-й годовой отчет Харьковского общества взаимного вспоможения учительниц и воспитательниц за 1897 год. – Х.: Б.и., 1898. – 39 с.
19. Фальборк Г.А., Чарнолуский В.И. Настольная книга по народному образованию: Законы, распоряжения, правила, инструкции, сведения и приказы по школьному и внешкольному образованию народа: В 3-х т. – Т.1. – СПб.: Знание, 1899. – 713 с.; Т.2. – СПб.: Знание, 1901. – 1538 с.; Т.3. – СПб.: Знание, 1904. – 2623 с.
20. Сумцов Н.Ф. Организация общественных и школьных библиотек. – Х.: Б.и., 1896. – 24 с.
21. Алчевская Х.Д. Передуманное и пережитое: Дневники, письма, воспоминания. – М.: Изд. И.Д. Сытина, 1912. – 467 с.
22. Вахтерова З. Пятьдесят лет работы для народа (К 50-летию юбилею Х.Д. Алчевской). – М.: Изд. И.Д. Сытина, 1912. – 24 с.
23. Мазуркевич О.Р. Визначні українські педагоги – народні просвітителі: Х.Д.Алчевська та її сподвижники. – К.: Знання, 1963. – 79 с.
24. Миропольский С. Школа и общество: Частная харьковская женская воскресная школа. – СПб.: Тип. И.Н. Скороходова, 1892. – 106 с.
25. Христина Даниловна Алчевская: Полувековой юбилей (1862-1912). – М.: Изд. И.Д. Сытина, 1912. – 244 с.
26. Чарнолуский В.И. Итоги общественной мысли в области образования. – СПб.: Б.и., 1906. – Разд. пагін.
27. Корф Н.А. Русская начальная школа: Руководство для земских гласных и учителей сельских школ. – СПб.: Изд. Д.Е. Кожанчикова, 1872. – 248 с.
28. Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна за 200 років /За ред. В.С. Бакірова. – Х.: ХНУ, 2004. – 750 с.

УДК 378.147.011.3:172.1

Рижкова М.С., канд. пед. наук, старший викладач кафедри інженерної педагогіки та психології Української інженерно-педагогічної академії, член Національної спілки краєзнавців України;

Дєдов В.М., провідний науковий співробітник Святогірського історико-архітектурного заповідника, Заслужений працівник культури України, член Національної спілки краєзнавців України.

Памятники археологии в системе патриотического воспитания молодежи (из опыта работы Святогорского историко-архитектурного заповедника)

У статті викладено досвід створення експозиції у Святогірському історико-архітектурному заповіднику на основі результатів археологічних досліджень на території Подінців'я із залученням учнів та студентів. Авторами розкривається зміст експозиції музею як основи патріотичного виховання підростаючого покоління.

Ключові слова: патріотичне виховання, історичний музей, археологічні розкопки, Святогірський історико-архітектурний заповідник, матеріальна та духовна культура.

В статье изложен опыт создания музейной экспозиции в Святогорском историко-архитектурном заповеднике на основе результатов археологических исследований на территории Подонцовья с привлечением учащихся и студентов. Авторами раскрывается содержание экспозиции музея как основы патриотического воспитания подрастающего поколения.

Ключевые слова: патриотическое воспитание, исторический музей, археологические раскопки, Святогорский историко-архитектурный заповедник, материальная и духовная культура.

The given article considers the experience of the museum exposition's foundation in Svyatogorsk historical architectural conservancy area on the basis of archaeological investigations on the territory of Podontsov'ya with the help of pupils and students. The authors disclose the context of the museum exposition as a root of patriotic education of the rising generation.

Key words: patriotic education, historical museum, archaeological excavations, Svyatogorsk historical architectural conservancy area, material and spiritual culture.

Древняя история Святых Гор отражена в археологических памятниках материальной и духовной культуры, сохранившихся со времен заселения человеком Подонцовья в период палеолита (древнего каменного века). Вот уже более 100 лет на различных археологических объектах в зоне среднего течения Донца работают экспедиции учёных из Москвы, Киева, Харькова, Донецка, изучая древнейший период истории Святогорья и пополняя собрания различных музеев коллекциями находок. Последние 30 лет археологические исследования в среднем Подонцовье проводятся с участием историко-архитектурного заповедника, что

позволило создать экспозицию музея «Историко-культурное наследие Святых Гор с древнейших времён».

Достаточно ценным и заслуживающим уважения современных педагогов является тот факт, что большинство экспонатов коллекции Святогорского музея собрано с помощью учащихся школ и студентов вузов Донецкой области, объединённых в археологические исследовательские группы под руководством опытных археологов. Раскопки археологических памятников Подонцовья в течение последних десятилетий проводили археологические экспедиции Харьковского национального университета (рук. Михеев В. К.), Харьковского исторического музея (рук. Снежко И. А.), Донецкого национального университета (рук. Колесник А. В.), Восточно-украинского национального университета (рук. Санжаров С. Н.), Артёмовского краеведческого музея (рук. Татаринов С. Й), Донецкого областного краеведческого музея (рук. Дегерменджи С. Н., Кравченко Э. Е.), Донецкой средневековой экспедиции (рук. Швецов М. Л.) и др. История изучения древностей Подонцовья стала предметом исследования в последние годы и получила своё освещение [1, с. 25-80].

Исследовательская работа студентов по изучению истории родного края является составляющей патриотического воспитания молодежи. Ещё Каменский Я. А., великий педагог и теоретик педагогической науки, утверждал, что правильно организованная исследовательская работа молодежи расширяет кругозор студентов, способствует воспитанию таких качеств как выносливость, коммуникабельность, самоорганизация, дисциплинированность [2]. К тому же, участие в археологических исследованиях, которые проводятся непосредственно на родной земле, способствуют более глубокому познанию истории родного края, воспитывают гордость и уважение к истории своей страны.

На макроуровне патриотизм представляет собой значимую часть общественного сознания, проявляющуюся в коллективных настроениях, чувствах, оценках, в отношении к своему народу, его образу жизни, истории, культуре, государству, системе основополагающих ценностей. Патриотизм проявляется в поступках и в деятельности человека. Зарождаясь из любви к своей «малой Родине», патриотические чувства, пройдя через целый ряд этапов на пути к своей зрелости, поднимаются до общегосударственного патриотического самосознания, до осознанной любви к своему Отечеству.

Патриотическое воспитание, являясь составной частью общего воспитательного процесса, представляет собой систематическую и целенаправленную деятельность органов государственной власти и общественных организаций по формированию у граждан высокого патриотического сознания, чувства верности своему Отечеству, готовности к выполнению гражданского долга и конституционных обязанностей по защите интересов Родины. Но это достаточно сложный и многогранный процесс. Патриотическое воспитание молодежи должно, конечно, начинаться в школе. Соответственно, методика подготовки учителей истории в ВУЗе должна включать такой важный вопрос, как умение будущего молодого педагога организовывать и направлять исследовательскую деятельность учеников и студентов. Музейная экспозиция по древней и средневековой истории родного края, построенная на результатах археологических исследований проведенных с участием школьников и студентов становится важным средством патриотического воспитания подрастающего поколения посредством проведения обзорных и тематических экскурсий, других форм воспитательной работы. Ежемесячно на базе экспозиции музея и стационарной выставки «Святогорский плацдарм 1941-1943» проводятся с участием детских оздоровительных и учебных заведений Святогорска мероприятия, посвящённые памятным датам и историческим личностям, объектам культурного наследия прошлых веков.

Касаясь содержательной части археологической музейной экспозиции, следует отметить её комплексность, а также отражение исторического прошлого отдельного выделенного исторического ареала в границах двух областей – Донецкой и Харьковской.

Экспозиция открывается разделом истории «Каменный век Подонцовья». Первые стоянки древнего человека появились на территории Святогорья во времена позднего палеолита (древнего каменного века) 35–10 тыс. лет тому назад. К числу памятников первого исторического периода в истории человечества – палеолита (древнего каменного века) следует

отнести многослойный памятник – урочище Миневский Яр, находящееся в самом центре Святогорской меловой гряды на правом берегу Донца. В экспозиции представлены каменные орудия труда древнего человека, кости мамонта, бизона, северного оленя на которых охотился человек, а также художественный образ древней стоянки в виде диорамы.

Следующий период каменного века, получивший название «мезолит» или средний каменный век датируется временем около 10 тыс. лет назад. Существенное потепление климата и соответственно изменения окружающей человека флоры и фауны, определили революционные изменения в орудиях труда и способах охоты. Появляются лук и стрелы, индустрия обработки камня в виде микролитов (мелких кремневых пластин разнообразной формы). В последний период каменного века – неолит (8-5 тыс. лет назад), техника обработки камня достигла высокого уровня, формы изделий становятся разнообразными, появляются первые лепные глиняные сосуды.

Недалеко от Миневского яра, но уже на левом берегу Северского Донца, у с. Богородичное были обнаружены другие стоянки каменного века, исследования которых продолжаются донецкими археологами до настоящего времени.

Целостное представление о технологии изготовления каменных орудий труда и оружии древних охотников и рыболовов даёт современная их реконструкция, представленная в экспозиции музея – рубило, лук со стрелами, каменный топор. Демонстрируются также приёмы обработки кости кремневым резцом.

Из местного кремня изготовлены совершенные с технической и эстетической точки зрения каменные изделия, найденные в виде кладов.

В эпоху меди-бронзы (IV–II тыс. до н.э.) происходят революционные изменения в хозяйстве, переход к пашенному земледелию, одомашнивание животных и развитие скотоводства, открытие технологии выплавки металла. Материальная культура племён бронзового века на территории Святогорья представлена в отдельном разделе экспозиции музея. Особенно интересна группа памятников, характеризующая не только материальную, но и духовную культуру населения Святогорья в эпоху меди-бронзы – курганные могильники. Сотни захоронений носителей ямной, катакомбной, срубной археологических культур (названных по типам погребений) свидетельствовали о почти тысячелетнем использовании кургана в качестве родовых усыпальниц местного населения, его верованиях, погребальных обрядах. Материалы этих исследований были положены в основу реконструкции могильника в экспозиции исторического музея заповедника в виде разреза части кургана «Проклята могила».

В I тыс. до н.э. начался хронологический период, именуемый в истории – «железный век». Этот период совпал по времени с приходом в придонские степи ираноязычных скифов (VII столетие до н.э.) и сарматов (III столетие до н.э.). Следы их пребывания фиксируются отдельными находками.

Следы племенного объединения протославян обнаружены и в среднем течении Донца. С IV в. н. э. начался период в истории, получивший название «великого переселения народов». С этого времени на территории Святогорья обитают племена так называемой пеньковской археологической культуры, которых исследователи соотносят с протославянами – антами. Часть «пеньковцев» осваивала территорию Святогорья по обеим берегам Донца в IV–VII ст. н.э. Наиболее исследованными являются поселения в районе с. Богородичное – Выдылыха (правый берег реки Донца) и Старица (левобережье).

Особый интерес у учащихся вызывают исследования средневековых городищ в среднем течении Донца, относящиеся к периоду господства Хазарского Каганата (VIII–X вв.). Эти укрепленные поселения в большинстве своём топографически расположены на вершинах Святогорской меловой гряды на правом берегу Донца от с. Богородичное (Теплинское городище) до сёл Сидорово и Маяки (Царино городище). Указанные памятники отнесены учёными к салтово-маяцкой археологической культуре VIII–X веков, этническими носителями которой считаются средневековые аланы и болгары. Салтово-маяцкой культуре посвящён раздел экспозиции исторического музея заповедника, в котором отдельно выделены такие темы: железоделательное производство, гончарное ремесло, культура и религия. Редкой находкой, характеризующей мировоззрение населения Святых Гор в средние века, является

костяной реликварий с рисунками и знаками. Исследователи этого редкого изделия из оленьего рога предполагают, что на флаконе нанесены сюжеты битвы и гибели воина.

К середине X в. Хазарский каганат теряет былую мощь и распадается под ударами кочевников и Руси. С распадом каганата исчезает и салтово-маяцкая археологическая культура, хотя местное оседлое население продолжает жить на отдельных городищах и близ лежащих пунктах Подонцовья. Находки из кочевнических погребений Подонцовья свидетельствуют об особенностях хозяйственной деятельности и культуре кочевых племён, устроивших здесь свои кочевья и могильники. В экспозиции музея представлены такие находки как половецкое оружие и снаряжение, бытовые предметы, свидетельства духовной культуры – половецкая статуя. В древнерусских летописях немало рассказов о непростых взаимоотношениях древнерусских земель с половецкой степью. Где-то недалеко, в земле половецкой, тяжёлым поражением обернулся поход князя Новгород-Северского Игоря, воспетый в литературном памятнике XII в. «Слово о полку Игоревым». Поэма вдохновила на творчество донецкого художника Г.В.Жукова, который создал серию скульптур героев литературного памятника и художественных полотен. Этот визуальный ряд поддерживается единичными археологическими находками древнерусского происхождения периода X–XII вв., состоящего преимущественно из предметов вооружения. Доспехи и оружие тысячелетней давности напоминают современникам о славных походах великих князей киевских Святослава на хазар в X в., Владимира Мономаха и его сына Ярополка на половцев в XII в. Витражи в разделе экспозиции музея, посвящённой этому периоду в истории Святогорья, воспроизводят портретные изображения Великих князей Киевских св. Владимира Крестителя, Владимира Мономаха.

В начале XIII века господству половцев в придонских степях положен конец нашествием воинственных монголов. Теме хозяйства городов золотоордынского времени посвящён отдельный раздел экспозиции. Часть находок, несомненно, христианского культа, происходящие из городища Царино золотоордынского времени были обнаружены в 70-90-х гг. XX века. Медный позолоченный медальон с изображением св. Николая выполнен в технике перегородчатой эмали. К новгородской школе относится и редкий образец древнерусской пластики XIV века – шиферная резная иконка «Св. Николай и семь спящих отроков эфесских». К этому же времени (XIII–XIV вв.) относится западноевропейский бронзовый водолей в виде рыцаря с девой на могучем коне из собрания Славянского краеведческого музея. Первоначальный облик произведения средневекового искусства реконструирован музеем.

К началу XV века население городищ Подонцовья практически полностью исчезает после нашествия войска грозного средневекового правителя Тимура (Тамерлана). Начинается новый исторический этап в формировании этно-культурной традиции Подонцовья – зарождение и генезис Слобожанщины. Этот период, представленный материалами XVI–XVII в. продолжает неразрывную историческую нить этого особенного уголка на территории Украины.

Таким образом, археологический раздел исторического музея, созданный в начале 2000-х годов Святогорским историко-архитектурным заповедником на основании многолетних исследований экспедиций учащихся и студентов средних и высших учебных заведений, в большинстве своём из Донецкой области, является важным фактором формирования мировоззрения подрастающего поколения и патриотического воспитания молодёжи. Для этой цели в музее «работают» не только уникальные археологические находки. Экспозиция наполнена художественными образами, которые создают цельные сюжеты из истории прошлого народов Украины, которая, так или иначе, неразрывно связана с настоящим и будущим.

ЛИТЕРАТУРА

1. Дедов В.Н. Святые Горы. Иллюстрированная история / В.Н.Дедов. – Донецк: «Донбас», ТОВ «РА Ваш імідж», 2014. – 464 с.

2. Радьо Т. Тенденції розвитку вітчизняного освітнього краєзнавства в ХІХ ст. / Т.Радьо // Історико-педагогічний альманах. – 2009. – №1. – С. 93-96.

ЗМІСТ

МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ ТА СУСПІЛЬСТВОЗНАВСТВА

БЕРЕЖНА С.В. Впровадження системи дистанційного навчання в освітні практики українських вишів: проблеми та перспективи.....	
БУЛАНОВ Ю.І. Використання відеосвідчень очевидців на уроках історії.....	
ВАСИЛЬЄВ В.А. Значение исследований чувашской диаспоры в преподавании истории и культуры родного края.....	
ГАРМАЙ Н.В. СКИРДА І.М. Проблеми викладання історії України у ВНЗ I-II рівнів акредитації.....	
ДЕМИДЕНКО Т.П. Готовність до керівництва учнівськими науковими дослідженнями як складова методичної освіти студентів.....	
ЖАДЬКО О. Використання ІКТ у викладанні суспільствознавчих дисциплін на прикладі зарубіжного досвіду	
ЗАДОРЖНА Л. В. Теоретико-методичні засади формування просторової компетентності учнів у процесі навчання історії.....	
ИВАНОВА Т.Н., ВАСИЛЬЄВА Л.Н. Организация студенческой научной работы в чувашском государственном университете имени И.Н. Ульянова.....	
КРАСНОВА М.Н., МАТЮШИН П.Н. Перспективы использования дистанционного обучения в практике подготовки специалистов гуманитарного цикла (на примере историко-географического факультета ФГБОУ ВПО «Чувашский государственный университет имени И.Н.Ульянова)	
КУКЛЕНКО О.С., ТЕРЕЩЕНКО О.Л. Особливості використання інформаційно-комунікативних технологій у ході вивчення суспільно-гуманітарних дисциплін.....	
ЛАНЕВСЬКА Т.Ю. Використання інноваційних технологій навчання на уроках історії (з досвіду роботи)	
ЛИНЬОВ К.О. Стратегія запровадження дистанційного навчання у вищому навчальному закладі.....	
НИКОРА А. О. Стратегія формування педагогічної компетентності майбутнього вчителя-суспільствознавця у процесі його професійної підготовки.....	
СІДОРЧУК В.П. Розвиток предметних компетентностей на заняттях історичного гуртка	
СКРИПНИЧЕНКО Ю.Ф. Історія повсякденності, як один із факторів мотивації учнів до навчання з шкільного предмету «Історія України»	
СТУКАЛО Н.В., ПАЩЕНКО О.В. Огляд міжнародного ринку онлайн-освітніх послуг.....	
ЈАСЕК SZYMALA. Dydaktyka historii w kinie. Zarys.	
ТАТАРИНОВ М.В. Створення та розвиток регіональної безперервної системи курсів духовно-морального спрямування у загальноосвітніх навчальних закладах різних типів і форм власності Харківської області.....	
ТРУХАН О.Ф. Використання сучасних методик викладання історії в школі.....	

МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ПРАВОЗНАВСТВА

ПИСЬМЕНИЦЬКИЙ А.А. Теоретико-правові новації викладання курсу інформаційного права у ВНЗ України.....	
РЯБОВОЛ Л.Т. Результати вивчення масової практики організації навчання правознавства в середній загальноосвітній школі.....	

ВИХОВАННЯ МОЛОДІ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ, ПРАВА ТА СУСПІЛЬСТВОЗНАВЧИХ ДИСЦИПЛІН

БАРМАС О. В. Використання інформаційно-комунікативних технологій з метою виховання учнів на уроках історії Стародавнього світу.....

СОЛДАТЕНКО О.В., ДІОРДІЄВА Н.В. Акмеологічний та андрагогічний підхід в роботі з обдарованими учнями при вивченні історії.....

ДОБАЖАНСЬКА О. Історико-краєзнавча платформа Шелудьківського ліцею імені Героя Радянського Союзу Ю.Є.Кравцова Зміївської районної ради Харківської області.....

ДОЦЕНКО Л.Л. Навчально-виховна модель громадянської освіти.....

КАМБАЛОВА Я.М. Краєзнавча екскурсія як одна з форм вивчення історії рідного краю : організаційно-методичні аспекти.....

ЛАДИЧЕНКО Т.В. Розвиток системи демократичних цінностей під час вивчення історії в школах України.....

МАРТИНОВА І.С. Організація позакласної роботи в гімназіях Харківської губернії в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття.....

МЕЛЕЩЕНКО Т.В. Проектне навчання громадянської освіти як метод формування громадянських компетентностей.....

ОВЧАРЕНКО В.П. Виховні можливості вивчення спецкурсу «Державно-церковні відносини в сучасній Україні» .....

ПОВОЛОЦЬКА Т.М. Виховання молоді у процесі вивчення історії України на прикладах культурно-освітньої діяльності громадськості Харківщини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. ....

РЫЖКОВА М.С. ДЕДОВ В.М. Памятники археологии в системе патриотического воспитания молодежи (из опыта работы Святогорского историко-архитектурного заповедника) .....

Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми методики навчання історії, правознавства та суспільствознавчих дисциплін» / [упоряд. Г. Г. Яковенко]. – Харків, 2014. – 147 с.

Упорядник – Г.Г. Яковенко

ЗА РЕДАКЦІЄЮ АВТОРІВ